

T.C.

KARAMANOĞLU MEHMETBEY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**ENGELLİLERİN KARŞILAŞTIĞI TOPLUMSAL SORUNLAR: ANKARA'DAKİ
SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI ÖRNEĞİ**

Hazırlayan

Pelin BABAOĞLU

Sosyoloji Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Danışman

Prof. Dr. Mustafa AYDIN

KARAMAN – 2019

T.C.

KARAMANOĞLU MEHMETBEY ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**ENGELLİLERİN KARŞILAŞTIĞI TOPLUMSAL SORUNLAR: ANKARA'DAKİ
SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI ÖRNEĞİ**

Hazırlayan

Pelin BABAOĞLU

Sosyoloji Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Danışman

Prof. Dr. Mustafa AYDIN

KARAMAN – 2019

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın hazırlanması ve verilerin toplanması noktasında görev aldığım SOBAG 112K149 numaralı projemize yönelik destekleri için TÜBİTAK'a ve değerli çalışanlarına teşekkür ederim. Yine projemizin yürütücüsü Prof. Dr. Hilal ONUR İNCE başta olmak üzere tüm proje çalışanlarına katkıları için minnettarım.

Tez sürecinde yaşadığım olumsuzluklar noktasında bana anlayışla yaklaşan ve yazım süreci boyunca yaşanan tüm olumsuzluklara rağmen yardımlarını esirgemeyen danışmanım Sayın Prof. Dr. Mustafa AYDIN'a ve önerileriyle bu teze katkı sunan jüri üyelerim Dr. Öğr. Üyesi İbrahim NACAK'a ve Dr. Öğr. Üyesi Oya ERYİĞİT'e ayrıca teşekkür ederim.

Son olarak hayatımızın her alanında desteklerini hissettiğim aileme ve anlayışları için çocuklarım ve eşime müteşekkirim.

Pelin BABAOĞLU

ÖZET

Bu araştırmanın amacı Türkiye’de engellilerin hak kazanımı sürecinde ve engellilerin karşılaştıkları sorunlara yönelik çözüm üretilmesinde engellilik konusuna odaklanan sivil toplum kuruluşlarının etkinliğinin engelliler gözünden değerlendirmektir. Bu amaç doğrultusunda öncelikle engellilik olgusuna yaklaşımlar ele alınmış, sivil toplum kavramı incelenerek toplum içindeki dezavantajlı grupların hak kazanımları konusunda etkinliklerine değinilmiştir. Son olarak Ankara ilinde bulunan engellilere ilişkin STK’ların engellilerin karşılaştıkları sorunların çözümüne yönelik katkıları, hak kazanımı sürecindeki rolleri, devletle olan ilişkileri bakımından engelliler gözünden incelenerek elde edilen bulgular daha önce bu alanda yapılmış araştırmalardan yararlanılarak sonuç kısmında değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Engellilik, Ahlaki Model Yaklaşımı, Medikal Model Yaklaşımı, Sosyal Model Yaklaşımı, Sivil Toplum*

ABSTRACT

The aim of this research is to evaluate the effectiveness of disability-focused non-governmental organizations in terms of entitlement process and solutions to encountered problems of disabled groups in Turkey via disabled perspective. For this purpose, firstly approaches to disability phenomenon have been discussed, the concept of civil society organization is examined to mention their effectiveness on the rights of disadvantaged groups in society. Finally results, with the view of disabled from the examination of contribution of non-governmental organizations in Ankara in finding solutions of the problems, roles on the entitlement, relation with the government of disabled groups, are evaluated by using the previous researches in this field.

Keywords: *Disability, Moral Model Approach, Medical Model Approach, Social Model Approach, Civil Society*

KISALTMALAR DİZİNİ

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AVM	Alışveriş Merkezi
BM	Birleşmiş Milletler
EKPSS	Engelli Kamu Personeli Seçme Sınavı
IDA	Uluslararası Sakatlık İttifakı (International Disability Alliance)
KHK	Kanun Hükmünde Kararname
UPIAS	The Union of the Physically Impaired Against Segregation (Ayrılmaya Karşı Fiziksel Engelliler Birliği)
SHÇEK	Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kanunu
STK	Sivil Toplum Kuruluşları
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
WHO	Dünya Sağlık Örgütü

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖNSÖZ.....	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT.....	iii
KISALTMALAR DİZİNİ.....	iv
İÇİNDEKİLER.....	v
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM: KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Engellilik.....	3
1.2. Beden Sosyolojisi ve Engellilik Sosyolojisi Tartışmaları.....	8
1.3. Engellilik Yaklaşımları.....	14
1.3.1. Ahlaki Model Yaklaşımı.....	15
1.3.2. Medikal Model Yaklaşımı.....	16
1.3.3. Sosyal Model Yaklaşımı.....	20
1.3.4. İnsan Hakları Yaklaşımı.....	24

İKİNCİ BÖLÜM: TÜRKİYE'DE ENGELLİ HAKLARI, SORUN ALANLARI VE SİVİL TOPLUM

2.1. Türkiye’de Engelli Hakları ve Gelişimine Kısa Bir Bakış.....	27
2.2. Farklı Yasalarda Engellilik Konusunda Yapılan Düzenlemeler	28
2.3. Engellilerin Toplumsal Alanda Karşılaştıkları Sorunlara Kısa Bir Bakış	31
2.4. Sivil Toplum Alanında Engelliler.....	38
2.4.1. Sivil Toplum.....	39
2.4.2. Engelliler ve Sivil Toplum.....	41

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

3.1. Araştırmanın Problemi.....	46
3.2. Araştırmanın Amacı.....	47
3.3. Araştırmanın Önemi.....	48

	Sayfa
3.4. Araştırmanın Sınırlılıkları	50
3.5. Araştırmanın Örneklemi	51
3.6. Araştırmanın Metodolojisi.....	51
3.7. Veri Toplama Teknikleri.....	54
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: BULGULAR	
4.1. Engellilerin Karşılaştıkları Sorunlar.....	57
4.1.1. Toplumsal Dışlanmışlık/Ötekileştirme: Dışlandık, Kaçtık, Saklandık.....	58
4.1.2. Eğitim Hakkına Ulaşma Sorunu: Git Evine Otur Belgesi.....	67
4.1.3. İş Gücüne Katılım Sorunu: Biz Parayı Verelim, İşe Gelmesin.....	71
4.1.4. Erişilebilirlikle İlgili Sorunlar	77
4.1.5. Siyasal Katılım ve Örgütlenme Sorunu: Damdan Düşenin Halini Damdan Düşen Anlar.....	79
4.1.6. Yetkililere Ulaşamama ve Duyarsızlık Sorunu: Siyasiler Bize Ancak Oy İçin Gelir, Çocuğumuz İçin Gelmezler.....	81
4.2. STK'ların Engellilerin Sorunlarına Etkileri.....	84
4.2.1. STK'ların Engellilerin Toplumsal Dışlanma/Ötekileştirme Sorununa Olumlu Etkileri.....	84
4.2.2. Katılımcıların STK'lar ve Devletle Olan İlişkilere Bakışı.....	88
4.2.3. STK'ların Toplumsal Bilinçlenmeye Katkısı.....	91
4.2.4. Örgütlenme ve STK'ların Önemine Yönelik Bakış Açıları.....	97
SONUÇ	101
KAYNAKÇA	107
EKLER	116

GİRİŞ

Dünya Sağlık Örgütü'nün verilerine göre dünya üzerinde her 10 kişiden biri engelli kabul edilmektedir. Ülkemizde ise tüm engellilerin toplam nüfusa oranı %12,29'dur. Aileleriyle beraber düşünüldüğünde engellilik olgusunun nüfusumuzun büyük bir çoğunluğunu etkilediği görülmektedir.

Özellikle son yıllarda engellilik tanımları, engellilik-çevre, engellilik-toplum ilişkilerinin irdelenmesine yönelik çalışmaların giderek arttığı ve buna yönelik politikaların giderek yaygınlaştığı görülmektedir. Bu süreçteki en önemli aktörlerden biri sivil toplum örgütleridir. Sivil toplum örgütlerinin engellilik konusunda geliştirmiş oldukları perspektiflerin incelenmesi bu sebeple önem kazanmaktadır.

Engelliler, gündelik yaşamlarında sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasal alanda birçok sorunla karşılaşmaktadırlar. Engellilik bireysel ve toplumsal boyutları olan çok yönlü bir durumu ifade etmektedir. Dolayısıyla engelliliğin sadece engeli olan birey üzerinde değil, aynı zamanda ailesi ve içinde yaşadığı toplum açısından farklı boyutlarda etkileri vardır.

Engelliliğin nasıl tanımlandığına bakıldığında bu olgunun farklı kaynaklarda farklı şekilde tanımlandığı görülmektedir. Engelliliğin nasıl tanımlandığı bu olgunun nasıl ele alındığıyla yakından ilgilidir. Engellilik çoğunlukla kişiye ait bir güçlük olarak tanımlanmış ve tanı, tedavi, rehabilitasyon gibi yönlerine odaklanılmıştır. Medikal model olarak adlandırılan bu yaklaşım engelliliği “normal” olarak kabul edilen sağlıklı bireyin karşısında “patolojik” ve “aykırı” bir durum olarak ele almaktadır (Ünal, 2018: 1328). Bu yaklaşımın engellileri aciz, yardıma muhtaç, yetersiz gibi olumsuz bir tutumla tanımlamasının onların yaşadıkları toplum içerisinde maruz kaldıkları ayrımcılık, damgalanma gibi olumsuz tutumları pekiştirdiği gerekçesiyle eleştirilmeye başlanmış, engelliliği farklı yönleriyle ele alan yeni bir yaklaşımın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Sosyal model yaklaşımı olarak adlandırılan bu yeni yaklaşım, engelliliği toplumsal bir boyuta oturtarak engelliliğin toplumla olan ilişkisine odaklanmaktadır. Medikal model yaklaşımının tersine toplumla bütünleşmeyi ve entegrasyonu ön plana çıkararak engelliliğe ilişkin sorunların temelini engellilerin kendisinde değil onları başarısız ve aciz kılan toplumsal süreçlerde aramaktadır.

Hangi yaklaşımla ele alınırsa alınsın engellilik hem tıbbi hem de sosyal yönü olan çok boyutlu bir olgudur. Engelli bireylerin tıbbi ihtiyaçları göz ardı edilemeyeceği gibi toplumsal hayatta maruz kaldıkları ayrımcılık, ötekileştirme, damgalama ve sosyal haklarından mahrum bırakılma gibi olumsuzluklar da göz ardı edilemez. Bu çalışmada engellilik sosyal boyutuyla ele alınmaktadır ve onların toplumsal hayatta maruz kaldıkları olumsuz tutumlara ilişkin bilgi, tecrübe ve duygularıyla; toplumsal, siyasi ve sosyal haklarını kazanımında engellilere ilişkin sivil toplum kuruluşlarının rolü üzerine odaklanılmaktadır.

Bu amaçtan hareketle öncelikle engellilik kavramı tartışmalarına değinilmiş, engellilik olgusuna farklı yaklaşımlar, sivil toplum kavramı, engellilerin karşılaştıkları sorunlar, engellilik-sivil toplum ilişkisi üzerine durulmuştur. Tüm bu tartışmalar hem Türkiye’de hem de uluslararası düzlemde yaşanan tarihsel kırılmaların hâkim paradigmaya etkileri üzerinde durularak verilmeye çalışılmıştır. Çalışmaya ait veriler TÜBİTAK SOBAG 112K149 numaralı projesi kapsamında toplanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM: KAVRAMSAL, KURAMSAL ÇERÇEVE

Bu bölümde engelli, özürlü, sakat gibi kavramların gerek literatürde gerekse de kanunlarda nasıl tanımlandığı, engellilik konusuna yönelik farklı kuramsal yaklaşımlar, sosyoloji kuramları içinde engelliliğin nasıl ele alındığı, beden sosyolojisi üzerinden engellilik meselesi üzerinde durulmaktadır.

1.1. Engellilik

2002 yılında Özürlüler İdaresi Başkanlığınca Devlet İstatistik Enstitüsü tarafından yapılan Özürlüler Araştırması'na göre Türkiye nüfusunun %12,9 engellilerden oluşmaktadır (DİE, 2002: 5). Yani Türkiye'deki her yüz kişiden 12'si engellidir ve bu oranın engelli aileleri de düşünüldüğünde toplumun büyük kısmını etkilediği görülmektedir. Engelli bireyler toplumun en büyük azınlık gruplarından biridir. Engelli bireyler, engelli olmaları nedeniyle hem kamusal alanda hem de özel alanda pek çok sorun yaşamaktadırlar. Başlıca sorunları toplumdan dışlanma, ayrımcılık ve önyargılardır. En temel haklardan yoksundurlar ve birçok çevrede kendi sorunlarının çözümü noktasında da aciz olukları düşünülmektedir (Arıkan, 2002: 11).

Engellilik olgusu, insanlığın yüzleşmek zorunda kaldığı, içinde barındırdığı birçok farklı boyutla ele alınmak zorunda olan bir konudur. İçinde yaşanan toplumsal, kültürel ve bilimsel gelişmeler engelliliğe yönelik bakış açısını doğrudan ve sürekli olarak etkilemiş ve değiştirmiştir. Konuya dair araştırmalara bakıldığında, engelli kavramı ile birlikte özürlü, sakat, dezavantajlı, kusurlu, eksik gibi kavramların da kullanıldığı ve

benimsendiği görülmektedir. Engelliliğin tanımlanmasına odaklanan ve bu doğrultuda kavramsal analiz çabasında olan çalışmalarda sıklıkla, disability, handicaped, defective terimleri ile karşılaşmaktadır. Engellilik kavramına dair dil üzerine yapılan tartışmalar özünde engellilik gibi çok boyutlu bir olguya yönelik bakıştaki farklılaşmanın da belirlenmesi açısından önemlidir. Bu perspektiften yola çıkarak engellilik ile ilgili kavramsal yaklaşımların engelli tanımları ile birlikte değişkenlik gösterdiğini söylemek olanaklıdır. Aslında dil toplumsal algının da nasıl şekillendiğini ifade eden bir göstergedir. Anthony Giddens, sosyoloji alanındaki çalışmalarda toplumsal sorunlara yönelik bakışın az da olsa kullanılan kelimeler ile birlikte şekillenmekte ve değişmekte olduğunu vurgulamaktadır (Giddens, 2008: 325).

Engellilik ile ilgili kavramsal sınıflandırmanın tarihine bakıldığında, ilk önce 1975’de Avrupa’da engelliler konusunda çalışan iki sivil toplum örgütü tarafından yapılan çalışmaların bir durum belgesi niteliğinde olarak ortaya konulduğunu söyleyebiliriz. Ayırmaya Karşı Fiziksel Engelliler Birliği (UPIAS) ve International Disability Alliance (IDA) isimli iki örgüt medikal terminolojinin engelliliği açıklamada yeterli olmadığını ifade ederek, engellilik ile ilgili sosyal kavram arayışlarını öne çıkarmışlardır. Bu gelişmeler neticesinde engellilik ve işlev-yapı farklılıkları (impairment) kelimeleri üzerinde durulmuştur (Gül, 2006: 7-8; UPIAS, 1975: 14).

Dünya Sağlık Örgütü’nün 2004 yılında açıklanan sınıflandırmasında, sakat kelimesi bozukluk, bir şeyin çalışmamasını ve görevini yapamamasını ifade etmektedir. “Impairment” sözcüğü ise yapı ve işlev bozukluğu olarak sakat kelimesi ile çevirisini bulsa da, sakatlık kadar sonsuz bir bozukluk anlamını ihtiva etmemektedir (Gül, 2006: 8; UPIAS, 1975: 14). Oysa sakat sözcüğü kültürel kodlarla da işlenmiş olarak daha çok kişinin işe yaramaz, faydasız olduğunu ve bu nedenle bir kişisel maluliyet ya da tıbben

yardıma ihtiyacı olan anlamlarını çağrıştırmaktadır (Doğan, 2008: 31-44). Aslında sakat kavramı, bir diğer açıdan mağdurluk ile birlikte negatiflik yüklenen bir anlamı da içerisinde barındırmaktadır. Özellikle dile hâkim olan algıyı bize daha iyi vurgulayan atasözleri, deyimlerde de görüldüğü gibi, Türkçe için sakat, kör, topal, sağır, dilsiz gibi ifadelerde hep bir negatifliğin ve olumsuz algının hâkim olduğunu söylemek mümkündür. Doğan’a göre, sadece Türkçede değil diğer dillerde de konuya dair yapılan incelemeler, benzer algıyı ve dil yapısını bize göstermektedir (Doğan, 2008: 31-44). Bu çerçevede, sözcüklerin anlamlandırıldığı kültürel ortamın göz ardı edilmemesi gerekir. Topal, sakat, spastik gibi sözcükler ise engelli bireylere doğrudan hakaret etme amacı taşıdığı ve engellileri metalaştırdığı için günümüzde tercih edilmemektedir (Giddens, 2008: 325).

Dünya Sağlık Örgütü’nün tanımlamalarına bakıldığında sakatlık ya da eksiklik (Impairment) kavramının kullanımından engellilik kavramına bir geçişin olduğu görülür.

Sağlık bakımından “noksanlık”; psikolojik, anatomik veya fiziksel yapı ve fonksiyonlardaki bir noksanlığı veya dengesizliği ifade eder denilmiştir. Özürlülük (Disability): Sağlık alanında özürlülük; bir noksanlık sonucu meydana gelen ve normal sayılabilecek bir insana oranla bir işi yapabilme yeteneğinin kaybedilmesi ve kısıtlanması durumudur. Maluliyet, yani engellilik (Handicap): Sağlık alanında maluliyet, bir noksanlık veya sakatlık sonucunda, belirli bir kişide meydana gelen ve o kişinin yaş, cinsiyet, sosyal ve kültürel durumuna göre normal sayılabilecek faaliyette bulunma yeteneğini önleyen ve sınırlayan dezavantajlı bir durumu ifade eder (Dünya Engelliler Vakfı, 2010: 4).

Engellilik olgusunda var olan kavramsal değişimin doğrudan kültürel bakışla ve onun evrimi ile ilgili olduğunu görmekteyiz. Engellilik ve özürlülüğün hangisinin daha belirgin bir tarzda açıklayıcı olduğundan çok, burada önemli olan noktanın soruna bakışın neye odaklandığı ve değişen engelli politikaları olduğu görülmektedir. Türkiye örneğine bakıldığında, devletin bu konuda çıkardığı yasaların, kullanılan terminolojiye de yansıdığı görülmektedir. Buna göre, 1475 sayılı İş Kanunu’nda yer alan “sakat” kelimesi 30.05.1998

gün ve 572 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname'nin 13. Maddesi'nde yer alan hükümle “özürlü” olarak değiştirilmiştir (6462 Sayılı Kanun).

Yaklaşım ve dil arasındaki ilişkiye bakıldığında, “engellilik” kavramı Türkçede daha çok kültürel ve sosyal bir bakışı yansıtır. Dolayısıyla engellilik, toplumsal alanda sosyal ve kültürel ilişkilerin gelişmesi ile birlikte engellilerin ait oldukları toplumun içinden gelen tepkiler ve ona yönelik bakış açısı ile şekillenmektedir. İşte bu nedenden ötürü de engellilik kültüre bağlı olarak değişirken, kültürden kültüre kolaylıkla farklılaşabilmekte ve yeni anlamlar kazanabilmektedir (Burcu, 2002: 85-86). Bu nedenle engellilik değişken bir konudur ve değişen durumlarla sonuçlar farklılaşır. Bir diğer ifadeyle engellilik, bir tür algı sorunudur. Bunun yanı sıra engellilik eğer sadece fiziksel anlamda bir eksiklik ya da hareket alanındaki sınırlamadan kaynaklı bir durum ise, engelli olmayan bireylerin yapamadığı, gücü yetmediği bir iş ya da eylem yok mudur ve engellilik daha çok bir toplumsal engelleme olarak görülemez mi gibi sorular önem arz etmektedir. Bu sorulara verilecek yanıt, engelliliğin bir kişinin hareket yeteneğinin kısıtlı olması değil, toplumsal ve günlük yaşama katılmadaki fiziksel sınırlılık durumu olduğu yönündedir. Dolayısıyla engelliliği belirleyen olgu, engelli bireyin bazı işlevleri yerine getirirken karşı karşıya kaldığı fiziksel bir sınırlılık değil, bunları destekleyecek mekanizmalardan yoksun kalma durumudur (Karataş, 2002: 51-54).

Bilinen kavramsallaştırmaların ve dil üzerine süregiden tartışmaların yanı sıra engellilik kavramının Dünya Sağlık Örgütü tarafından yapılan tanımlı kavramın içeriğini genişletmiştir. Buna göre engellilik, herhangi bir sakatlık sonucunda bir insanın normal kabul edilenleri yapabilmesinde ve belli bir tavırda beklenen aktivitelerini sergilemesinde gerekli olan performansını gösterme yeteneğindeki yoksunluk ve/veya sınırlılık olarak açıklanmıştır (Wood,1980, akt. Burcu, 2006: 63).

Türkçe alan yazına bakıldığında ise Başbakanlık Özürlüler İdaresi'nin 2002 yılında hazırlattığı “ Özürlülük Eğitimi: Toplum Özürlülüğü Nasıl Anlıyor? Temel Araştırması” başlıklı araştırmada engelli kavramı, “Doğuştan veya sonradan herhangi bir hastalık veya kaza sonucu bedensel, zihinsel, ruhsal, duysal, sosyal yetilerini çeşitli derecelerde kaybetmiş, normal yaşamın gereklerine uyamayan kişiler” olarak ifade edilmektedir (Başbakanlık Özürlüler İdaresi, 2002: 27). Birleşmiş Milletler Sakat Hakları Bildirgesinde ise “kişisel ya da sosyal yaşantısında kendi kendisine yapması gereken işleri (bedensel ya da sonradan olma) her hangi bir noksanlık sonucu yapamayanlar” olarak tanımlanmaktadır. Sonuç olarak sadece Türkçede değil, her dil ve kültürde engellilik anlamına gelen farklı kavramlar birlikte ve birbiri yerine kullanılmaktadır. Kavramların kullanımı ile birlikte engel türlerinin açıklanması için de farklı ifadeler birlikte kullanılmıştır. Örneğin kör, âmâ görme engelli, görme özürlü, az gören, vb. Bu sözcükler değişik anlamlar taşıdıkları gibi yer yer aynı anlama gelmek üzere de kullanılabilmektedirler. Bu da engellilik kavramında bir terminoloji ve zihin karışıklığı olduğunu göstermektedir. Hatta bu kavram karmaşası zaman zaman engellilik konusunda üzerinde durulması gereken gerçek sorunların önüne geçebilecek tartışmalara yol açabilmektedir (Karataş, 2002a: 27).

Engellilerin hakları konusunu irdelemeden önce, engellilik ile ilgili bir konuya daha burada açıklık getirmek gerekmektedir. Farklı nedenlere bağlı olarak oluşan engellilik, temel olarak zihinsel, görme, işitme ve konuşma, ortopedik ve süregen engellilik olarak beş başlıkta incelenmektedir. Dünya Engelliler Vakfı, engelliliğin daha çok önlenabilir nedenlere dayandığını belirtmektedir. Kaynağına ve sebeplerine göre engellilik nedenlerine bakıldığında daha çok genetik etkilerin, gebelik sürecinde maruz kalınan olumsuz şartların etkili olduğu; engelliliğin sebeplerine bakıldığında ise kazaların,

savaşların ve doğal afetlerin etkili olduğu görülmektedir. Belirtilen nedenlerin birçoğu hatta günümüzde genetik sebeplerin bile bir kısmının önlenabilir olduğu anlaşılmaktadır (Dünya Engelliler Vakfı, 2010: 5).

1.2. Beden Sosyolojisi ve Engellilik Sosyolojisi Tartışmaları

Kuramsal düzeyde engellilik sosyolojisi yaklaşımlarını birbirinden ayıran, basit bir soru bulunmaktadır: Engellilik nedir? Başat yaklaşımlardan biri bu sorunun cevabını sosyal baskı, dışlanmışlık ve eşitsizlik üzerinden vermeye çalışırken bir diğeri ise bir hastalık, sosyal anlamda bir dezavantaj ve trajik bir unsur olarak vermeye çalışmaktadır. Literatürde engelliliğin kaynağını yetersiz toplumsal organizasyonda arayan ve engelliliği “toplumsal engellenmişlik” olarak açıklayan yaklaşım, sosyal model yaklaşımı; engelliği bir hastalık, normalden sapma, tedavi edilmesi gereken bir durum olarak ele alan yaklaşım ise medikal model yaklaşımı olarak adlandırılmaktadır. Hem sosyal model yaklaşımının hem de bireyci medikal model yaklaşımının farklı tarihsel süreçler içinde baskın açıklama yöntemi olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Medikal modelin 1970’i yıllara kadar bu alanda hakim paradigma olduğu görülürken 1960-1970’li yıllarda bu durumun İngiltere’de başlayan engelli hareketleriyle değişmeye başladığı görülmektedir. 1980’li yıllarda engellilik konusunda hâkim paradigmanın sosyal model yaklaşımına evrildiği görülse de engellilik konusunun daha çok başka alanların alt disiplini olarak ele alındığı, kuramsal düzeydeki ilk ciddi çalışmaların ise 1990’lı yılların başında verilmeye başlandığı görülmektedir (Meşe, 2014: 89; Burcu, 2006: 61).

Engelli hareketlerindeki artış ve yaşanan paradigma değişiminin en önemli itici güçlerinden biri gelişmiş ülkelerde dahi engelli nüfusunun giderek artmasıdır. Özellikle sosyal, ekonomik ve teknolojik gelişmeler ışığında uzayan insan ömrü engelli nüfusunun

ciddi bir bölümünü oluşturan yaşlı bireyleri de kapsadığı düşünüldüğünde gelişmiş ülkelerdeki engelli nüfusunun oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Engelli bireylerin nüfusa oranla en büyük azınlık gruplarından biridir ve farklı zamanlarda, farklı kültürler içinde farklı biçimlerde ayrımcılığa ve ötekileştirmeye maruz kalmaktadırlar. Bunlardan en belirgin olanları kültürel, kurumsal, toplumsal, içselleştirilmiş ve ekonomik ayrımcılık ve/veya dışlanma biçimleridir. Engellilerin hak talepleri zaman içerisinde örgütlenerek kurdukları organizasyonların sonucunda medikal modele yöneltilen eleştiriler bu yaklaşımın zamanla yetersiz hale gelmesine neden olmuştur (Meşe, 2014: 89).

Bu hareketlerden en önemlisi 1960 yılında ABD’de ortaya çıkan Bağımsız Yaşam Hareketi’dir. Onların engelli bireylerin damgalanmasına, yetersiz, bağımlı ve çaresiz bireyler olarak görülmesine karşın verdikleri mücadeleler engelliliğe yönelik sosyal model anlayışının temellerini oluşturmuştur (Meşe, 2014: 83-89). Ancak engelli aktivistlerin gerçek anlamda örgütlü hale gelerek kurdukları ilk organizasyon Ayrılmaya Karşı Fiziksel Engelliler Birliği (UPIAS) dir. 1970’li yıllarda İngiltere’de ortaya çıkan Ayrılmaya Karşı Fiziksel Engelliler Birliği (UPIAS) içinde yer alan ve kendileri de akademisyen olan Finkelstein (1980), Barnes (1991) ve Oliver (1990) sosyal model yaklaşımının temellerini atmışlardır. Medikal modele yönelik olarak en büyük eleştirileri engelliliğin bir bozukluk değil sosyal anlamda baskılanmışlık olduğudur. Bu dönemde İngiliz Sosyal Model Yaklaşımı olarak adlandırılan bu ele alış biçiminin aynı dönemlerde Amerika’da da engellilerin sosyal, kültürel ve politik talepleri üzerinde duran çalışmaların yapıldığı görülmektedir (Shekspear ve Watson, 2001: 12-14). Özellikle dönemin başat sosyolojik yaklaşımları olan fonksiyonalist, etiketleme ve çatışmacı kuramlar çerçevesi içinde engellilik olgusunun refah devleti, bağımsız yaşam, etiketlenme, işlevsel olma, güç, özür lülüğün meşrulaştırılması, sosyal inşa gibi kavramlar odağında incelendiği

görülmektedir. Bu durum Amerikalı araştırmacıları da medikal modelden uzaklaştırarak sosyal modele yönlendirmiştir (Burcu, 2006: 64).

Bu gelişmelerden önce engelliliğin medikal sosyoloji alanı içinde bireyci-medikal model yaklaşımı temelinde ele alındığı görülmektedir. Geleneksel bireyci-medikal model (traditional individualistic medical model) yaklaşımda sosyologlar engelli hareketinin politik tarihiyle değil, “engelliliğin” ve “sakatlığın” tıbbi açıklamasıyla ilgilenmişlerdir. Bu bağlam içinde engelli bireylerin toplum içinde maruz kaldıkları sosyal ve çevresel engellemeler, politikleşme ve organize olma hareketleri göz ardı edilmiştir. Geleneksel-bireyci medikal model başlangıçta Dünya Sağlık Örgütü’nün (WHO) de benimsediği temel yaklaşım olmuştur. Engelli hareketlerinin artmasıyla beraber geleneksel bireyci-medikal model yaklaşımı içinde yer alan sosyologlardan Townsend (1979)’ın bu yaklaşım içinde kabul gören sakatlık/bozukluk tanımlamasına şüpheyile yaklaşması ve diğer sosyologların “hastalık” ve “sakatlık” deneyimleri ve toplumsal sonuçlarına odaklanmaya başlamasıyla özürüllüğün sosyal-model yaklaşımının (socio-medical model of disability) benimsenmeye başladığı görülmüştür (Burcu, 2006: 63).

Tarihsel olarak bakıldığında sosyolojik ve kültürel bir alan olarak engellilik çalışmalarının başlangıcı yakın döneme dayandığı söylenebilir. Engelliliğin bir sosyolojik olgu olarak kabul edilmesi de sosyoloji alanı içerisinde “beden sosyolojisi” tartışmaları ile mümkün olmuştur (Davis, 1995; Wendell, 1996).

Beden sosyolojisi, sosyoloji alanı içerisinde bedenin dönüşümünün sadece bedendeki fiziksel etkenler ile değil toplumsal faktörler tarafından yeniden nasıl şekillendiğini araştırmaktadır. Beden, her zaman bir haz kaynağı, hayvansal yanı olan bir oluşum, medenileşmenin önünde zapt edilmesi, kontrol altında tutulması gereken bir olgu

olarak ele alınmıştır. Bu kontrol altında tutulma zorunluluğu bedenini standardize edilmesini zorunlu kılmıştır. Toplumsal yapılar tarafından oluşturulan bu beden algısı “normal olan bedenini” tanımını yaparken aynı zamanda “normal olmayan bedeninde” tanımlamasını yapar. Topaloğlu bu durumu “toplumsal beden” olarak tanımlamaktadır (Topaloğlu, 2010:254). Oysaki normal ve normal olmayanın ne olduğu toplumdan topluma, zamandan zamana, kültüre göre farklılık gösterir. Durkheim’a göre “normal”in ne olduğunun tanımlanması bile başlı başına bir güçlüğü ifade eder. Durkheim’in bize asıl yöneltmek istediği sorun, eğer ki engellilikte belli bazı işlevleri yerine getirememek olarak tanımlanıyorsa ve bunun üzerinden engellilik toplumda bir anomali, patolojik bir durum olarak tanımlanmaktaysa o zaman bazı işlevleri yerine getirmek hususunda yetersiz kalan bireyler nasıl tanımlanmalıdır? Sorusudur. Ona göre bir olguya ancak “belirli bir toplumsal tür için, ancak gelişimin yine belli bir aşamasına kıyasla normal denebilir” (Durkheim, 210: 68).

Ancak toplum sadece normalin ne olduğunu belirlemekle kalmaz aynı zamanda “ideal” olanın ne olduğunu da belirlemektedir. Beden algısı her zaman bir ideali peşinden getirir öyle ki ideal olanın ne olduğu değişse de “ideal beden imgesi” hiç değişmez. İdeal bedene yüklenen anlamlar iyilik, güzellik, sağlık, erdem iken onun karşıtı olarak kötülük, çirkinlik, hastalık gibi olumsuz kodlamalar bulunmaktadır. İdeal bedenini ne olduğuna ilişkin tanımlamalar Antik Yunan’a kadar uzansa ve zaman içinde farklılık gösterse de ideal beden her zaman “tam” bir bedene işaret etmektedir (Topaloğlu, 2010:268-269). Engellilik olgusuna baktığımızda da neredeyse tüm tanımların “normal olmayan” üzerinden yapıldığı görülmektedir. Bedenin politik ve ideolojik bir unsur olarak tanımlayan görüşlerin temelinde ise Foucault’un biyopolitik kavramı karşımıza çıkmaktadır. Foucault’a göre özneyle iktidar ayrılmaz bir ilişki içindedir. Özne her zaman

hem ideolojinin taşıyıcısı hem de onun üreticisi konumundadır. Artık iktidar özneyi kontrol etmeyi yasalarla değil normalleştirmeyeyle başarmaktadır (Foucault, 2005).

Özneler herhangi bir âdeti, geleneği, ideolojiyi kendi bedenleri üzerinden gündelik hayat pratikleri içinde deneyimleyerek ve içselleştirerek normalleştirir. Bu açıdan oluşan beden algısı bir çeşit ideolojidir ve bedene ilişkin algıların değişmesi bir ideolojik değişimin yansımasıdır. Hâkim ideolojinin ekonomik, sosyal ve politik idealleri çeşitli bedensel pratikleri normalleştirirken kimilerini ise dışlamaktadır. Çünkü beden tek başına hâkim ideolojinin korunma ve aktarılma araçlarından biridir. Beden politikalarının başat sonuçlarından biri ideal bedenin üretilmesidir ve “ideal beden algısı, kendini meşrulaştırmaya her zaman karşıtının –yani ideal olmayan, çirkin beden- üzerinden sağlamaktadır” (Topaloğlu, 2010: 254-271).

Engelliliğin hep beden üzerinden tanımlanmış bir anomali olduğu algısı engellilik çalışmalarının da beden sosyolojisi temelinde gelişmeye başlamasına neden olmuştur. Ancak günümüzde engellilik, sosyoloji bilimi içinde ayrı bir çalışma alanı olarak ele alınmaktadır. Barton’a göre engellilik ile ilgili sosyolojik temelli çalışmalarda kullandığımız temel faktörler şu şekilde sıralanabilir:

1. Engelliliğin bir sosyal teorisinin üretilmesi.
2. Engellilik kategorilerinin sosyal inşası.
3. Mesleki ideolojiler ve pratikler.
4. Politikanın oluşturulması. Engelli insanların yaşam deneyimlerinin açıklanması.
5. İmkan sağlayan metodoloji ve araştırma uygulama biçimlerinin geliştirilmesi.
6. Engelli hareketini, değişime yönelik bir sosyal akım olarak inceleme (Akt. Bilton vd., 2009: 88).

Engelli sosyolojisi engellileri dezavantajlı bir grup olarak tanımlar. Bazı temel özelliklerinden dolayı toplumun temel kaynaklarına veya hizmetlerine erişemeyen ya da eşit oranda faydalanamayan; sosyo-demografik, sosyo-ekonomik, sosyo-kültürel ve sosyo-siyasal özelliklerine göre sosyal ilişkiler, yaşam fırsatları, eşit yaşam koşulları, sosyal güvence ve haklar açısından olumsuz bir konumda olan engelliler toplum içindeki en olduğu kabul edilen kişileri oluşturdukları gruplar dezavantajlı gruplar olarak ifade edilir. Sosyolojik bakış açısı bireylerin dezavantajlı olarak nitelendirilen bu konumunun üretilmesi ve sürdürülmesinde toplum oynadığı rolün ne olduğunu sorgular. Engelliliğe sosyolojik bakış açısıyla bakıldığında sorulması gerek sorular engelliler niçin dezavantajlı bir grup olarak tanımlanmaktadır? Bu dezavantajlı konumu yaratan kişiler, durumlar, süreçler, şartlar nelerdir? Sistem bu konumu nasıl yeniden üretmektedir? Hangi eşitsizlikler bu tanımlamaya neden olmaktadır? (Burcu, 2017: 111).

Burcu, farklı paradigmlar ve kuramlar üzerinden engellilik sosyolojisinin nasıl ilişkilendirilebildiğini sorgulamıştır. Örneğin yapısal-işlevselci paradigmda sosyal modele yönelik atıflar ve engelli olmayanların engellileri nasıl tanımladığı ve konumlandığı üzerinde durulduğu iddiasında bulunmaktadır. Sembolik-etkileşimci paradigmda ise engelliliğin nasıl tanımlandığı üzerinden medikal modele yönelik bir kayıştan söz etmek mümkündür. Çatışmacı kuramda engelli bireylerin özgürleşme ve bağımsızlaşma sürecine vurgu yapılarak insan hakları yaklaşımı öne çıkartılırken; sosyal inşa kuramında sosyalizasyon sürecindeki inşa aşamalarından bahsedilerek sosyal modele yönelik atıflar öne çıkmaktadır. Yine postmodern yaklaşımdaki söylem atıflarıyla sosyal modelin öne çıkarıldığı iddia edilmektedir (Burcu, 2015: 327-328).

Bu kuramlar temelinde sosyolojik olarak engellilik olgusunun ele alındığı dört temel yaklaşım bulunmaktadır. Bunlar sırasıyla Ahlaki Model Yaklaşımı, Medikal Model Yaklaşımı, Sosyal Model Yaklaşımı ve İnsan Hakları Temelli Yaklaşımdır.

1.3. Engellilik Yaklaşımları

Bir olgunun ele alınması ve tanımlanması bir toplumsal durum, gelenek veya yaşayan bir düşünce akımı içerisinde gerçekleşir. Buna bağlı olarak engelliliğe yönelik bakış açısı da toplumsal değişimle yakından ilgilidir ve farklı kültürlerde, farklı zamanlarda, farklı şekilde ele alınmıştır. Bugüne kadar tarihsel süreç içerisinde engelliliğe yönelik hâkim bakış açılarını yansıtan yaklaşımları ahlaki model, medikal model ve sosyal model şeklinde sınıflandırmak mümkündür (Ünal, 2018: 1327).

Engelliliği toplumsal bir sorun olarak tanımlanmaya başlamasıyla ilgili en büyük kırılmanın kapitalist üretim biçimine geçilmesiyle beraber üretim tarzında meydana gelen değişimler olduğu görülmektedir. Üretim tarzında meydana gelen bu köklü değişikliklerle beraber iş tanımlarında da büyük değişiklikler yaşanmış ve bu değişime ayak uyduramayacağı düşünülen engelli bireyler üretim sürecinin dışına atılmışlardır. Bu durum engellilerin tedavi edilmesi gereken birer patolojik durum olarak ele alınmasına neden olmuş ve onları tıbbın bir konusu haline getirmiştir. Bu durum engelliliğe yönelik medikal model yaklaşımının temellerini oluşturmuştur.

Takip eden dönemlerde yine kapitalist sistemin bir dönemi olarak ifade edilen refah devleti oluşumuyla beraber sosyal haklarda yaşanan iyileşmeleri toplumdaki kimi dezavantajlı grupları da kapsayacak şekilde genişletilmesi ve bu kazanımların sadece yasal düzeyde kalmasıyla beraber engellilerin örgütlü halde başlayan hak talepleri medikal modele yönelik eleştirilerin artmasına neden olmuştur. Yöneltilen eleştiriler engelliliğin

toplumsal yönüyle beraber ele alınmasını ve sosyal model yaklaşımının benimsenmeye başlamasına neden olduğu görülmektedir.

Yine engellilik olgusuna insan hakları sorunu olarak bakan hak temelli bakış açısının gelişmesinin ise post-endüstriyel dönemde yaşanan sosyal hak kayıpları ve toplumsal sorunlara engellilik, kadın, çocuk, yaşlılar, etnik gruplar gibi dezavantajlı gruplar üzerinden çok parçalı bir perspektiften bakılmaya başlanmasıyla ortaya çıktığı görülmektedir.

Çalışmanın bu kısmında engellilik olgusunun farklı yaklaşımları tarihsel süreç içerisindeki konumlarıyla, engelliliği nasıl ele aldıkları ve olumlu/eleştirel noktalarıyla ele alınacaktır.

1.3.1. Ahlaki Model Yaklaşımı

Yeti yitimi tarih öncesi çağlarda bile var olan bir durumdur. Bu açıdan bakıldığında yeti yitimi yaşamış veya bu şekilde doğmuş bireyler her zaman toplumun bir parçası olmuştur. Ancak onlara nasıl yaklaşıldığı, toplumda nasıl yer edindikleri kültürden kültüre farklılık göstermektedir. Örneğin kimi çağlarda yeti yitimiyle doğmuş çocuklar ölüme terk edildikleri veya tanrılara kurban edildikleriyle ilgili bilgiler bulunurken kimi toplumlarda engellilerin tamamen dışlanmadığı, çalışamayacak durumda olanlar için yardım topladığı veya başka kültürlerde eğlence amaçlı olarak sahiplenildiklerine yönelik araştırmalar bulunmaktadır. Bununla beraber dinsel metinlerde sakat kişilere yardım edilmesi gerektiği, onların tanrının aciz ve zavallı kulları olduğu veya tanrı tarafından cezalandırıldıklarıyla ilgili söylemler mevcuttur (Braddock ve Parish, 2012: 101-109).

Engelliliğin kültürel ve dinsel unsurlarla ele alındığı bu dönemler ahlaki model olarak adlandırılmaktadır. Engellilik konusunda doğrudan bir model olarak ele alan en eski yaklaşım ahlaki (moral) model yaklaşımıdır. Bu yaklaşımda engelli birey kimi kültürler içinde kişinin ahlaki eksikliklerinin dışı vurumu olarak değerlendirilirken kimi kültürlerde kişisel bir talihsizlik olarak görülmektedir. Bununla beraber Kapitalist toplum öncesi dönemde engelliliğe bakışın geleneksel modeli olarak adlandırılan bu yaklaşım, Feodal üretim tarzı içinde engellilerin bir bakıma üretim sürecine katkı sağlayacak koşullara sahip olduğu ve bu sebeple yardıma muhtaç etiketinin onlar için henüz türetilmediği görülmektedir. Bu yaklaşımda engellilik daha çok dinsel ve kültürel bir alanın konusudur (Okur ve Erdugan, 2010: 249; Sachs, 2003, Akt. Arıkan 2002: 63).

İş gücü tanımlarının ve üretim sürecinin farklılaşmasıyla beraber engellilik algısında da bir değişimin yaşanmaya başladığı ve ahlaki model yaklaşımının yerini medikal model yaklaşımının almaya başladığı görülmektedir. Diğer bir etken ise bu değişimlerin yol açtığı üzere engelli nüfusunda yaşanan artış ve teknolojik ilerlemelerle beraber tanı-tedavi yöntemlerindeki olanakların artmasıdır.

1.3.2. Medikal Model Yaklaşımı

Engelliliğe olan yaklaşım üretim ilişkileri temelinde düşünüldüğünde engellilerin toplumdan soyutlanma ve dışlanmayla ilgili en önemli kırılma noktasının kapitalist üretim biçimine geçilmesi olduğu görülmektedir. Okur ve Erdugan bu kırılmayı “özürlülüğün doğuşu” olarak tanımlar. Bunun sebebi rekabete ve kitlesel üretime dayalı yeni üretim biçiminin gerektirdiği farklı iş örgütlenmesidir. Bu yeni iş örgütlenmesi içine tanımlı güçlü ve üretken “işçi” anlayışına uygun olmayan engelliler otomatikman sistemin dışına atılmışlardır (Okur ve Erdugan, 2010: 249-250). Sanayileşme ile birlikte artan

şekilde uzmanlaşmış mesleki yaşam deneyimleri ve hızlı makineleşme sonucunda birçok engellinin de işini kaybetmesine neden olunmuştur. İşte engelliliğin bir sorun olarak varlık göstermesi de kapitalist devletin bu sorunu görmezden gelmesi ya da bir sosyal problem haline getirmesi ile gerçekleşmiştir (Oliver, 1996: 28; Bilton vd. 2003: 90). Oliver bu süreci Marx'ın düşüncelerine referansla maddeci bir yaklaşım ile şu şekilde açıklar: “Tarihsel olarak Sanayi Devrimi sırasında kurulmaya başlanan sermayeci fabrikalar yüzünden bireysel işgücü istihdamının önem kazanması ve oluşturulan işgücü pazarından engellilerin dışlanmaya başlamasıyla birlikte, toplumla tam olarak kaynaşmalarının önlenmesi amacıyla engellilerin karşısına çeşitli engeller çıkarılmıştır” (Akt. Giddens, 2008: 326). Bu açıdan değerlendirildiğinde temel çıkış noktası engelliliğin, modern kurumlar, modernleşme ve buna bağlı şekillenen bir çevre ile birlikte engellilerin de bu güvenceli ve liyakata dayalı iş ortamından dışlanması ile gerçekleştiğidir (Bilton vd., 2003: 90). Bu yeni iş örgütlenmesi içine tanımlı güçlü ve üretken “işçi” anlayışı uygun olmayan engelliler otomatikman sistemin dışına atılmışlardır. Artık engelliler düzeltilmesi, tedavi edilmesi gereken patolojik vakalar olarak görülmektedir ve bu olgu tıbbın bir konusu haline gelmiştir. Bu anlayış engelliğe yönelik medikal model yaklaşımın temellerini oluşturmuştur (Okur ve Erdugan, 2010: 249-250).

Buna paralel olarak 1800'lü yıllarda tıp, teknoloji ve bilim alanında yaşanan ilerlemelerin de medikal temelli yaklaşımın benimsenmesinde etkili olduğu söylenebilir. Bu yaklaşımdan yola çıkılarak engellinin yaşam deneyimlerine değil, engelliliğin bizzatı kendisine odaklanılmış ve doğrudan bütün engelliler “kısıtlı” olarak kabul edilmiştir (Arıkan, 2001: 22). Bireysel engellilik modelinde bedensel “anormallik” bir dereceye kadar engellilik ya da işlevsel sınırlamaların nedeni olarak görülür. Bu yaklaşımda engellilik durumuna yönelik “kişisel trajedi yaklaşımı” yer alır. Engelli birey talihsiz bir

kaza kurbanı olarak görülür. Tıp uzmanları bireysel modelde kilit bir rol üstlenirler, engelli bireyin bu anlamda sorunlarını teşhis ve tedavi etmek onların işidir. Bu nedenle bireysel modele özünde ‘medikal model’ de denir (Giddens, 2008: 325). Hatta bu modele göre, “engellilik olgusu doğuştan veya sonradan olma herhangi bir hastalık ya da kaza sebebiyle bireyin bedensel, zihinsel, ruhsal, duygusal ve toplumsal işlevlerinde spesifik bir nispette sürekli azalma ve kayıplara neden olan, uzuv eksikliği ya da bozukluğu neticesinde yaşama gereklerine adapte olma ve günlük gereksinimlerini karşılamada zorluk çekme hâlidir (Enez, 2001: 39).”

Camilleri bu modelin bakışı ile engellilik yaklaşımının temel noktalarını şu şekilde açıklamaktadır:

1. Engellilik uygun vasıflı ve gerekli mesleki niteliklere sahip olanların müdahalesini gerektiren uzmanlaşmış bir tıbbi durum olarak görür.
2. İhtiyaçlarımızın özel olduğunu ya da bir biçimde başka herkesten farklı olduğu düşüncesini besler.
3. Engelli kişileri ve ailelerini, bilgiye dayalı kanaatleri olmayan ve bu yüzden de kendilerini doğrudan ilgilendiren konular hakkında danışılması gerekmeyen edilgen bakım alıcıları, hastalar olarak görür.
4. Engellilerin yetersizlikleri vurgulanır ve açıkça görülen yeterlilikleri daha az önemsenir.
5. Tedavileri için büyük çaba harcanır ama bunun ne kadar zaman tükettiği, pahalı ya da başarısız olduğuna bakılmaz (Akt. Bilton vd. 2003: 89).

Burcu’ya göre medikal bakış açısı engelli bireyi, engelli olmayan birey karşısında dezavantajlı konumda kabul etmektedir. Çünkü bu yaklaşıma göre engelli birey “sağlıklı birey” gibi bağımsız hareket edemeyen ve bu sebeple tedavi veya rehabilite edilmesi gereken kişi olarak ele alır (Burcu, 2017: 108). Medikal model engelli bireyin yetersizliğine ve patolojisine dayalı bir yaklaşımdır ve bu sebeple toplumdaki normalin

dışında değerlendirilirler. Engellilik bireysel bir sorun olarak görülür ve engelliler başkasına muhtaç, kendi ihtiyaçlarını giderme konusunda sınırlanmış kişiler olarak değerlendirilir. Bu durum engellilerin toplum nezdinde yardıma muhtaç bireyler olarak görülmesine ve toplumdan dışlanmalarına neden olmaktadır (Ünal, 2018: 1328).

Bu model ile engelliler damgalanmış ve bu şekilde toplumsal yaşamdan dışlanmışlardır denilebilir. Ancak diğer taraftan sağlık temelli medikal model, engelliliğin ortaya çıkmasına karşılık koruyucu ve önleyici tedbirler ile hem engellilik durumunun ortaya çıkmasını engelleyici önlemler geliştirilmesini hem de engelli bireyin yaşamını kolaylaştırıcı tanı ve tedavi yöntemlerinin geliştirilmesini sağlamıştır. Hatta bu tedbirler ile engelliliğe yol açan gerek doğumdan dolayı gerekse de sonradan neden olan unsurlarda önemli oranda ortadan kaldırılmıştır. Ayrıca bu model sayesinde sağlıkta insan odaklı bir dönüşüm yaşanmıştır (Arıkan, 2002: 64).

Engelliliği medikal model açısından ele alan yaklaşımların da eleştirisi yapılmıştır. Bunların başında da engellilerin kendilerinin yapmış olduğu eleştirilerden söz edilebilir. Özellikle eleştirilerin odağının İngiltere ve buradaki engelli hakları hareketi olduğu söylenebilir. İngiltere’de engellilerin kendilerinin bir araya gelerek birlikte hareket etmeleri, eylemlerde bulunmaları ve örgütlenmeleri aslında sadece medikal müdahalelerin dışında toplumsal alanda da engelliliği görünür kılma mücadelesidir. Diğer bir açıdan bakıldığında engelliliğin politik bir hale dönüşmesi ve eylemler ile dışlanma başta olmak üzere her türlü ayrımcılığa karşı gelinmesi sürecidir (Burcu, 2006: 62). Dolayısıyla engelliliği sadece tıbbi bir sorun olarak görüp bu temelde çözüm arayışları geliştirme çabaları, engelliğin politik bir hale dönüşmesi ve sivil toplum kuruluşlarının artışı ile birlikte yön değiştirmiştir. Medikal modelin eleştirisinin en önemli yansıması sosyal modelin doğmasıdır.

1.3.3. Sosyal Model Yaklaşımı

Engelli aktivistlerin 1960'lı yıllarda başlayan eylemleriyle beraber medikal modeline yönelik eleştiriler artmıştır. Bu hareketlerden en önemlisi 1960 yılında ABD'de ortaya çıkan Bağımsız Yaşam Hareketi'dir. Onların engelli bireylerin damgalanmasına, yetersiz, bağımlı ve çaresiz bireyler olarak görülmesine karşı verdikleri mücadeleler engelliliğe yönelik sosyal model anlayışının temellerini oluşturmuştur (Meşe, 2014: 83-89). 1960 yılında İngiltere'de ortaya çıkan ve 1970-1980'li yıllarda dünya çapında ivme kazanan özürlü hakları hareketinin kapitalizmin bir durağı "refah devleti" olarak nitelendiren Okur ve Erdugan (2010)'a göre bu dönemim izleri devlet, emek ve sermaye arasındaki yeni uzlaşma düzeninde aranmalıdır. Refah devletinin özelliği olarak sosyal güvenlik, sağlık ve eğitim alanlarında yalnızca çalışanların çalışma ve yaşam koşullarının iyileştirilmesi değil bu olanakların toplumun her kesimine yayılması hedeflenmiştir. Bu değişim, engellilere yönelik yeni bir anlayışın gelişmesine olanak sağlamıştır. Engellilik sorununu bireysel bir sorun olmaktan çıkarıp toplumsal bir düzleme çeken bu yeni paradigma toplumsal engellilik yaklaşımının temelini oluşturmaktadır (Okur ve Erdugan, 2010: 252).

1960'lı yıllardaki toplumsal manzaraya bakıldığında ikinci dünya savaşının da etkilerini görmek mümkündür. Savaşın bitmesiyle beraber savaş süreci boyunca yeti kaybına uğramış kişilerin sayısı nüfus içinde büyük bir artış göstermiş ve engellilik yeniden göz ardı edilemeyecek bir olgu olarak ortaya çıkmış, bir bakıma engellilik "sorununu" toplumsal bir çözüme kavuşturma arayışları baş göstermiştir. Ancak bu durum engelli bireyleri yasalar karşısında yeni haklara kavuştursa da bu haklar toplum nezdinde istenilen karşılığı bulamamıştır. Bu durum engelli bireylerin toplumda aynı haklara sahip

eşit bireyler olamama, dışlanma ve aciz görülmek konusundaki eleştirileri onları ortak bir amaç doğrultusunda örgütlemiş ve engelli hakları hareketinin doğmasına ön ayak olarak toplumsal engellilik kavramın benimsenmeye başlamasında etkili olmuştur (Arıkan, 2002: 13).

Toplumsal engellilik bireysel engellilik modeline bir eleştiri olarak ortaya çıkmıştır. Engellilik sorunu, tek boyutlu bir tarzda bir işlev kaybıyla ve bu durumun bireyler üzerindeki etkisiyle sınırlı görülemez. Burada önemli olan, normal insanlarla kurulan ilişkiler üzerinde de etkili olunmasıdır (Giddens, 2008: 325). Bu açıdan bakıldığında engellilik, toplumun ihtiyaçlarını karşılamak için engelli bir bireyin engelliliğinden ziyade engelleri olan yurttaşların gereksinim ve isteklerine uyarlama noktasında şekillenmiş ve daha çok sosyal çevrenin gösterdiği başarısızlıktan kaynaklanmaktadır (Hahn, 1989: 128; akt. Bilton vd., 2003: 88). Sosyal modelin temel savı bireyin biyolojik varlığının dışında bulunan etmenlerinde engelliliğe sebep olabilecek bir potansiyele sahip olmasıdır. Sosyal modele göre engellilik biyolojik, sosyal, hukuki, politik, kültürel, ekonomik yönleri olan kişisel bir deneyimdir ve engelli bireyin kendisi ve çevresi arasındaki kesişimin bir ürünüdür (Meşe, 2014: 90).

Bireysel engelliliğin toplumsal engelliliğe dönüşümünü tartışan ve bu ikisi arasındaki farkı açıkça belirleyen ilk kuramcı Mike Oliver'dır. Oliver engelliliği bireysel bir sorun olarak değil, sakatlığı olan insanların toplumla tam olarak kaynaşmasını engelleyen toplumsal engeller sorunu olarak görmektedir (Akt.: Giddens, 2008: 325). Ancak sosyal yönüyle ele alındığında engelli kişinin dezavantajlı konumu toplum içindeki engellenmişliğinin bir sonucudur ve bu durum olumsuz kültürel tanımlama ve herkesi kapsayıcı bir sosyal organizasyonu sağlayamayan “başarısız” toplumun varlığıdır. (Burcu, 2017: 108-109)

Engellileri, engellilik hallerinin standardını, bireyin kendi durumu dışında ayrıca çevresel koşullar belirlemektedir. Bu çevresel şartlar iyileştirildiğinde engellilik koşulları da sorun olmaktan çıkarılmış olacaktır (Arıkan, 2002: 66). Bu açıdan değerlendirildiğinde, sosyal modelde engellinin fiziksel çevreden kaynaklanan engellenmişliğinin ortadan kaldırılması ve onların toplumsal yaşama katılması sorununa odaklanılmıştır. Bireysel modelde engellinin doğrudan kendi koşulları engelliliğine neden olarak görülürken, sosyal modelde engelli bireyin engelliliğinin doğrudan toplumsal baskıdan ve toplum tarafından oluşturulan yanılsamalardan kaynaklandığı düşünülmektedir. Bu nedenle engelli bireyin sınırlarını genişlettiği için sosyal model, “özgürleştirici” model olarak kabul edilmektedir (Giddens, 2008: 326). Aslında sosyal modelin ortaya çıkış süreci de bu düşünceyi doğrular yöndedir. Sosyal modelin eleştirel olarak bireysel model üzerinden dogma oluşturma serüveni ise bir engelli hareketi ile gerçekleşmiştir. Bu hareketin öncüleri, Vic Finkestein, Mike Oliver ve Colin Barnes ile Gebren De Jong gibi kendileri de engelli olan akademisyenlerdir. Dolayısıyla bireysel model ile toplumsal model arasında var olan farklılık, sağlık temelli yaklaşımda engellilik konusuna farklılık ve dışlanma üzerinden bakılmasına karşılık sosyal modelde amaç “bütünleşme” ve “kaynaşma”nın sağlanmasıdır (Arıkan, 2002: 65-66). Öte yandan son yıllarda engelli bireylerin toplumun diğer üyeleriyle bütünleşmeleri ve/veya kaynaşmaları talebi yanı sıra “engelli bireyin bağımsızlaşması için eşlik etme” anlayışı giderek yaygınlaşmaya başlamıştır. Burada öne çıkan fark, engelli bireylerin yardım zihniyeti ötesinde, kendi talep ettikleri yaşam alanlarında onlara eşlik etmek, dayanışmaktır. Engelliliğin sosyal model açısından açıklanması, farklılıkları ne olursa olsun tüm bireylerin toplumda eşit yaşama hakkı olduğuna vurgu yapar. Eşitlik, tüm yurttaşların yasalar önünde eşit sayılması ilkesine dayanırken “toplumsal eşitlik” kavramı bireylerin tüm farklılıklarına

rağmen toplumsal, ekonomik, hukuksal ve siyasal haklar açısından ayrımcılığa uğramaması yönünde bir çabayı ifade eder (Burcu, 2017: 108). Sosyal model yaklaşımı muhtaç engelliden kendi ayakları üzerinde durabilen kişiye, akıl alan kişi pozisyonundan eğitilmiş birer bireye, toplumun dışına itilmiş engelliden toplumla bütünleşmiş, sosyal bireyi gerçekleştirmeyi amaç edinmiş bir yaklaşımdır (Ünal, 2018: 1328).

Sosyal modele yönelik en önemli eleştirilerden biri, söz konusu modelin engelliliğin getirdiği ve çok sayıda engelli insanın yaşamında merkezi bir konumda bulunan, çoğu kez acı verici ya da can sıkıcı olan deneyimleri ihmal etmiş olmasıdır. İkincisi, bu insanların çoğu, engelliliklerini kabul etmekle birlikte, “engelli” olarak adlandırılmayı istememektedir. Bu nedenle kendilerini daha çok sağlık sorunlarının sonucunda oluşan sakatlıktan kaynaklanan bir hastalık olarak görmekte ya da bu şekilde sınıflandırılacak kadar hasta olduklarına inanmak istememektedir (Giddens, 2008: 327). Üçüncü eleştiri ise özellikle tıp sosyologları, sakatlık ve engellilik arasında yaptığı ayrımın yanlış olduğu gerekçesiyle toplumsal modeli reddetme eğiliminde olmalarına odaklanmaktadır. Buna göre toplumsal modelin biyolojik olarak tanımlanan sakatlığı, toplumsal olarak tanımlanan engellilikten ayırmaya çalıştığı ileri sürülmektedir. Bu anlamda tıp sosyologları engelliliğin ve sakatlığın nasıl ayırt edilebileceği noktasına şüpheyle yaklaşır. Yani bu bakışa göre engelli bireyler toplumsal temelden kaynaklanmayan ama bireyin kendi sakatlığından ötürü sürekli ağrı ya da diğer sorunlara sahiptirler ve bu durum kimi zaman onların toplumla tam olarak kaynaşmasını engellemektedir. Onlara göre bu durum toplumsal bir değişme ile de farklılaşamayacak bir durumdur. Bir diğer ifade ile yalnızca toplumun neden olduğu engeller değil, sakatlığın neden olduğu engellerin de hesaba katılması gerektiğini söylemektedirler (Giddens, 2008: 329).

Toplumsal temelli bu yaklaşım bir tür engelliliğin normalleştirilmesi çabası olarak değerlendirilmekte, ABD ve Avrupa’da pek çok ülkede hükümet programları düzeyinde bu model desteklenmektedir. Bu çalışmada da engellilerin karşılaştıkları sorunlar sosyal model yaklaşımı temelinde ele alınmıştır.

1.3.4. İnsan Hakları Yaklaşımı

Engellilik ile ilgili sağlık ve sosyal modellerin dışında son yıllarda öne çıkan diğer bir yaklaşım engelliliğe insan hakları temelli yaklaşımdır. Daha çok sosyal modelin açtığı tartışmalardan şekillenen bu yaklaşım, sosyal modelin temelindeki toplumla bütünleşme ve birleşme kavramlarından farklı olarak yurttaş haklarının kazanımı temelinde şekillenmektedir.

1980 sonrası dönemde bu yaklaşımın etkili olmaya başladığı görülmektedir. Bu dönem küreselleşme hareketlerinin yaşandığı, post-endüstriyel olarak adlandırılan bir döneme tekabül etmektedir. Dönemin farklılaşan ekonomik ve sosyal politikaları düşünsel anlamdaki farklılıkları da beraberinde getirmiş ve hem engellilik teorisinde hem de onun sosyal hak kavrayışında değişmelere neden olduğu görülmüştür. Bu dönemde sosyal hakların kazanımı konusunda yaşanan kayıplar, kimlik vurgusunun öne çıkması ve toplumdaki dezavantajlı grupların tek tek ele alınması gerektiği düşüncesi engelliliğin de bir insan hakları sorunu olarak ele alınması için gerekli düşünsel şartları oluşturmuştur (Okur ve Erdugan, 2010: 246-247).

1980 sonrası yaşanan dönem ve refah devletindeki politik aşınma, yaşanan hak kayıpları her ne kadar sosyal modelin ortaya çıkması için gerekli düşünsel şartları oluşturmuş olsa da aynı zamanda konuya insan hakları bağlamında da yaklaşılması gerekliliği düşüncesini de doğurmuştur. Bu gelişmenin en önemli kazanımları ulusal ve

uluslararası yasal metinlerin oluşmasına zemin hazırlamasıdır. Bunlardan en önemlisi Birleşmiş Milletler Engelli Bireylerin Hakları Beyannamesi'dir (Ünal, 2018: 1329).

Engellilikle ilgili hak temelli bakış, engelliler ile ilgili temel referans kaynağı sayılabilecek en geniş metin olan Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 9 Aralık 1975 tarihinde düzenlenen toplantısında kabul edilen 3447 sayılı Engelli Kişilerin Hakları Beyannamesi ile küresel ölçekte kabul edilmiştir. Bu beyanname toplam 13 maddeden oluşmuş ve doğrudan engelli bireylerin korunması için yapılması gerekenlerin neler olduğuna vurgu yapmıştır (BM, 1975). Birleşmiş Milletler tarafından 2008 yılında sunulan Engelli Hakları Bildirgesi, engellinin tanımı ve ele aldığı kapsamlı konularla birlikte engellilerin hakları hususuna odaklanmaktadır. Söz konusu beyannamenin 3. Maddesinde "Engellilerin insan haysiyetine saygı gösterilmesi, onun en doğal hakkıdır. Engelli kişilerin sakatlık veya noksanlıklarının sebebi, durumu ve ciddiyeti ne olursa olsun, aynı yaştaki sağlam arkadaşlarının sahip oldukları düzgün yaşama koşullarının mümkün olduğu kadar normal ölçüde ve çok miktarda sahip olmak haklarıdır" ifadesi yer almaktadır. Yine 4. Maddesi de "Engelli kişiler de diğer insanların sahip oldukları medeni ve siyasal haklara sahiptirler" tespitine vurgu yapmaktadır (BM Engelli Hakları Bildirgesi, 2008).

Daha yakın döneme ait önemli bir gelişme ise Avrupa Birliği tarafından engelli haklarına yönelik karara bağlanan ilkeleridir. Avrupa Birliği'nin bu konudaki önlemlerinin yasal temeli, 1999 yılında gerçekleşen Avrupa Topluluğu Amsterdam Antlaşması Avrupa Komisyonu'nu her türlü ayrımcılığa karşı önem alınması konusunda sorumlu kılmaktadır. Bu konu halka, Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı (AB, 2000) ve Özürlüler İçin Engelsiz Avrupa Tebliği (AB, 2000) gibi çeşitli belgeler aracılığıyla ifade edilmiştir. 1993'te Avrupa Birliği Komisyonu hareket kısıtlılığı olan engellilerin ulaşım araçlarına

erişilebilirliğini arttırmak amacıyla “Erişilebilir Ulaşım Hakkında Topluluk Eylem Planı”nı kabul etmiştir (AB, 2000).

Sonuç olarak engelli hakları hareketinin, engelliği fiziksel ve medikal bakış açısından kurtararak, daha kapsamlı bir harekete dönüşmüş olduğu söylenmelidir. Buna göre engellilik, biyolojik, psikolojik ve sosyal bir açıdan ve farklılıklarla birlikte bütünlüklü bir bakışla ele alınmalıdır. Artan küresel siyaset tartışmaları da bunu gerekli kılmaktadır Özellikle Türkiye’deki engelli hakları hareketinin de 1990’lar sonrası ivme kazanmasında AB süreci ve BM kararlarının bağlayıcılığı etkili olduğu görülmektedir (Güngör ve Güleş, 2011: 41-42).

Günümüze bakıldığında insan hakları yaklaşımında hâkim anlayışının kişinin daha çok negatif statü hakları üzerinde durduğu ve sosyal ve ekonomik haklarına yeterince eğilmediği görülmektedir. Bu noktada sosyal model yaklaşımından farklı olarak sosyal ve ekonomik hakların kazanımı için bir mücadele alanı ve bu hakların kazanımında talepkar olmaktan ziyade toplumsal olandan bireysel olana doğru bir kayışın temsilcisi olduğu söylenebilir. Ancak bu nedenle sosyal ve ekonomik bir eşitlik talebinin olmaması açısından eleştirilmektedir (Okur ve Erdugan, 2010: 247).

Bu kısma kadar tek tek ele aldığımız her yaklaşımın güçlü ve eleştirel yönleri bulunmaktadır. Bunun en temel nedeni engelliliğin tek bir yönüyle ele alınamayacak kadar çok yönlü bir olgu olmasıdır. Engellilik tıbbi ve rehabilitasyon ihtiyaçları açısından bireysel bir sorundur ancak engelli bireylerin toplum içindeki dışlanmışlıkları ve ötekileştirilmeleri açısından da toplumsal bir sorundur. Buna paralel olarak engelli bireyler de toplumda yaşayan her birey gibi insan ve vatandaş olmaktan kaynaklanan temel haklara sahiptirler. Aynı zamanda engellilik toplumsal yönü bakımından sosyolojik bir konudur.

İKİNCİ BÖLÜM: TÜRKİYE'DE ENGELLİ HAKLARI, SORUN ALANLARI VE SİVİL TOPLUM

Bu kısımda Türkiye’de engelli hakları ve gelişimi, farklı yasalarda engellilikle yapılan düzenlemeler ve engellilerin karşılaştıkları sorunlara genel bir bakışla sivil toplum kavramı ve sivil toplum-engellilik ilişkisi ele alınmaktadır.

2.1. Türkiye’de Engelli Hakları ve Gelişimine Kısa Bir Bakış

Türkiye için engelli haklarının gelişimine baktığımızda, 1990’lı yılların sonuna doğru bir gelişmeden söz edebiliriz. 2000’li yıllarla birlikte bu gelişmeler hız kazandığı görülmektedir. Bu dönem içerisinde yapılan en önemli atılım, 2000 Genel Nüfus Sayımı sırasında Türkiye’deki engelli nüfusa ilişkin ilk kez bütünlüklü bir çalışmanın ve veri analizinin yapıldığıdır. Bu veriler ile birlikte engelli nüfusun demografik nitelikleri de belirlenmiştir (Burcu, 2006: 74).

1990’lardan itibaren Türkiye’de de kabul gören hak temelli yaklaşım ile engelliler ile ilgili söylemlerde “ihtiyacı karşılama” unsurunun “hakkını elde etmesi”ne doğru bir farklılaşma yaşadığını ve artık engellilerin bir doğrudan hukuksal boyutla sorunlarına çözüm arayan aktörlere döndüklerini söylemek mümkündür. Bu anlayış değişiminde Türkiye’nin 2007 yılında imzaladığı Birleşmiş Milletler Engelli Kişilerin Hakları Sözleşmesini TBMM’de alınan 2008 tarihindeki kararla kabul etmesi ve uygulamaya geçirmesi etkili olmuştur.

Engelli haklarının gelişimi için diğer bir kritik dönüm noktası Avrupa Birliği Uyum Süreci içinde yaşanan yasal dönüşümlerdir. Bu süreç içerisinde Kopenhag

Kriterleri'nin gerçekleştirilmesine baēlı ilerleme raporları iēerisinde engellilerle ilgili ilk dūzenlemelerin 2005 yılında yapıldıēı gōr÷lmektedir. 2005 yılı Avrupa Birliēi ile mūzakerelerin baēlama tarihi olması aēısından ۆnem arz etmektedir. "Aynı yıl ayrımcılıkla mūcadele kapsamında çıkarılan 'ۆz÷rl÷l÷k yasası', engellilerin hakları doērultusunda atılmış somut bir adım olması aēısından ۆnemlidir. Çıkarılan bu yasayla birlikte engellilerin haklarıyla ilgili toplumda engelliler ve engelli olmayanlara farkındalık yaratılması amaēlanmıētır" (Demir, 2014-2015: 66).

T÷rkiye'deki engelli hakları geliēimi Avrupa ve Amerika'daki geliēmelerden farklı olarak engelli bireylerin ۆrg÷tlenerek bir hak arama mūcadelesine giriēmeleriyle deēil, daha çok belli siyasal s÷reler (Avrupa Birliēi Uyum S÷reci gibi) sonucunda yasalara baēlı ve nispeten tepeden inmeci bir yaklaēımla geliēme gōstermektedir. Bu sebeple T÷rkiye'deki engelli hakları geliēimine bakıldığında tarihsel s÷reteki yasal kazanımlara bakılması ۆnem arz etmektedir.

2.2. Farklı Yasalarda Engellilik Konusunda Yapılan Dūzenlemeler

T÷rkiye için engellilik konusunun yasal s÷rele birlikte dūzenlenmesinin tarihsel arka planına baktığımızda, ilk dūzenlemelerin 1950'li yıllarda baēladığı gōr÷lmektedir. Bu dōnemde engellilik sivil inisiyatiflerin ilgisini oluēturmuē ve toplumsal konularda da ۆnem arz etmiētir. 1970'den sonra ise engellilik olgusu ve sorunsalı ekonomik boyutla ele alınmış ve istihdam, iē alanları yaratılması alıēmaları ۆne ıkmıētır. 1980'ler ile birlikte engellilik olgusu Anayasada yer almıē ve kalkınma planlarına dāhil edilmiētir. 2000'li yıllardan sonra engelli politikaları Avrupa Birliēi doērultusunda ēekillendirilmeye baēlanmıētır (Burcu, 2006: 75).

1982 Anayasası'nın engellilere ilişkin tek hükmü olan yasal düzenleme “Sosyal güvenlik bakımından özel olarak korunması gerekenler” başlığını taşıyan 61. maddenin 2. Fıkrasıdır. Söz konusu hükümde “Devlet, sakatların korunmalarını ve toplum hayatına intibaklarını sağlayıcı tedbirleri alır” ifadesi yer almaktadır (TC Anayasa, 1982). Kavram tercihi konusunda resmi kaynaklarda mutlak bir tutarlılıktan bahsetmek mümkün değilse de, mevzuatta ağırlıklı olarak “özürlü” kavramının yer aldığı görülmektedir. Bu nedenle, kanun koyucunun tanımı da bu kavrama yöneliktir. Örneğin 2007’de yapılan Engelsiz Türkiye Projesinde kullanılan terminoloji bu tercihin bir göstergesidir.

Bir diğer kanun olan ve 2005 yılında yürürlüğe giren 5378 sayılı Özürlüler Hakkında Kanun içerisinde kullanılan kavram ise tekrar “özürlü”dür (5378 Sayılı Kanun). Adı geçen Kanun’da özürlü bireyi “Doğuştan veya sonradan herhangi bir nedenle bedensel, zihinsel, ruhsal, duysal ve sosyal yeteneklerini çeşitli derecelerde kaybetmesi nedeniyle toplumsal yasama uyum sağlama ve günlük gereksinimlerini karşılama güçlükleri olan ve korunma, bakım, rehabilitasyon, danışmanlık ve destek hizmetlerine ihtiyaç duyan kişiyi” olarak ifade eden bir tanım kullanılmış ve “özürlülük ölçütlerinin” temel alındığı bir derecelendirme yapılmıştır. Özürlülük ölçütü ise “Uluslararası temel ölçütler esas alınarak hazırlanan ve gerek duyuldukça revize edilen ölçütler” olarak tanımlanmaktadır. Bu kapsamda yapılan derecelendirme üçe ayrılmıştır:

1. “Hafif Özürlü: Özürlülük ölçütüne göre, hafif özürlü olarak tanımlanan kişiyi;
2. Ağır Özürlü: Özürlülük ölçütüne göre, ağır özürlü olarak tanımlanan kişiyi;
3. Bakıma Muhtaç Özürlü: Özürlülük sınıflandırmasına göre resmi sağlık kurulu raporu ile ağır özürlü olduğu belgelendirilenlerden, günlük hayatın alışılmış, tekrar eden gereklerini önemli ölçüde yerine getirememesi nedeniyle hayatını başkasının yardımını ve bakımı olmadan devam ettiremeyecek derecede düşkün olan kişileri, ifade eder denilmiştir (5378 Sayılı Kanun).”

Bahsedilen kanunun amacının özürlülerin sağlık, eğitim, rehabilitasyon, bakım ve sosyal güvenliğe ilişkin sorunlarının çözümü ve her yönden gelişimlerinin desteklenmesi ve bu gelişimin önündeki her türlü engelin kaldırılmasına yönelik önlemlerin alınarak engellilerin toplumla bütünleşmesini sağlamak ve bu doğrultuda sunulacak hizmetlerin koordinasyonu için gerekli düzenlemeleri yapmak olduğu vurgulanmıştır (5378 Sayılı Kanun).

Türkiye’de en son düzenleme olarak karşımıza çıkan 12.09.2010 tarihli Anayasa değişikliği için yapılan referandum oylamasında, özürlülere yönelik pozitif ayrımcılık konusu da oylanmış anayasa değişikliği paketidir. Bu anayasa değişikliği paketinin referandumda onaylanması neticesinde, özürlülere yönelik mevzuat ve uygulamalarda yeni değişikliklerin yapılacağı gündeme gelmiştir. 13 Şubat 2011 tarihinde TBMM’de kabul edilen ve torba yasa olarak tabir edilen 6111 Sayılı Kanun ile özürlülere pozitif ayrımcılık yapma açısından ilk adım atılmıştır. Bu kanunun 53. Maddesine göre, özürlü istihdamının artmasını sağlama açısından bazı düzenlemelere gidilmiştir (6111 Sayılı Kanun). Burada yer alan ifadelerde “özürlülük” terimi tercih edilmiştir.

Doğrudan engelli konusunu ele alınmasa da, kimi düzenlemeler ile engellilere uygun bir yaşam alanı yaratma amacıyla çıkarılan bazı yasal düzenlemelerin bulunduğu söz etmek mümkündür. Örneğin 1983 yılında kabul edilen Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kanunu’nun 572 sayılı KHK 73 ile değişik 3. maddesinin C bendi şu tanımlı getirmektedir: Özürlü, doğuştan veya sonradan herhangi bir hastalık veya kaza sonucu bedensel, zihinsel, ruhsal, duygusal ve sosyal yeteneklerini çeşitli derecelerde kaybetmesi nedeniyle normal yaşamın gereklerine uymama durumunda olup; koruma, bakım, rehabilitasyon, danışmanlık ve destek hizmetlerine ihtiyacı olan kişiyi, ifade eder (572 Sayılı Kanun). Engellilere yönelik bakım hizmetleri hususunda en

kapsamlı kanun 2828 sayılı Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kanunu (SHÇEK) ve Bakıma Muhtaç Özürlülerin Tespiti ve Bakım Hizmeti Esaslarının Belirlenmesine İlişkin Yönetmeliktir. Bu düzenlemeler ile engellilerin bakımı iki şekilde oluşturulmuştur birincisi evde bakım olarak bilinen, engelinin bakımının doğrudan ailesinin yanında yapılmasıdır. İkincisi kurumların bu konudan sorumluluk almasıdır (Ulaş ve Uçku, 2012: 484).

22 Mayıs 2003 tarihli 4857 Sayılı İş Kanunu'nun maddeleri arasında yer alan bir yönetmelik ile engellilerin iş yaşamını düzenlenmektedir. 5393 sayılı Belediye Kanununda belediyelerin görev alanı sadece imar, su ve kanalizasyon, ulaşım gibi hizmetlerden ibaret olmadığı da tartışılmaktadır. Buna göre sosyal politika alanlarında da belediyelere görevler verilmiştir. Dolayısıyla yerel düzeydeki çalışmalarda belediyelerin, sivil toplum kuruluşlarının ve yöre sakinlerinin birlikte hareket ettiği sosyal politikalara hem ihtiyaç vardır hem de bu bir zaruri uygulama olmalıdır (Seyyar, 2008: 32).

Türkiye'de engellilik alanındaki gelişmelerin 1950'li yıllara dayandığı ve 2000'li yıllardan itibaren de yasal kazanımların hızla arttığı görülmektedir. Bununla beraber yasal kazanımların toplumsal düzeyde nasıl karşılık bulduğu, uygulama kısmındaki aksaklıkların olup olmadığı, çıkan yasaların beklentileri ne düzeyde karşıladığı gibi sorular engelli bireylerin diğer bir sorun alanını kapsamaktadır.

2.3. Engellilerin Toplumsal Alanda Karşılaştıkları Sorunlara Kısa Bir Bakış

Türkiye'de engellilere yönelik en kapsamlı araştırma 2002 yılında Özürlüler İdaresi Başkanlığınca Devlet İstatistik Enstitüsü tarafından yapılan Özürlüler Araştırması'dır. Bu araştırmaya göre Türkiye nüfusunun %12,9 engellilerden oluştuğu

görülmektedir. (DİE, 2002: 5). Engelliler birçok sosyal, ekonomik ve siyasal haklarından mahrum bırakılmış, toplumun en büyük azınlık gruplarından biridir. Engelli sorunlarının geneline bakıldığında dünya ve Türkiye'deki engellilerin benzer sorunları paylaştığı görülmektedir. Burcu (2017), engel durumunu bireysel bir sorun olarak tanımlarken engelliliğe ait sorunları toplumsal bir sorun olarak tanımlar. Başarısız bir toplum engelliliği bir hastalık durumu olarak tanımlar ve engelli bireyin toplum içinde olumsuz tanımlamalara maruz kalarak sosyal hayattan dışlanmasına neden olur (Burcu, 2017: 109).

Babaoğlu'nun yapmış olduğu araştırmaya göre engelli sivil toplum kuruluşları engellilerin karşılaştıkları başlıca sorunların dışlanma, ayrımcılık ve geleceğe yönelik kaygılar olduğunu ve bu sorunlar temelinde şekillenen yan sorunların ise erişilebilirlik, istihdam, eğitim, toplumsal algı, bakım hizmetleri olduğunu belirtmektedirler. Aynı sorunlar engelli bireylerin kendileri tarafından da dile getirilmektedir (Babaoğlu, 2015: 97).

Engellilere ilişkin sorunların temelinde sosyal dışlanma/ötekileştirme sorunu olduğu görülmektedir. Sosyal dışlanma, çoğunlukla toplumsal düzeyde bazen de yasalardan kaynaklanan, sonuçları bakımından bireyleri, aileleri ve toplumsal grupları etkileyen ve bu kesimlerin toplumdan kopması, uzaklaşması durumunu doğuran ve sosyalleşmeyi ve toplumsal bütünleşmeyi olumsuz yönde etkileyen bir kavram olarak ele alınmaktadır. Sosyal dışlanma ötekileştirme, yabancılaşma, eşitsizlik, yoksulluk gibi ilişkili kavramlarla ele alınmaktadır ve ekonomik, mekânsal, siyasal ve kültürel dışlanma gibi boyutları bulunmaktadır. Kısaca devletin ve toplumun sunduğu hak ve imkânlardan herhangi bir nedenden ötürü (dil, din, ırk, cinsiyet, engellilik vb.) yeterince yararlanamamak/mahrum bırakılmak olarak tanımlanabilir. Toplumsal ayrımcılığa maruz kalan en önemli gruplardan biri engelliler ve aileleridir (Gültekin ve Sezer, 2017: 86-88).

Beden sosyolojisi tartışmalarında ele alındığı şekliyle hâkim ideoloji ekonomik, sosyal ve politik ideallerin yanı sıra buna uyumlu olarak ideal bir beden tanımlaması da yapmaktadır. Her ideoloji kendi ideal beden algısını yaratmakta ve bu ideolojinin dışında kalan unsurları patolojik olarak nitelendirmektedir. Bu durum engelli olmayan bireyler kadar engelli bireylerin kendilerine ait algılarının da olumsuz olarak şekillenmesine neden olmaktadır. Sosyal dışlanma özellikle azgelişmiş toplumlarda daha sık rastlanan bir olgudur ve engellilik tek başına bir dışlanma sebebi olarak görülmektedir. Bu sebeple sosyal dışlanmanın önlenmesine yönelik çalışmalar hem engelli bireylerin hem de engelli yakınlarının toplumla bütünleşmesinde büyük önem taşımaktadır (Gültekin ve Sezer 2017: 87).

Burcu'nun (2007) yapmış olduğu Türkiye'de Özürlü Birey Olma: Temel Sosyolojik Özellikleri ve Sorunlar Üzerine Bir Araştırma'nın sonuçlarına göre engelli bireyler toplumda engelli olmayan bireylerin kendilerini nasıl tanımladığına ilişkin düşünceleri sorulduğunda katılımcıların %51,1'lik gibi önemli bir kısmının “acınan” olduğunu belirttiği görülmektedir. Yine katılımcıların %25,3'ü “dışlanan”, %10,5'i ise “alay edilen-küçümsenen” şeklinde tespit edildiği görülmektedir (Burcu, 2007: 203). Yine Burcu tarafından 2011 yılında engelli bireylere ilişkin kültürel tanımlamalarla ilgi yürüttüğü bir araştırmanın sonuçlarına göre engelli olmayan katılımcıların büyük bir kısmı (%39,4) engelli bireyleri acınacak halde, devamlı ilgi ve alakaya muhtaç olarak tanımlamış, yine önemli bir kısmı (%43,4) engellilerin toplumdan dışlanmış olarak gördüğünü belirtmiştir (Burcu, 2011: 46).

Özürlülerin Eğitimi: Toplum Özürlüye Nasıl Bakıyor? Temel Araştırması'nın sonuçlarına göre zihinsel ve psikolojik engelli bireylerin diğer engel gruplarından daha fazla ön yargıyla karşılandığını ortaya koymaktadır. Katılımcılar zihinsel engelli bireylerin

daha fazla işlev yetersizliğine sahip olduğunu düşündüklerini ve kaynaştırma gruplarına katılmamaları gerektiğini belirtmişlerdir (Özürlüler İdaresi Başkanlığı, 2010: 135).

Toplumsal dışlanmanın ilk olarak engellilerin kamusal alanlara erişilebilirliklerinin engellenmesiyle başladığı söylenebilir. Çünkü engellilerin toplumdaki varlığını görmezden gelen, onların ihtiyaçlarına cevap vermeden yapılan çevre tasarımları toplumun bir parçası olan engellileri dışlamış olmanın en somut göstergelerinden biri olarak görülebilir. Çünkü ortopedik engelli bir birey için mekânların geniş kapılı olarak tasarlanması, uygun eğimli rampaların inşa edilmiş olması; yine görme engelliler için uygun sesli işaretler ve kent içi kabartma uygulamalarının yapılması ve başka engel grupları içinde çeşitlendirilebilecek birçok basit düzenlemeyle engellileri sosyal hayata adapte etmek mümkündür. TÜİK Özürlülerin Sorun ve Beklentileri Araştırması'na göre engelli bireylerin % 66,9'u kaldırımların, yaya yollarının ve yaya geçitlerinin, % 66,3'ü yaşadıkları yerdeki fiziksel çevre düzenlemelerinin, % 58,4'ü kamu binalarının, % 59,5'i dükkân, mağaza ve lokantaların engelli bireyin kullanımına uygun olmadığını belirtmişlerdir. Yine aynı araştırmaya göre engelli bireylerin %69,1'i kendi başına toplu taşıma aracı kullanamadığını ifade etmiş, bunun nedeni olarak ise %89,6'sının refakatçisiz dışarı çıkamadığını, %12,9'u ise toplu taşıma araçlarının engel durumuna uygun olmadığını ifade etmektedir (TÜİK, 2010: 27-30).

Sosyal model yaklaşımında üzerinden durulan konulardan en önemlisi kamusal alanların engellilerin ihtiyaçlarını göz ardı edecek şekilde düzenlenmiş olmasıdır. Kentsel alanlar toplum içinde “normal” veya “standart” olana göre düzenlenmektedir. Engellilerin ihtiyaçlarına cevap vermeyen bu organizasyon yapısı onları kent içinde tek başına hareket edemeyen aciz bireyler olarak algılanmasının en önemli nedenlerinden biri olarak görülmektedir.

Erişilebilirlik sorunu iki temel sorunun kaynaklarından biri olarak görülebilir. Bunlardan ilki kamusal alana fiziki erişimi engellenen engellilerin eğitim, sağlık hizmetleri gibi kamusal hizmetlerden mahrum bırakılması, bir diğeri ise kamusal alanlara uygun fiziki düzenlemeler olmadığı için refakatçisiz erişemeyen engellilerin toplumsal dışlanma unsurlarından biri olan aciz ve yetersiz olarak algılanmasıdır. Kent içi erişilebilirlikle ilgili sıkıntılar farklı engel tiplerinde farklı düzeylerde etki etmektedir. AB uyum süreci içerisinde özellikle belediyelere yüklenen sorumlulukların olumlu etkileri çevresel mekânlara yansımış olsa da halen daha uygulamada büyük eksiklikler olduğu görülmektedir. Yine bu noktada karşımıza çıkan diğeri bir sorun yapılan düzenlemelerin toplum tarafından içselleştirilememiş olmasıdır. Toplumsal bilinçlenmenin bu noktada önemi göz ardı edilemez.

Engelliler için diğeri önemli sorun alanı eğitimidir. Yapılan geniş ölçekli araştırmaların da gösterdiği gibi engelli nüfusunun büyük bir bölümünün okuryazar olmadığı ve yükseköğrenim içindeki paylarının oldukça düşük olduğu görülmektedir. Bu oranın özellikle kadın engelliler özelinde daha yüksek olduğu görülmektedir. TÜİK'in Özürlülerin Sorun ve Beklentileri Araştırması'nın sonuçlarına göre toplum içindeki özürlülerin %41,6'sı okuryazar değildir ve okuma yazma oranının cinsiyete göre dağılımına bakıldığında kadın engellilerin %54,9'nun okuma yazma bilmediği görülmektedir. %57,5 ile en düşük okuma yazma oranı zihinsel engelli bireyler arasında görülmektedir. Engelli bireyler içinde sadece %7,7'si lise ve daha üstü bir eğitim kurumundan mezun olabilmektedir (TÜİK, 2010: 3-4).

Ülkemizde engellilere yönelik tüm eğitim politikaları Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yürütülmektedir. Eğitim konusunda engellilerin toplumla bütünleşmesi konusunda yürütülen projelerden biri kaynaştırmalı eğitim sınıflarıdır. Ancak bu

yaklaşımın amacı her ne kadar “kaynaştırma” olsa da uygulamaya bakıldığında toplumsal dışlanmanın bir unsuru haline gelmiştir. Bu durumun sebepleri arasında okulların fiziki şartlar bakımından yetersiz oluşu, eğitilmiş ve yeterli sayıda personele sahip olmama ve mali yetersizlikler olduğu söylenebilir (İnce, 2014: 131). Özürlülük Eğitimi: Toplum Özürlüyü Nasıl Anlıyor? Temel Araştırması’ndan elde edilen verilere göre katılımcıların bir kısmı engellilerin de diğer öğrenciler gibi eğitim alması gerektiğini düşünürken özellikle zihinsel ve ruhsal engelli kişilerin kaynaştırmalı eğitimine karşı olduğunu belirtmektedir (Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı, 2010: 88). Engelli bireylerin de kaynaştırmalı eğitimle ilgili görüşleri sorulduğunda %37,9’nun kedisi gibi engelli bireylerle beraber eğitim görmek istediği görülmektedir (TUIK, 2010: 40).

Eğitim olanaklarına ulaşma ve eğitim sürecinde engellilerin karşılaştıkları sorunlar istihdam sorununda başka bir ayağını oluşturmaktadır. Burcu’ya göre Türkiye’de engelli bireylerin meslek sahibi olma ve düzenli gelir getiren bir işte çalışma oranını oldukça düşüktür. Bununla beraber, cinsiyet farklılıkları göz önüne alındığında kadın engellilerin erkek engelli bireylere oranla, bir meslek ve düzenli gelire sahip bir işte çalışma oranının daha düşük olduğunu aktarmaktadır. 2013 İŞKUR verilerine göre kamu ve özel sektör dahil istihdam edilen engelli sayısı 92.306 kişidir (Kayacı, 2013: 59). Türkiye’de 9 milyona yakın engelli bulunduğu göz önüne alınırsa işsizliğin engelliler için en büyük sorunlardan biri olduğu görülebilmektedir. Burcu’ya göre son yıllarda yapılan yasal düzenlemelerle engelli bireylerin işe giriş oranlarında bir artış gözlemlense bile girilen işlerin niteliği, engelli bireye uygunluğu ve iş ortamında engellilerin maruz kaldığı dezavantajlı durumların denetlenmesi konusunda ciddi problemler yaşanmaktadır. Engellilerin iş bulsalar dahi aynı eğitim ve yeterliliğe sahip çalışanlar arasında ayrımcılığa uğradığı da görülmektedir (Burcu, 2017: 115). Yapılan araştırma sonuçlarına göre engelli

bireyler %34,3'ü engelli olmayan çalışanlarla kıyaslandığında yükselme imkânlarının daha düşük olduğunu belirtmişlerdir (TÜİK, 2010: 47).

İstihdamla ilgili alt sorunlar iş gücüne katılma öncesinde yaşanan eğitim imkânlarındaki ve mesleki-teknik rehabilitasyon hizmetlerindeki eksilikler, işverenin engelli personele ilişkin önyargıları, istihdam politikası içindeki öncelikler, çalışma sürecinde yaşanan sorunlar ve toplumsal yaşamın getirdiği zorluklar olarak sıralanabilir (İnce, 2014: 100). Engellilerin çalışma hayatına katılması sosyal güvence ve maddi kazanç elde etmenin yanı sıra toplumsal bütünleşme ve kaynaşmaya da katkı sağlamaktadır. Engellilerin iş gücüne katılımlarıyla beraber sosyal hayata katılımları, kendilerine yetebilme ve özsaygı duygularının gelişmesi, sosyal çevre edinme ve sosyalleşme açısından da değerlendirilmesi gereken önemli bir konudur (Genç ve Çat, 2013: 374).

Toplumsal dışlanma, erişilebilirlik, eğitim ve istihdam gibi temel sorunların yanında sağlık ve rehabilitasyon, siyasal katılım ve temsil, hakların bilinmemesi, hakların uygulanması sırasında karşılaşılan aksaklıklar gibi sorun alanları da mevcuttur. Aynı zamanda farklı engel gruplarının farklı ihtiyaçlarının karşılanmamasından doğan sorunlar da bulunmaktadır. Sorunların çözümü noktasında engelliler merkezi yönetim, yerel yönetim ve sivil toplum kuruluşları işbirliklerinin önemli olduğunu belirtmektedirler (Babaoğlu, 2015:260). Bunun dışında engelli bireyler kamu kurum ve kuruluşlarından (%85,7) sosyal yardım ve desteklerin arttırılmasını, (% 77)sağlık hizmetlerinin iyileştirilmesini ve yaygınlaştırılmasını, (%28,7) iş olanaklarının arttırılmasını ve (%25,6) eğitim olanaklarının arttırılmasını talep etmektedirler (TÜİK, 2010: 50).

Engellilik kültürel bir kodlamadır. Bu nedenle bireyin fiziksel, ruhsal, zihinsel sınırlanmışlıkları onun sosyal ve toplumsal çevresi içinde engellenmişliğe dönüşür.

Örneğin görme engelli bir bireyin gündelik yaşamında karşılaştığı zorluğu nedeni kentsel mekânda uygun düzenlemelerin yapılmamış olması iken yolda yürürken engeli olmayan bir bireye ihtiyaç duyması onu hem kendisinin hem de toplumun gözünde aciz, yetersiz, çaresiz olarak tanımlamasına neden olmaktadır. Burcu (2011), bu durumu, engelliliğe karşı toplumun başarısızlığı olarak niteler. Toplum bir yandan engelli bireylerin ihtiyaçlarını sistematik bir şekilde karşılamazken diğer taraftan onu bakış açısıyla etiketler. Engelli birey toplumsal stereotipin dışında bir beden yapılanmasına sahiptir ve bu durum yine toplum tarafından “normal” bireyler gibi işlerlik gösteremeyeceği –ya da toplumun beklentilerini karşılayamayacağı- düşünülerek “trajik bir figür” olarak ele alınmaktadır. Ancak engelli bireylerin de kendilerini aynı şekilde tanımlamaları toplum nezdindeki olumsuz engelli kültürünün pekişmesine neden olmaktadır (Burcu, 2011: 51).

Öncelikle engellilerin karşılaştıkları sorunların toplumdaki olumsuz algıdan kaynaklandığı görülmektedir. Özellikle beden sosyoloji kuramına göre bu olumsuz algının kökeni toplumda tanımlanan “ideal beden” tasvirine uymayan engellilerin varlığıdır. Sosyal model yaklaşımına göre engellilik kişisel bir mesele iken engellenmişlik toplumsal bir meseledir. Toplumsal ön yargıların azaltılması, sorunlara kalıcı ve kapsayıcı çözümler getirilmesi, engelli haklarının kazanılması yine engellilerin kendi iradeleri doğrultusunda bir araya gelerek kuracakları organizasyonlar içinde mümkün görülmektedir.

2.4. Sivil Toplum Alanında Engelliler

Engellilerin toplumsal alanda karşılaştıkları sorunlar, Türkiye’de engellilik alanındaki yasal kazanımlar ve gelişimine değindikten sonra bu kısımda sivil toplum kavramı ve engelliler-sivil toplum ilişkisi üzerinden durulacaktır.

2.4.1. Sivil Toplum

Sivil toplum bilinen en genel anlamıyla devletin dışında olan ve bu anlamda siyasal alanın dışından örgütlenen tamamen sivil kişilerin oluşturduğu alanı ifade eder. Sivil toplum için uluslar arası literatürde non-governmental organizations (hükümet dışı kuruluşlar) kavramı kullanılır (Çaha vd., 2013: 13). Sivil toplum kavramı, devlet denetimi ve baskısından uzak, fertlerin devletin izninden bağımsız ve kavuşturma korkusu yaşamadan ve büyük ölçüde ekonomik anlamda bağımsız hareket ederek tutum belirleyebildikleri, aynı zamanda sosyo-kültürel etkinlikler de düzenleyebildikleri, gönüllü ve rızaya dayalı ilişkilerin, etkinliklerin ve kurumların oluşturabildiği bir toplum olarak ifade edilebilir (Atar, 1997: 98). Çaha ve arkadaşlarına göre (2013: 13) sivil toplum dünyada Soğuk Savaş döneminin sona ermesiyle birlikte gündeme gelmiş ve popülerleşmiş bir olgudur.

Sivil toplum kavramının tanımsal olarak hala daha muğlak bir kavram olduğu görülmektedir. Farklı tanımlardan hareketle sivil toplum tanımının altı niteliği içinde barındırdığı görülmektedir:

1. Toplumsal sorunların çözümünde etkili bir aktör olma,
2. Siyasi partiler ve devletle sorunların çözümü temelinde işbirliği kurma,
3. Devlet yönetimin etkili, verimli, sorumlu ve şeffaf olması konusunda rol oynamak,
4. Toplumsal yaşamın yerel ve ulusal düzeyde “aktif vatandaşlık” temelinde örgütlenmesinde rol olma,
5. Toplumun farklı aktörleri, kesimleri, kimlikleri arasında demokratik ilişkilerin tesis edilmesinde rol alma (Keyman, 2015: 6).

Özetlemek gerekirse, bu tanım içerisinde sivil toplum sorunların çözümünde etkili bir aktör, bu süreçte devletle işbirliği içinde olan önemli bir unsur ve toplumun farklı kesimleri arasında hoşgörü tesis ederek demokrasi kültürü çerçevesinde siyasal katılımlarını etkin şekilde sağlayan bir oluşum olarak tanımlanmaktadır (Uluç, 2013: 400). Bu açıdan bakıldığında sivil toplum devletten bağımsız bir oluşum olma temelinde tanımlandığından öncelikli olarak devlet kavramıyla ilişkilidir. Sivil toplum kuruluşlarının toplumsal problemleri tespit ve çözüm önerileri üretme amacı nedeniyle sosyal politikayla ilişkilidir ve son olarak toplum içindeki farklı grupların taleplerini eşit şekilde ve birbirlerine hoşgörü eksenindeki taleplerini siyasi alana iletilebildiği bir alan olarak demokrasiyle ilişkilidir. Öyle ki sivil toplumun etkin ve bağımsız olduğu rejimler demokratik, sivil toplumun baskılanmış olduğu rejimler totaliter ve sivil toplumun var olduğu ancak devlet tarafından belirli ölçülerde özgür bırakılmış rejimlerin ise otoriter rejimler olarak tanımlandığı görülmektedir (Keyman, 2015: 3).

Özetle sivil toplum devletin baskı ve denetiminden bağımsız, vatandaşların bir amaç doğrultusunda kendini gönüllü katılımı ile örgütleyebildiği, siyasi alanın dışında fakat siyasi alana etki edebilen, toplumsal sorunların çözümü açısından politika üretmek ve bu politikaların uygulanması sürecinde devletle beraber aktif görev alabilen organizasyonlardır. Gönüllü katılımı meydana gelmiş, toplumdaki farklı kesimlerin hoşgörü çerçevesinde kendisini eşit şekilde ifade edebildiği bu bağımsız organizasyonlar demokrasinin hem sonucu hem de nedenidir. Günümüzde sivil toplum kavramı aktif vatandaşlık ve örgütlü bir toplumun vazgeçilmez unsuru olarak görülmektedir. Türkiye’de de demokratikleşme süreçleriyle beraber sivil toplum kuruluşlarının giderek önem kazandığı ve etkilerinin arttığı görülmektedir.

Türkiye’de sivil toplum kuruluşlarının artması ve belirleyici bir güç olması 1980’ler ile birlikte ortaya çıkmıştır. Aslında bir gelenek olarak bakıldığında sivil toplum kültürü Osmanlı’daki vakıf, lonca ve ayanlık kültürüne dayandırılabilir. Osmanlı’nın son dönemi ile birlikte modernleşme çabaları ile sivil topluma farklı ve yeni konular eklenmiştir (Çaha vd. 2013: 17).

Cumhuriyet döneminde yaşanan bazı siyasi kırılmaların sivil toplumun gelişim süreçlerini etkilediği görülmektedir. 1980 öncesi dönem devletin, toplumun ve ekonominin tüm alanlarını kontrolü altında tuttuğu bir dönemdir ve bu dönemde sivil toplumun oldukça zayıf olduğu görülmektedir. 1980 sonrası yaşanan dönüşümle sivil toplum alanının genişlemeye başladığı izlenmiştir. Ancak sivil toplumun gelişmesine ivme kazandıran bu açılımlar çeşitli dönemlerde yaşanan askeri darbeler, ekonomik krizler gibi nedenlerle çoğu defa sekteye uğramıştır (Uluç, 2013). Avrupa Birliği üyelik müzakereleri sürecinde sağlanan finansman ile sivil toplum kuruluşları yine desteklenmiş ve gelişim hız kazanmıştır. Bu etki sayesinde Türkiye’deki derneklerin sayısı 2000 yılında 61 bin iken, 2010 yılında 85 bine çıkmıştır (İçduygu, 2011: 390).

Sivil toplumun güçlenmesi için gerekli ekonomik ve siyasi şartların yanı sıra toplumsal kültürün de buna olanak sağlayacak şekilde gelişmesi gerekmektedir. Bu açıdan bakıldığında Avrupa ve Amerika’da bu kültürel alt yapının çok daha önce tahsis edilmeye başlandığı görülmektedir. Türkiye’de sivil toplum kuruluşlarının niceliksel olarak artmış olduğu görülse de gelişme sürecini hala tamamlamadığı görülmektedir.

2.4.2. Engelliler ve Sivil Toplum

Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü 2019 güncel verilerine göre Türkiye’de toplam 118.672 adet faal dernek bulunmaktadır. Dernek üyelerinin %18,10’u

kadınken %80,52'sinin erkek olduğu görülmektedir. Ankara ili özelindeki faal dernek sayısı ise 11.404 tür ve bunlardan sadece 149'unu engelli dernekleri oluşturmaktadır. Engelli dernekleri Türkiye genelindeki faal dernek sayısının yalnızca %1,17'sini oluşturmaktadır (www.siviltoplum.gov.tr, Erişim Tarihi: 09.11.2019). Her ne kadar Türkiye'deki STK sayılarının tarihsel süreçte arttığı görülse de niceliksel olarak bakıldığında engellilere ilişkin STK'ların Türkiye'deki STK'lar içinde oldukça ufak bir yer tuttuğu görülmektedir.

TÜİK tarafından 2010 yılında yaptırılan “Engellilerin Sorun Ve Beklentileri Araştırması”nın sonuçlarına göre engellilerin %94,9 hiçbir dernek veya vakfa üye olmadığını belirtmiştir (TÜİK, 2010: 22). Babaoğlu (2015), engellilerin sivil toplum örgütlerine katılım oranının diğer vatandaşlara göre yüksek ancak modern sivil toplum için düşük olduğunu belirtmiştir. Bu durumun temel sebeplerinden biri sivil toplum örgütlerinin yeterli kurumsallığa henüz erişememiş olması gösterilmektedir (Babaoğlu, 2015: 259). Benzer sonuçlar TÜİK araştırmasında da görülmektedir. Katılımcıların %51,7'si STK'ları yeterli bulmadığını, %18,9'u ise STK'lara güvenmediğini beyan etmiştir (TÜİK, 2010: 22).

Bu noktada STK'ların etkinliğini arttırmaları önemli olduğu görülmektedir. Engellilere ilişkin STK'ların etkinliğinin arttırılmasından kasıt engelli bireylerin hak kazanımlarının, dezavantajlı konumlarının giderilmesi, toplumsal bilincin oluşturulması noktasındaki etkinlikleri, elde edilen kazanımların işlerliğinin sağlanması, gerekli hukuki işlemlerin takibi ve başvurularının yapılması gibi hususlarda etkinliklerinin arttırılmasıdır. Bunun için öncelikli olarak engellileri temsil eden sivil toplum kuruluşlarının engellilik olgusuna bakışının “yardıma muhtaç engelli”den “hakların kazanımına” doğru evrilmesi gerekmektedir. Bu açıdan bakıldığında zaten örgütlenme konusunda oldukça yetersiz

temsil gücün sahip engellilere ilişkin STK'ların çoğunun yardım derneklerinden oluştuğu görülmektedir. (Özgül vd., 2012: 179). Bu durum muhtaç-yardım eden ilişkisi temelinde şekillendiğinden engellilere yönelik olumsuz algının yeniden üretimini sağlaması yönünden sıkıntılı görülmektedir. Türkiye'de engellilerin haklarına yönelik çalışan örgütler arasında Türkiye Fiziksel Engelliler Vakfı, Toplumsal Haklar ve Araştırmalar Derneği, Özürlüler Vakfı, Altı Nokta Körler Derneği, Omurilik Felçlileri Derneği, Görme Özürlüler Derneği, Türkiye Kas Hastalıkları Derneği, Türkiye Körler Federasyonu, Engelli İnsan Hakları, Derneği Sakatlar Derneği sayılabilir (Beyazova, 2012: 4-9).

Sivil toplum kuruluşları farklı engel gruplarının sorunlarını daha yakından inceleme ve bilgi sahibi olma olanağına sahiptirler. Dolayısıyla her engel grubu için farklı ihtiyaçlara ve taleplere yönelik kalıcı çözümler üretme noktasında önemli bir işleve sahiptirler. Bu sebeple engelli sivil toplum kuruluşlarının üreteceği politikalar büyük önem arz etmektedir (İnce, 2014: 130). Sivil toplum kuruluşlarının bu özelliklerinden dolayı dünya ölçeğinde bakıldığında da engelli politikalarındaki gelişmelerinde sivil topluma dayalı bir biçimde ilerlediği görülmektedir. Aynı zamanda sosyal ve siyasal hayata katılım konusunda da sivil toplum kuruluşlarının özellikle büyükşehirlerde aracı bir kurum olarak işlev gördüğü belirtilmektedir (Babaoğlu, 2018: 87).

Arıkan, toplumda yaşanan sorunların çözümünde ve yıkıcı etkilerinin azaltılmasında örgütlü mücadelenin önemine değinmektedir. Örgütlü mücadele aşamasına gelmenin uzun bir süreç olduğunu ve hem engellilerin hem de toplumun engellilik açısından belli bir bilinç ve duyarlılık geliştirilmesi gerektiğini belirtmektedir (Arıkan, 2002: 2). Burcu'ya göre engellilik kültürünün gelişmesi için engelli bireylerin de kendi kimliklerini yeniden tanımlamaya ve farklılıklarını kabul etmeye ihtiyaçları bulunmaktadır. Engellilerin kendi organizasyonları içinde birleşerek politik ve sanatsal hayatta ön plana

çıkmaları engellilerin toplumdaki kabulüne katkı sağlayarak toplumdaki “trajik figür” algısının olumlu yönde değişmesine neden olacağı belirtilmektedir (Burcu, 2011: 39-41).

Aynı zamanda sivil toplum kuruluşları içinde etkin bir mücadele ile engellilere yönelik toplumsal ayrımcılığı da engellemede büyük katkılar sağlayacağı düşünülmektedir. Beyazova ayrımcılıkla mücadelenin bir STK için temel amaç olabileceği gibi amcalarından biri de olabileceğini belirtmiştir. Ayrımcılığa neden olan önyargılarla mücadele, ayrımcılığın izlenmesi ve belgelenmesi, ayrımcılığın önlenmesine yönelik çalışmalar yürütmek, ayrımcılıkla ilgili hukuki işlemlerin yürütülmesinde taraf olmak gibi faaliyetler STK’ların ayrımcılıkla mücadele açısından yapabilecekleri eylemler olarak belirtilmektedir (Beyazova, 2012: 2).

Amerika ve Avrupa Birliği Ülkelerine bakıldığında engellilik konusundaki araştırmaların yeterli seviyeye ulaştığı görülürken, AB uyum süreciyle beraber Türkiye’de de engellilik konusundaki yasal düzenlemelerin ve uygulamaların arttığı ancak kuramsal düzeyde yeterince çalışma bulunmadığı görülmektedir (Burcu, 2011: 39). Bu açıdan engellilik alanındaki çalışmaların ve araştırmaların artması hem sorunların çözümünde hem de engelli haklarının gelişiminde oldukça büyük öneme sahiptir. Kuramsal düzeyde üretilen çalışmaların STK’larca yürütülecek projeler için sağlıklı bir temel oluşturacağı düşünülmektedir. Sivil toplum kuruluşlarının kendilerinin de kamu ya da özel sektör ile ortak çalışma kültürüne sahip olması beklenilir. Şüphesiz bütün engelliler için çalışan sivil toplum kuruluşları aynı amacı gerçekleştirme gayreti içerisinde. Ancak burada önemli belirleyici sivil toplumun çalıştıkları alana ilişkin bilgi ve bilinç düzeyidir. Bu bilinç düzeyinin de beklenen şekilde oluşması zaman alacaktır (Arıkan, 2002: 66).

Gerek hak kazanımları bağlamında gerekse de toplumsal ayrımcılığın önlenmesi konusunda sivil toplum kuruluşlarının büyük önem taşıdığı görülmektedir. Engellilik alanındaki kazanımların artması bu alanda faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarının etkili ve güçlü birer aktör olmasına bağlıdır. Bu amaçla STK'ların güçlenmesi için öncelikle hak temelli bir anlayış temelinde kurumsallaşmaları gerekmektedir. Çünkü STK'lar engellilik konusunda birinci elden sahip oldukları bilgi ve deneyimler ışığında hayata geçirilecek projelerin kapsayıcı ve çözüm üretici bir yapıda yürütülebilmesi açısından büyük önem taşımaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Tezin bu kısmında araştırmanın problemi, amaçları, önemi ve bu süreç boyunca benimsenmiş olan yöntemle beraber veri toplama teknikleriyle katılımcıların demografik bilgileri üzerinde durulacaktır.

3.1. Araştırmanın Problemi

Dünya üzerinde her on kişiden birinin engelli olduğu düşünülmektedir. Bu oran engellileri toplum içindeki en büyük azınlık gruplarından biri haline getirmektedir. Engellilik tanı, tedavi, rehabilitasyon ve bakım gibi medikal yönlerle beraber aynı zamanda toplumsal, siyasal ve ekonomik yönleri olan bir çok yönlü olgudur. Engelliliğin hangi boyutu ile ele alındığı onun ne şekilde tanımlandığıyla yakından ilgilidir. Bu sebeple tek bir engelli tanımından bahsetmek mümkün değildir.

Engellilik ilk olarak tıbbi model çerçevesinde fiziki bir durumu tasvir eden öznel bir sorun olarak görülse de bugün toplumla ilişkileri bakımından da tanımlanıp ele alınmaktadır. Böylece engelliliğin bireysel bir olgu olmadığı, toplumsal engellenmişliklerle ilgili bu durum olduğu vurgusu yapılmaktadır. Çünkü engelliler, gündelik hayatlarında toplumsal, ekonomik, kültürel ve siyasal alanda birçok ayrımcılığa maruz kalmaktadır ve temel hak ve hürriyetlerinin çoğundan mahrum bırakılmışlardır.

Engellilerin kendi sorunlarının tespiti, çözümü ve taleplerinin iletilmesi için bir araya gelmesiyle beraber ortaya çıkan organizasyonların artmasıyla beraber engellilik daha görünür bir hale gelmiş ve bu dalga Avrupa ve Amerika'yı da içine alarak yayılmıştır. Bu

hareketlilik engelli bireylerin sosyal, toplumsal ve ekonomik hayattan dışlanmalarıyla sistematik mücadelelerini içeren politikaların oluşumuna önayak olmuştur.

Türkiye’ye bakıldığında ise engelliliğin toplumsal bir inşa olarak ele alınması daha çok Avrupa Birliği’ne uyum süreciyle ön plana çıktığı görülmektedir. Bu süreç aynı zamanda engellik üzerine yapılan çalışmalarda da bir artış sağladığı ve halen yeterli olmasa da belli bir kuramsal birikim sağlandığı görülmektedir. Türkiye’de engellilik hareketleri, engellilerin bir araya gelerek kurdukları organizasyonlardan çok sivil toplum örgütleri aracılığıyla devam ettirilmektedir. Bu noktadan hareketle Türkiye’de engellilerin sorunları ve sivil toplum kuruluşlarının bu sorunların çözümü noktasındaki işlevselliği bu tezin temel problemini oluşturmaktadır.

3.2. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmada engellilerin toplumsal süreçlerde karşılaştıkları sorunlar ve bu sorunların çözümünde engellilere ilişkin STK’ların olumlu/olumsuz katkılarının ne olduğu katılımcıların duygu, düşünce ve deneyimleri üzerinden irdelenmeye çalışılmıştır. Araştırma kapsamında elde edilen verilerle şu sorulara cevap aranmaya çalışılmıştır:

- Engellilerin toplum içinde karşılaştıkları sorunlar nelerdir?
- Engellilerin toplumsal süreçlerde karşılaştıkları sorunların kaynağı nedir?
- Engellilerin toplumsal süreçlerde karşılaştıkları sorunlara yönelik çözüm önerileri nelerdir?
- Bu sorunların çözümünde sivil toplum kuruluşlarının yeri ve işlevi nedir?

- Engellilere ilişkin STK’lar engellilerin sorunlarının tespiti, sorumlulara iletilmesi ve uygulamaların denetlenmesi noktasında nasıl bir yol üstlenmektedir?
- Engellilere ilişkin STK’ların engellilerin/engelli ailelerin sosyalleşme süreçlerine katkısı nedir?

Bu sorular kapsamında yapılan araştırmada sivil toplum kuruluşların engellilerin sorunları üzerindeki etkileri ya da sorunların sivil toplum kuruluşlarındaki yansımaları incelenmiştir.

3.3. Araştırmanın Önemi

Engellilik ilk olarak medikal yaklaşım çerçevesinde bireysel bir problem olarak tanımlanmıştır. Ancak 1800’lü yılların başında engellilik kavramının engelli bireyin içinde bulunduğu toplumla ilişkisi üzerinden tanımlanmaya başladığı görülmektedir. Engelliliği kişinin içinde bulunduğu sosyal ve kültürel bağlamı içinde ele alan bir “engellenmişlik” durumu olarak ele alan bu yaklaşım sosyal model yaklaşımı olarak adlandırılmaktadır. Engelliliği toplumla ilişkisi bakımından ele alan Sosyal model yaklaşımının ortaya çıkışıyla beraber engelli sosyolojisinin de ivme kazandığı görülmektedir.

Duruma Türkiye açısından bakıldığında ise engellilikte sosyal söylemin AB üyelik süreciyle beraber ivme kazandığı, 2000’li yıllardan itibaren de hala tam olarak gelişmemiş olsa da engellilik sosyolojisi alanında gelişmeler yaşandığı görülmektedir. Diğer yönden Burcu, Türkiye’deki engelli hareketlerinin Batı’dan farklı olarak direk engelli bireylerin oluşturduğu organizasyonlar yerine daha çok sivil toplum kuruluşları içinde şekillenen bir alan olduğunu belirtmektedir (Burcu, 2015: 329). Bu sebeple engellilik ve sivil toplum ilişkisi, sivil toplum kuruluşlarının engellilerin hak ve

özgürlükleri bağlamında etkinlikleri, engellilerin sosyal hayata katılımlarında STK'ların etkinliklerini ortaya koyacak çalışmaların yapılması büyük önem arz etmektedir. Türkiye'de engelli sosyolojisi alanında yapılan çalışmalara bakıldığında bu bağlamda yeterince çalışma yapılmadığı görülmektedir. Bahsedilen ilişkiselliklerin ortaya konmasına yönelik yapılan bu çalışma engelli sosyolojisi alanına yapacağı katkıdan dolayı önem arz etmektedir.

Engellilerin sorunlarına etkili ve sürdürülebilir çözüm önerileri getirebilmek ve buna yönelik projeler üretebilmek için engelli bireylerin yaşadıkları sorunların tespit edebilmesi büyük önem taşımaktadır. Ankara merkezi idarenin konumlandığı Türkiye'nin en kalabalık ikinci büyükşehridir. Dolayısıyla ciddi bir engelli nüfusunu da bünyesinde barındırmaktadır. Bu sebeple Ankara'da yaşayan engelli bireylerin sorunlarının tespitine yönelik araştırmalar, bu alanda gelecekte yürütülecek uygulama ve projelere olumlu bir katkı sağlaması açısından önem arz etmektedir.

2000'li yıllarla beraber engellilerin sorunları, beklentileri, nüfus içindeki payları ve toplumun engellilere yönelik bakış açısının ortaya konması amacıyla Türkiye çapında devlet kurumlarınca yapılmış bulunan önemli araştırmalar olmasına karşın bu çalışmaların daha sonraki dönemlerde güncellenmediği görülmektedir. Kuramsal düzeye bakıldığında ise engelliler üzerine yapılmış çalışmaların halen daha yeterli düzeye ulaşamadığı ve sınırlı sayıda araştırmanın yapılmış olduğu görülmektedir. Bu sebeple engellilik alanında yapılmış olan güncel bir araştırma olması bu çalışmayı önemli kılmaktadır.

3.4. Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu çalışma Ankara örnekleminde gerçekleştirileceğinden her bölge, il için genellenebilir değildir. Ankara'daki STK yoğunlaşması, engelli nüfusun büyükşehirlerde daha yüksek oranda olması gibi gerekçelerle seçilen Ankara'nın tüm iller için genel geçer çıkarımlar sunması beklenmemektedir.

Ankara'daki tüm sivil toplum kuruluşlarına ulaşmak mümkün değildir. Bir kısmı resmiyette varlığını devam ettirirken, faaliyetlerini durdurmuş durumdadır. Bazı sivil toplum kuruluşları engellilere yönelik faaliyet yürüttüğünü iddia etmekle birlikte yetersiz imkânlar ya da farklı gerekçelerle sivil toplum yapılanmasından ziyade yardım toplama birliği olarak faaliyet göstermektedir. Dolayısıyla araştırma yaklaşık elli olduğu tahmin edilen engellilere yönelik faaliyet yürüten ve aktif olan sivil toplum kuruluşundan on etkili kuruluş ile sınırlıdır.

Bazı engel grupları için engelli bireyler kendi kişisel deneyimlerini aktaracak yeterliliğe sahip olmadığı için görüşmeler aile üyelerinin veya sorumlu kişilerin aktardıklarıyla sınırlıdır.

Çalışmanın literatür kısmında yararlanılan ve Türkiye çapında devlet kurumlarınca yapılmış en geniş kapsamlı çalışmaların bir çoğu yakın dönemde güncellenmemiş olduğundan literatür kısmında aktarılan veriler araştırmaların yapıldığı yıllarla sınırlıdır.

3.5. Araştırmanın Örneklemi

Araştırmanın evreni Ankara'daki tüm engelli sivil toplum kuruluşlarıdır. Bu kuruluşlar içinden en aktif olan dokuz sivil toplum kuruluşu ise araştırmanın örneklemini oluşturmaktadır. Örneklem içinden rastgele seçilen toplamda 74 katılımcı ile yapılan odak grup görüşmelerinden elde edilen veriler kullanılmıştır.

3.6. Araştırmanın Metodolojisi

Bilimsel yöntem, bilim adamının/kadınının doğaya, topluma, bireye, bireyin ürettiklerine ve bunlar arası ilişkilere ilişkin doğru betimleme ve açıklamalarda bulunabilme amacına ulaşabilmek için izleyeceği yolu ve harcayacağı çabayı önceden belirleyen kurallar topluluğu olarak tanımlanmaktadır (Çelebi, 2004: 140). 18. ve 19. yüzyılda fenni ve beşeri bilimlerin hâkim bilimsel paradigması pozitivist ve deterministtir. Bu anlayışa göre sosyal ve fen bilimlerinin amacı nicel veriler ışığında genel geçer, değişmez ve evrensel sonuçlar ortaya koyabilmektir. Pozitivist paradigma temelde gerçeğin ve doğrunun tek olduğu, teori ve uygulamalarda tarafsız olunması gerektiği, araştırmacının değerlerinden arınmış olduğu ve salt rasyonelliğe dayalı bilginin mümkünlüğü savına sahiptir. Bu kabuller araştırma yöntemini de belirlemiş ve pozitivist paradigmanın uzantısı olarak genelleme kaygısı taşıyan, tarafsız, nesnel ve indirgemeci bir anlayışa sahip nicel araştırma yöntemi ile bilimsel bilgi üretimine katkıda bulunulmuştur. Nitel araştırma, nicel araştırma paradigmasının sahip olduğu ontolojik, epistemolojik ve aksiyolojik varsayımların eleştirisi üzerine inşa edilmiştir. (Çokluk, vd., 2011: 96). Nicel araştırma, gerçeğin araştırmacının zihninden ve değerlerinden bağımsız nesnel bir olgu

olduğunu, bu olgunun araştırma sürecinde araştırmacının gerçeğe arasına bir mesafe koyarak ona herhangi bir değer yüklemekten araştırması gerektiği varsayımıyla hareket etmektedir (Özdemir, 2010: 326).

Bu anlayış 20. Yüzyıla beraber fizik alanında Einstein'ın "görecelik kuramı" ve Heisenberg'in "belirsizlik ilkesi"nin etkisiyle bilimin indirgemeci ve determinist anlayışı da sorgulanmaya başlanmıştır. Özellikle sosyal bilimlerde pozitivist paradigmanın ve nicel araştırma yönteminin indirgemeci, değişmez ve genel geçer bilgi üretme tarzının sosyal bilimlerde yetersiz kaldığı düşünülmekte ve nicel araştırma yöntemleri yerine nitel araştırma yöntemleri önerilmektedir (Çokluk, vd., 2011: 96).

Özellikle sosyal, psikolojik ve biyolojik bir varlık olan insan karmaşık bir ilişki ağı içindedir ve bunun sonucu olarak sürekli duygusal, bilişsel ve psikolojik bir değişim içindedir. İnsanlar sürekli olarak sosyal edimleriyle toplumsal gerçekliği yeniden inşa eder ve anlamlandırır. Araştırmacı hem bu gerçekliğin bir parçasıdır hem de onun dışındadır. Nitel araştırma yönteminde amaç sürekli üretilen bu gerçekliği tümevarımsal bir yöntemle anlaya ve aktarmaya çalışmaktır. "Nitel araştırma, tümevarımcı bir yaklaşımla, olayları ve olguları doğal ortamları içinde betimleme, katılımcıların bakış açılarını anlama ve yansıtma üzerine odaklanan araştırma yaklaşımıdır (Çokluk, vd., 2011: 96)". Bu amaçla veri toplamada en çok kullanılan yöntemlerden biri odak grup görüşmeleridir. Bu görüşme tekniğinde ulaşılmak istenen katılımcıların kendi doğal ortamlarında, kendi deneyimleriyle inşa ettikleri sosyal gerçekliğin altında yatan gizli bilgiye ulaşmaktır. Katılımcının deneyim, duygu, düşünce ve bilgileri ön plandadır ve belirli yönergelerle bu verilere ulaşmak hedeflenmektedir (Çokluk, vd., 2011, Özdemir, 2010).

Çelebi'ye göre birey toplum içindeki gerçekliği hazır bulmakta yani onun içine doğmaktadır. Ancak her bireyin içine doğduğu bu realiteyi anlamlandırması, deneyimlemesi ve yine hazır bir gerçeklik olan dilin içindeki sözcükleri seçerek bunu ifade ediş biçimi farklılaşmaktadır. Bireyin geçmiş deneyimlerinin bu seçilimi ve aktarım biçimini etkilediği belirtmektedir. Dolayısıyla aynı gerçekliğin farklı görünümüleri söz konusudur (Çelebi, 2004: 47).

Araştırmaya başlamadan önce öncelikle araştırmanın yol haritası olan metodolojisi belirlenmelidir. Ancak her araştırma öncelikle bir soru veya sorunla başlar. Bu araştırmanın temel sorusu engellilerin toplumsal süreçlerde karşılaştıkları sorunların ne olduğudur. Aynı zamanda engelliliğe ilişkin sivil toplum kuruluşlarının bu sorunlara olumlu katkı sağlayabileceği ön kabulüyle hareket edilmiştir. Bu tezin amacı bahsedilen sorundan hareketle elde edilen verilerle genel geçer sonuçlara ulaşmaktan ziyade bu toplumsal süreçleri deneyimleyen engelli katılımcıların öznel bakış açılarına ulaşmak, bu süreçleri nasıl deneyimleyip yorumladıklarını ortaya koymaktır. Çünkü her ne kadar engellilik çatı bir tanımlama olsa da farklı engel gruplarının, farklı demografik özelliklere sahip kişilerin bu süreçleri deneyimleme ve aktarma biçimleri birbirinden farklı ve biriciktir.

Bu bakış açısından hareketle bu tezde engelli bireylerin toplumsal süreçlerde yaşadıkları deneyimlerin ve aktarımlarının önemi üzerinde durulmuş, bu sebeple verilerin toplanması ve değerlendirilmesi sürecinde nitel araştırma yöntemlerinden yararlanılmıştır. Görüşmelerde katılımcıların birbirleriyle olan etkileşimlerini arttırarak benzer deneyimlerden yola çıkarak elde ettikleri farklı sosyal gerçekliklerin doğasını daha iyi kavrayabilmek açısından odak grup görüşme tekniği tercih edilmiştir. Böylelikle katılımcıların kendilerini benzer süreçleri yaşamış kişilerin arasında daha rahat ifade

edebileceği düşünülmüştür. Görüşmelerde konuyu belli bir çerçevede tutabilmek adına araştırmanın amaçlarına uygun olarak bir soru formu oluşturulmuştur. Görüşmeler, katılımcıların kendilerini daha rahat ifade edebilmeleri açısından bağlı bulundukları sivil toplum kuruluşları bünyesinde gerçekleştirilmiştir.

Ortalama elli dakika süren görüşmelerden elde edilen veriler deşifre edilerek metin haline getirilmiştir. Elde edilen metinler üzerinden katılımcıların geçmiş deneyimlerinin seçilimi ve aktarım biçimine dikkat edilerek aynı gerçekliği nasıl farklı şekilde deneyimledikleri, yorumladıkları, bunları aktarırken seçilen kelimelere dikkat edilerek yorumlanmaya çalışılmıştır.

3.7. Veri Toplama Teknikleri

Bu çalışmada kullanılan veriler 2014 yılında TÜBİTAK SABOG (Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Destek Grubu) tarafından desteklenen 112K149 numaralı proje kapsamında elde edilmiştir. Her bilimsel çalışmada olduğu gibi bu bilimsel çalışmada da amaç, sonuç bölümünde belirtilen önerilerin gelecekte pratik birer amaca hizmet edebilmesidir. Araştırmaya ait veriler 2013-2015 yılları arasında yürütülen saha çalışmaları kapsamında toplanmış olup, literatür kısmı 2019 yılında güncellenerek çalışmaya eklenmiştir.

Bu çalışmada nitel araştırma yönteminin özüne uygun olarak engelli bireylerin toplumsal, siyasal ve ekonomik hayata katılımlar süreçlerinde yaşadıkları deneyimler, tutum, duygu ve düşünceleri anlama ve yorumlama ön plandadır. Bu amaca uygun olarak kartopu yöntemiyle ulaşılan 9 engelli derneği içinden rastgele seçilmiş dernek üyeleriyle 9 odak grup görüşmesi gerçekleştirilmiştir. *“Odak grup görüşmeleri, önceden belirlenmiş yönergeler çerçevesinde gerçekleştirilen, bu yöntemin mantığına*

uygun olarak, görüŖülen kiŖilerin öznelliklerini ön planda tutan, katılımcıların söylemine ve bu söylemin toplumsal bağlamına dikkat edilmesi gereken nitel bir veri toplama tekniği olarak tanımlanabilir (Çokluk, vd., 2011: 97).” Odak grup görüşmeleri katılımcıların şahsi deneyimlerini içeriğinden genel geçer bilgilere ulaşılması söz konusu değildir.

Görüşmeleri yönlendirmesi bakımından araştırmanın amaçlarına uygun olarak yirmi sorudan oluşan bir soru formu hazırlanmıştır. Sorulardan beŖi engellilerin karşılaştıkları sorunlar, toplumsal ilişkilerdeki algıları, toplum içinde karşılaştıkları ayrımcılığa yönelik sorulardır. Altı soru engellilere yönelik hizmetler, hizmet sunumunda yaşanan aksaklıklar, aksaklıkların kaynağının ne olduğu, hangi tür hizmetlerin sunulduğu ve son yıllarda hizmet sunumunda değıŖim olup olmadığıyla ilgilidir. Bu sorular içinde bazıları belediyelerin hizmet sunumuyla ilgilidir. Belediyelerle ilgili yöneltilen soruların nedeni 2003 yılında çıkarılan 5393 sayılı Belediyeler kanunu ile belediyelere sosyal politikalar hakkında görevler verilmesidir. Bu kanunun engelliler lehine nasıl işlediğini, olumlu/olumsuz sonuçları bakımından nasıl değerlendirildiğini görmek açısından soru formuna eklenmiştir. İki soru siyasi temsil ve yetkililere ulaşma konusuyla ilgidir. Üç soru ise sivil toplum kuruluşlarıyla ilişkiler, sorunlara olumlu/olumsuz katkılarına yöneliktir. Diğer soruların içinde engelli istihdamına, farklı engel gruplarına ilişkin sorunlara, vatandaşların sorunların çözümüne yönelik katkılarına ve katılımcıların eklemek istediği diğer şeylere yönelik olarak hazırlanmıştır.

Katılımcılara ait demografik bilgiler tablodaki gibidir:

Tablo 1: STK Odak Grup Görüşmeleri ve Katılımcılara Dair Demografik Bilgiler

Dernek Adı	Katılımcı Sayısı	Kadın	Erkek	Yaş Aralığı	Eğitim Durumu			Çalışma Durumu		
					İ O	O Ö	YÜ	+	-	Diğer
Altı Nokta Körler Derneği	11	4	7	22-68	2	1	8	4	5	1
Beyaz Karanfiller Zihinsel Engelli Çocuklar Derneği	11	8	3	41-72	4	2	5	4	7	-
Otizm Vakfı	6	3	3	43-58	2	1	3	2	9	1
Omurilik Felçlileri Derneği	5	3	2	43-65	-	-	5	1	2	2
Öğretilebilir Çocukları Koruma Derneği	7	3	4	30 - 50	1	-	6	3	2	2
Türkiye Özürlüler Eğitim ve Dayanışma Vakfı	6	4	2	20-45	-	1	5	4	1	1
Serebral Palsili (Beyin Felçli) Çocuklar Derneği	9	8	1	33-67	5	1	3	-	7	2
Down Sendromu Derneği	13	8	5	21-68	1	-	12	6	6	1
Tüm Engelliler ve Aileleri Yardımlaşma Derneği	6	2	4	18-23	1	1	4	4	1	1
Toplam	74	43	31							

Görüşmelerin tamamı engellilere ilişkin sivil toplum kuruluşlarının merkezlerinde gerçekleştirilmiştir. Görüşme öncesinde katılımcılara çalışma hakkında kısa bir bilgi verilmiş ve katılım gönüllülük esasına göre sağlanmıştır. Görüşme süresince elde edilen verilerin kimlik gizliliğine sadık kalarak kullanılacağı konusu katılımcılara bilgi verilmiş ve izinleri dâhilinde görüşmeler hem yazılı hem de işitsel olarak kayıt altına alınmıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: BULGULAR

Araştırmanın bu kısmında odak grup görüşmelerinden elde edilen verilerin yorumlanarak ilgili başlıklar altında sunumu yapılmaktadır. Öncelikle görüşmelerde katılımcıların engellilerin sorunları hakkında görüşleri başlıklar halinde verilmiş olup, diğer bölümde STK'ların engellilerin sorunlarına yönelik olumlu katkılarına yer verilmiştir.

Toplamda 74 kişiyle gerçekleştirilen dokuz odak grup görüşmesinin öncelikle transkripsiyonu yapılmış ve daha sonra elde edilen veriler kuramsal zeminde yorumlanmıştır. Odak grup görüşmelerine katılan katılımcıların yaşları 20-68 arasında değişmektedir. Görüşmelere 43 kadın, 31 erkek katılımcı iştirak etmiştir. Örneklemi oluşturan dernekler bünyesinde yapılan görüşmelerin süresi ortalama olarak elli dakikadır. Yapılan görüşmelerdeki katılımcı profili şu şekildedir: Katılımcılar, farklı yaş, meslek, cinsiyet ve eğitim durumlarına sahiptirler. Katılımcıların çoğunu kadınlar oluşturmaktadır. Katılımcılar arasındaki eğitim seviyesi genel olarak lise, ön lisans ve lisanslıdır.

Katılımcıların çoğunu kadınlar oluşturmaktadır. Özellikle zihinsel engellilere yönelik sivil toplum kuruluşlarında yapılan görüşmelerde bu oranın daha yüksek olduğu görülmektedir. Bunun en temel nedenlerinden biri zihinsel engelli çocuklarla daha çok annelerinin ilgileniyor olmasıdır. Görüşmelerin haricinde yapılan sohbetler içinde bu durum sorgulandığında kadınların engelli çocuğun bakımını üstlenirken erkeğin de çoğunlukla ev geçimini yüklediği belirtilmiştir. Bazı kadın katılımcıların bu sebeple işlerini bıraktığı bazılarının ise engelli bir çocuğu doğurduğu için ailesi tarafından dışlandığı görülmüştür.

Katılımcıların yaş aralığına bakıldığında özellikle genç katılımcıların daha az olduğu görülmektedir. Görüşmelerin tamamı engellilere ilişkin sivil toplum kuruluşlarında dernek üyeleriyle gerçekleştirilmiştir. Engelli bir derneğe üye olmak, engelli kişinin kendi durumunu kabulüyle yakından ilişkilidir ve üye yaş ortalamasının belli bir yaştan üzerinde olması genç engelliler arasında kabullenme süreçlerinin daha uzun sürmesi olarak yorumlanmıştır.

Katılımcıların eğitim durumuna bakıldığında çoğunun lise veya yüksekokul mezunu olduğu görülmektedir. Bu durum Sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel düzeydeki farklılıkların örgütlenme bilincine olumlu etkisi olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Özellikle zihinsel engel grubuyla ilişkili olan sivil toplum kuruluşlarında yapılan görüşmelerde katılımcı sayılarının daha yüksek olduğu ve katılımcıların kendilerini ifade etme konusunda daha istekli olduğu gözlemlenmiştir.

Katılımcıların sorunlarını ifade etme konusunda istekli ancak yapılan araştırmaların sorunlarının çözümüne katkı sağlayacağı konusunda umutsuz olduğu gözlemlenmiştir.

4.1. Engellilerin Karşılaştıkları Sorunlar

Bu başlık altında, yapılan görüşmeler sonucunda engellilerin karşılaştıkları sorunlar kendi deneyimleriyle aktarılmaktadır. Katılımcılar tarafından belirtilen en önemli sorun toplumsal dışlanma ve ötekileştirmedir. Dışlanma; ekonomik, sosyal, mekânsal, siyasal alanda meydana gelen çok yönlü bir olgudur.

4.1.1. Toplumsal Dışlanmışlık/Ötekileştirme: Dışlandık, Kaçtık, Saklandık

Yapılan görüşmelerde katılımcıların çok büyük bir çoğunluğu toplumsal dışlanmanın en önemli sorunlardan biri olduğunu belirtmektedir. Toplumun engelliye reddetmesi engelli kişinin de kendi durumunu kabullenmesi konusunda olumsuz etki yaptığı görülmektedir. Toplumsal dışlanma sosyal model yaklaşımının özellikle üzerinde durduğu konulardan biridir. Bu yaklaşıma göre engelliler sadece engelleri nedeniyle değil toplum tarafından dışlanmış olmaları nedeniyle de toplum tarafından engellenmektedir.

Engelli aileleri ve engelli bireyler için kabullenme sürecinin önündeki en önemli engel, toplumsal dışlanma ve kabul görememe korkusu olduğu belirtilmektedir. Dışlanmanın önce eş, akraba, komşu gibi yakın çevreden başladığı ve toplumun hemen her kesiminde ayrımcılığa maruz kalındığı sıklıkla ifade edilmektedir. Katılımcılar bu durumu “*önce en yakın komşunca dışlanıyorsun...*”, “*ailenin içinde önce çocuklar dışlanıyor...*”, “*yakın aile üyelerinde dışlanıyorsun...*” şeklinde ifade etmektedirler:

Kadın (56-Engelli Yakını)-“...Toplumun önyargısı bizi psikolojikman yaralıyor. Önce en yakın komşunca dışlanıyorsun. Yakın aile üyelerince dışlanıyorsun. Dışarıdan soyutlandıkları için kendilerine evde yalnız bir hayat kuruyorlar.”

Erkek (58-Engelli Yakını)- “...(Ç)oğlu ailenin içinde önce bu çocuklar dışlanıyor. Çevredekiler diyor ki; bize gelme çocuğunla.”

Odak grup görüşmelerinde katılımcıların ifadeleri de bu çalışmayla paralellik göstermektedir. Yapılan görüşmelerde katılımcılar maruz kaldıkları bu durumu sıklıkla “*kaçtık, saklandık, gizlendik, dışlandık*” kelimeleriyle ifade etmektedirler. İnsanların kendilerine veya çocuklarına “*acıdığını*” ya da onlardan “*korktuklarını*” belirtmektedirler.

Bu durum toplumun engellilere karşı olumsuz bakış açısının bir tezahürüdür. Katılımcılar bu durumu kendi sözleriyle şu şekilde ifade etmektedir:

Erkek (58-Engelli Yakını)- “...Sokağa çıkınca insanların bakışları... Beni görünce çocuğunu uzaklaştıran var ona da bir şey olur diye. Böyle zihniyetler de var. Çocuklarımız dışlandığı için dışarı çıkarmak istemiyorduk.”

Katılımcılardan biri, ailelerin kendilerine ait bir dünya yarattığını ve dışarı çıkamadıklarını belirtmektedir. Bu durumu şu örnekle ifade etmektedir:

Erkek (35- Engelli Yakını) “...Çocuklarından utanıyorlar çünkü kabul görmeme söz konusu. Ben mesela otizmle ilgili bir vakfın eğitimine gitmek istiyorum hani aileleri eğitirken bende onları gözlemlemek amacıyla başvuruda bulundum, aileler reddetmiş. Dışarıdan kimseyi kabul etmiyorlar. Bu aileler dışarıya karşı bir kabuk oluşturmuşlar bu kabuğu kıramıyorlar. O da toplumdan gelecek bir tepki. Bu aileler misafirlğe gidemiyorlar. Bir yere girdikleri zaman birinin ters bir bakışı bunları hemen toplumda soğutuyor.”

Toplumsal dışlanmanın yalnızca engelli ailelerini değil, engelli bireyleri de yakından etkilediği ve onları giderek daha soyutlanmış ve içe kapanık bir duruma getirdiği ifade edilmektedir. Özellikle zihinsel engelli bireylerin “farklı” olduklarını sezdikleri, ev dışında karşılaştıkları sözlü tacizler ve bakışlar nedeniyle evde kendilerine yalnız bir hayat kurmaya daha da eğilimli hale geldiği belirtilmektedir. Benzer sonuçlar *Toplum Özürlülüğü Nasıl Anlıyor? Araştırması*’nda da görülmektedir. Yapılan araştırmanın sonuçlarına göre toplum içinde en çok dışlanan korkulan engelli bireylerin zihinsel ve ruhsal engelli bireyler olduğunu ve ailede özürlü bir bireyin olmasının aile içi ilişkilere olumsuz yansımaları olduğu ortaya konmuştur (TÜİK, 2010).

Kadın (58-Engelli Yakını)- Toplumdan dışlanıyoruz. Kendimizi toplumdan sakladık. Çocuklarımız dışlandığı için dışarı çıkmıyoruz. Çocuklarımız toplumdan dışlandıklarının farkında olduğu için ürküyorlar. Kızım bunun farkında olduğu için dışarı çıkmak istemiyor.”

Kadın (54-Engelli Yakını)- “Dolmuş, metroya biniyoruz insanlar çok güzel inceliyor tepeden turnağa, ama bir kişi de kalkıp yer vereyim demiyor. Saldırgan mı? Bize saldırır mı? Niye sokağa çıkıyorsunuz? Niye böyle oldu diye soruyorlar. Toplumun önyargısı bizi psikolojik olarak yıkıyor. Zaten engelli çocuğumuz var bizim üzülüyoruz bir de dışarıdan gelen bu tür baskılar insanı daha çok yoruyor.”

Erkek (52-Engelli)-“...(19)95’te bu bölgeye geldim Çoğu zaman kendimizi sakladık. Dışarı çıktığımızda aa kör geliyor şuna bak dediklerinde çocuğum da çok etkileniyordu ben de. Issız yerlerde geziyorduk genelde.”

Kadın (42-Engelli yakını)- “...Acıyan gözler çocukları incitiyor.”

Erkek (54-Engelli Yakını)-“...Benim oğlum da eskiden AVM'lere giderdi. Vay efendim bir de tosun gibi de babayiğitmiş gibi laflarla muhatap olmamak için AVM'lere bile gitmiyor toplumun bakış açısından.”

“Toplumun bakış açısı”, “toplumun önyargısı” gibi katılımcılar tarafından dile getirilen ifadeler oldukça dikkat çekicidir. Beden sosyolojisi içinde de belirtildiği gibi engelli bireyler toplumsal beden algısının dışındadırlar ve bu durum toplumun “normal” üyelerince onlara karşı bir önyargı geliştirilmesine neden olmaktadır. Toplumsal bakış açısı olarak ifade edilen durum engellilerin patolojik birer unsur olarak görülmesinin yansımasıdır. Bazen bu durum “*nahoş tavırlar*” olarak nitelendirilmektedir.

Engelli bir katılımcı dışarı çıktığında yaşadığı ötekileştirilmeyi şöyle ifade etmektedir:

Erkek (33- Engelli)- “...Bakın burada 10-15 kişi oturuyoruz. Toplu olarak şu an kalkalım, ...e gidelim, başta halkımız, sivil halk ve bindiğimiz otobüs, tramvay ve vs.’deki görevli arkadaşların görsel, sözel, fiziksel olarak bakış açılarının nahoş tavırlarını alacağızdır beraberce.”

Katılımcılar toplumsal hayatta maruz kaldıkları ötekileştirmeyi kendi deneyimleriyle şöyle aktarmaktadır:

Kadın (35-Engelli Yakını)- “Benim ablam engelli. Karşılaştığımız sorunlar tabi ki oluyor. Kişilerin bakış açısı çok farklı. Eğitimli olan insanlar bile bazen... Kendini bilmeyenler var diyelim. Dışlanma oluyor. Bir ortama girdiğimiz zaman bakışlar değişebiliyor. Ama bazı insanlar da var çok ılımlı, sıcak, sevecen yaklaşabiliyor. Gerçekten toplumumuz da çok farklı”

Engellilere yönelik toplumsal dışlanmanın kişinin sosyo-kültürel düzeyiyle değil, engellilere yönelik yaklaşım ve bilinçle ilgili olduğunu, farklı kesimlerin farklı tepkiler geliştirdiğini ifade etmek isteyen bir katılımcı maruz kaldığı muameleyi “Eğitimli olan insanlar bile bazen...” diyerek ifade etmektedir.

Kadın (33-Engelli Yakını)- “Bursa’da tedavi görürken oğlumu denize götürdüm ben. Dönüşte halk otobüsüne bindik. Orada 14-15 yaşında bir çocuk, kalkmasını bekledim, izin istedim. Oğlum 15 yaşında, kucağımdaydı. Yok dedi kalkmayacağım. Ama dedim bak kucağımda tutuyorum, oğlum basamıyor. Şey dedi direk, banane! Ve oğlum da ben de ağladım. Ve o güzel günümüz mahvoldu gitti... Parkta çocuğu oynatmak için onunla birlikte kendim de kayıyorum, kucağımda oynasın diye. Torununu getiren amcanın bir tanesi de getirmeseydin bu çocuğu’ dedi. Çocuk ama o dedim çocuk, anlatamazsın.”

“Çocuk ama o dedim çocuk, anlatamazsın” engelliler toplum içinde sadece engelli ve “farklı” olmalarından dolayı ayrımcılığa maruz kalmaktadır. İdeal beden tanımlamasının dışında olmak çoğu zaman engelli kişiyi toplumun diğer “normal”

üyelerinin gözünde damgalanması ve ötekileştirilmesi için yeterli görülmektedir. Engelli olmak çoğu zaman hakları olan bir vatandaş veya insan olarak değil, toplumun olumsuz bir çıktısı olarak nitelendirilmektedir.

Erkek (50-Engelli Yakını)- “...Benim oğlan diyor ki baba bugün okula gelme. Niye? Anne engelli, baba engelli. Çocuklar diyor ki bak bak M.’nin babası engelli, ya da topal. Oğlum diyorum, onları getiren aile engelli. Okullardaki kaynaştırma eğitiminde bunlar anlatılmıyor bile.”

Mesleği çocuk gelişim uzmanlığı olan bir katılımcı; çocukların, toplumun bakış açısının farkında ve engelli çocuğa sahip ailelerin bu sebeple oldukça hassas olduklarını belirtmektedir. Yine dernekler, vakıflar ve özel eğitim merkezi gibi yerlerde kendileri gibi bireylerle ve ailelerle olmanın onları mutlu ettiğini şu örnekle aktarmaktadır:

Erkek (33-Özel Eğitim Öğretmeni-Dernek Çalışanı)-“...Benim gözlemim bu çocuklar dışarıda diğer bireylerle uyum içerisinde olamıyorlar. Bir öğrencim, ilk başladığı dönemlerde beni görür görmez “öğretmenim benden korkma” söylediği tek kelime buydu. Demek ki bazıları dışarıda bunu iteleyip dışlama gibi bir eğilimde bulunuyorlar. Ama buraya geldiklerinde o grup ortamında bir arkadaş ortamına girip bir güven duygusu içine girip buradan çıkmak istemiyorlar”.

Engelli ailelerin çocuklarının durumlarını kabullenmiş olsalar dahi onların toplum tarafından incitilmesini engellemek adına eve kapanmak ya da “kendileri gibi olanlarla” bir arada olmayı tercih ettikleri ifade edilmektedir. Aynı zamanda sosyo-ekonomik veya sosyo-kültürel düzeyin ayrımcılığa maruz kalmada bir belirleyici olmadığını şu örnekle anlatılmakta ve maruz kaldığı durumu “Bizimkisi tatilden çok çileye dönüyor” şeklinde ifade etmektedir.

Erkek (43-Dernek Yöneticisi-Engelli Yakını) –“...Geçen bir telefon geldi. ... kişi. Benim bu zamana kadar diyor, ekonomik sıkıntımız da

yok ama diyor, engelli çocuğumla beraber tatillere gidiyoruz, gittiğimiz yerlerde bizimki tatil değil diyor, çile. İnsanların bakışı, yaklaşımı, kaçışı... Bizimkisi tatilden çok çileye dönüyor diyor. Biz bunları bir tarihte organizasyonumuza misafir etmişiz. Hayatım boyunca dedi bu kadar haz aldığım, bu kadar rahat tatil yaptığım bir tatil yaşamadım dedi. Hayatım boyunca... bahsettiğimiz en üst seviyede bürokratlardan birinin eşi.”

Burada insanların “bakışı”, “saklanması”, “kaçışı” ve “öğretmenim benden korkma” ifadeleri dikkat çekicidir. Engelliler sadece aşağılanan, dışlanan veya istenmeyen birer üye değil aynı zamanda korkulan bir figürdür. Bu durum “Notre Dame’ın Kamburu”, “Operadaki Hayalet” gibi birçok edebi eserde de işlenmiştir. Bahsedilen eserlerdeki engelliler kişilik özelliklerine, yeteneklerine bakılmaksızın toplumun yer altına itilmektedirler.

Sosyal model yaklaşımında da dışlanmanın sosyo-kültürel veya sosyo-ekonomik özelliklerden değil bizzat engelli kişinin toplumsal normların dışında kalmasıyla ilişkili olduğu belirtilmektedir. Bu açıdan katılımcıların aktardıkları deneyimler kuramla uyumludur.

Engelli çocuğu olan aileler, çocuklarının karşılaştıkları zorlukları, sıkıntıları, kendi zorluk ve sıkıntıları olarak görmekte ve kendilerini bu şekilde özdeşleştirmektedir. Bir katılımcının ifadesiyle “çocuğa endeksli” yaşamaktadırlar. Onlar için önemli olanın çocuklarının huzuru olduğunu belirtmektedirler.

Kadın (48-Engelli Yakını)- “biz çocuğa endeksli yaşıyoruz. O mutlu ve huzurluysa ben de öyleyim.”

Kadın (58-Engelli yakını)- “Herkes ona endeksli yaşıyor. O mutluyorsa hep beraber yüzümüzde güller açıyor. O huzursuzsa hep beraber perperişanız.”

Kadın (43-Engelli Yakını)- “Şu şunu söyler, bu bunu söyler, ayıptır, bu engelli çocuğuma baktı bakmadı ben onları hep yendim, kabul ettim. Çünkü önemli olan benim çocuğumun huzuru. Çünkü benim çocuğum binecek otobüse, dolmuşa çünkü hakkı var. Eğer oturması gerekiyorsa ben söylüyorum kaldırıyorum. Ben çocuğumun hakkını korumak zorundayım.”

Katılımcılardan birinin “çocuğu kendi dünyasında kabul edecek bir toplum yok” ifadesi sosyal model yaklaşımının temellendiği bir kabulün yansımasıdır. Yaklaşımına göre sorun engellinin kendisinden değil, engelliye dışlayan toplumsal örgütlenme biçimidir. Bu durumu katılımcı kendi deneyimleriyle şu şekilde ifade etmektedir:

Kadın (58-Engelli yakını)- “...Anne babanın sıkıntısı ne biliyor musunuz? Çocuk kendi dünyasında mutlu, vazgeçmek istemiyor. Ama çocuğu kendi dünyasında kabul edecek bir toplum yok. Toplum öyle olmadığı için anne baba kendine benzetmeye çalışıyor.”

Katılımcılar toplumsal dışlanmanın aile bireylerinde çocuğunun engelini reddetme davranışını pekiştirdiğini belirtmektedir. Bu durum toplumsal reddedilme sürecinin bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır:

Erkek (42-Engelli yakını)- Aile toplum tarafından dışlandığı için aile kabullenemiyor.

Erkek (43-Engelli Yakını)- “...Kabul etmesi çok uzun süren aileler var. ...Aslında çocuklarda bir sorun yok, çocuklar cennetini yaşıyor. Çocuklar kendi dünyalarında o kadar mutlular ki. Çünkü onlar ileriye bilmiyorlar, ne anlatılırsa o. Sıkıntı anne ve babalarında. Dolayısıyla o anne ve babanın eğitime ihtiyacı var.”

Kadın (38- Engelli Yakını)- “...Bence engelli ailelerine terapi uygulanmalı mutlaka. Aile çocuğu içselleştirmiyor. Hele bir de sağlıklı çocuğu varsa diğerini beyninde sürekli inkâr ediyor. Bir yer vermiyor veya dış hayattan, sosyal hayattan izole oluyor. Benim engelli çocuğum var kimseye gidemiyorum diyorlar. Onları kaynaştırmalı... O ailelerin terapiye,

tedaviye ihtiyaçları var ve çocuklarına nasıl davranacaklarını bilmiyorlar. Onun eēitimi art...”

Erkek (48-Engelli Yakını)- “...Önceden bütün çocuklar evdeydi, ailelerde bilinçlenme başladıça çocuklar da dışarı çıkmaya başladı. Ailelerin birbiriyle etkileşimi de başladı...”

Katılımcılardan bir kısmı ise bu durumun, ancak toplumun bu konuda eēitilmesiyle düzelebileceēini belirtmektedir.

Kadın (25- Engelli Yakını)- “...Zaten ailelerin böyle içine kapanmasının nedeni toplum. Biz de kendimizi onların yerine koyarsak belki bizde öyle davranacaēız. Sen istediēin kadar bilinçli ol, toplum sana farklı gözle baktıēı zaman sen yine kendi kabuēuna kapanacaksın, çünkü toplum sana farklı gözle bakıyor. İster istemez kendini dışlanmış hissedeceksin. Bizim önce ailelerden deēil de kitle olarak bilinlenmemiz lazım.”

Erkek (43-Dernek Yöneticisi-Engelli Yakını)- “...Sahada dikkatimizi çeken bir şeyle karılatık, u bölge özellikle, çok ciddi bir engelli potansiyeli olduēunu görüyoruz. Kendini aşamamı, kendini dışarı çıkarmayan bir nüfus çok ciddi bir sayıyla karılatık. ...Ama bunların dışarı çıkmadıklarını, evlerde kaldıklarını görüyoruz. Bir husumetimizde olmadığı halde bu insanlar niye bizimle iletişim kurmuyor? İçin o kısmını analiz ediyoruz. Sebep ne? Mesela bir tanesiyle olan sohbetimizde diyor ki, tanışmıız, konuşuyoruz ama üye deēil, üye olmuyor. Olmamakta da ısrar ediyor. Engelliliēini örtmeye alışıyor. Fiziki görünüünde bir şey yok ama engelliliēini örtmeye alışıyor.”

Sosyal model yaklaşımı çerçevesinde toplumun engelliye “aciz, ie yaramaz, yardıma muhtaç” şekilde tanımlamasının engellilerin kendilerine olan bakış açısını da bu yönde bir algıyla biimlendirdiēini söylemektedir. Katılımcılardan birinin toplumsal dışlanma konusuna eleştirel yaklaşması bu durumun bir yansıması olarak görülebilir:

Kadın (58- Engelli Yakını)- “...Topluma biraz haksızlık ediyoruz galiba. Hepimizin morali az çok bozuk olduğu ve demoralize olduğumuz için hemen toplumu itham ediyoruz...” “Bu işin çok fazla sömürüsü yapıyor. İnsanlar bundan kaçıyorlar. Ben daha önce elimde makbuzla 100 kişiye gidip zihinsel engelliler için yardım topluyoruz dediğim zaman gözü kapalı veren insanlar yavaş yavaş benden bile kuşku duymaya başladılar. Şimdi bu alıyor ama acaba onlara mı veriyor...”

Engellilere yönelik dışlanma ve ötekileştirmenin neredeyse toplum tarafından sistematik bir şekilde uygulandığı görülmektedir. Toplumun engellilere yönelik ötekileştirici, alaycı, küçümseyici bakış açısı onların da kendilerine yönelik algılarını olumsuz yönde etkilediği ve kendi durumlarını kabullenme sürecini zorlaştırdığı görülmektedir. Bu durum engellileri daha kapalı sosyal ilişkiler yaşamaya, onların tabiriyle “kendileri gibi olan” kişilerle bir arada olmaya ittiğini belirtmektedirler. Aslında engelli olmayan bireyler içinde de engelli bireylere tepkiselliğin temelinde “kendileri gibi olmayan”a verilen tepkinin yattığı söylenebilir. Beden sosyolojisi kuramında belirtildiği gibi engelli bireyler toplumsal “normalin” ve “ideal tipin” dışında bir bedene sahiptir ve bu durum dışlanmalarına sebep olmaktadır. Katılımcıların aktardığı deneyimler kuramsal kabullere uygun görülmektedir.

4.1.2. Eğitim Hakkına Ulaşma Sorunu: Git Evine Otur Belgesi

Dışlanmanın en önemli sonuçlarından biri engellileri eğitim imkânlarının dışına itilmesidir. Bu durum, topluma karşı güvensizliğe ve yasaların eğitim desteği konusunda yetersizliğine kadar birçok nedeni içinde barındırmaktadır. Katılımcıların çoğu çocuklarını okula göndermek konusunda ciddi sıkıntılar yaşadıklarını belirtmektedir. Çocukları okul çağına geldiğinde bağlı bulundukları okullara çocuklarını kabul ettiremediklerini ya da çok zor şartlarda çocuklarıyla beraber okula gidip gelmek zorunda

olduklarını belirtmişlerdir. Katılımcıların deneyimlerinden mevcut eğitim sisteminin engelli çocukların kapasitesine uygun şekilde düzenlenmediği görülmektedir. Bu durum sosyal model çerçevesinde de ele alındığı gibi hem engelli bireylere uygun olmayan bir toplumsal örgütlenme biçiminden dolayı kişiyi eğitim hakkından mahrum bırakmakta hem de onun aciz ve muhtaç durumunu pekiştirmesine bir örnek teşkil etmektedir.

Kadın (38-Engelli Yakını)- “...Çocuğumun okul yaşı geldiğinde en yakın yere başlayacağımızı söylediler, ama müdür bey herkesin rahatsız olabileceğini, tekerlekli sandalyeyle herkesin bir arada olamayacağını söyledi bana. Başka bir sistem bulun dedi açıkçası. Siz bir yere başvurun öğretmen gelir dedi...”

Kadın (75-Engelli Yakını)- “...35 sene önce oğlumu Etlik’te ilkokula kaydettirmeye götürdüğümde öğretmenle müdür siz de yanında oturun dediler. 3 sene yanında oturdum o çocuğun. Aynı durumda olan çocukları da yanıma verdiler. Ancak bunu yapabilen veliler başarılı olabildiler...”

Kadın (42- Engelli Yakını)- “...Ben Keçiören’de oturuyorum... Keçiören’de bütün okulları gezdim. Hiçbiri de kabul etmedi... Bana okul da önermediler şuraya git buraya git diye... Ben kendimce gördüğüm ne kadar okul varsa her tarafı gezdim. Bir okul yok, bulamadım. Sonra yine kendi okulumuza döndüm, dedim ben götürür getiririm, ben uğraşırım, hep yanında olurum, diğer çocuklara da yardım ederim, anaokuluna alın dedim yani. Bu çocuklar bir şeyler öğrensinler çünkü artık çıldırıyorlar dedim yani. Balkonlardan çocukları izledikçe kendilerini bir hapishanede, balkon demirlerinin de kendilerine göre hapishane demiri olduğunu söylüyorlardı sürekli. Artık baş edemedim, çıkacak yol bulamadım. Diğer çocuklara poşet poşet yiyecek alıyordum, balkonun altında siz oynayın çocuklar da sizi izlesin diye. Bir süre sonra çocuklar ondan da sıkıldı...”

Okullarda var olan kaynaştırma eğitimleri konusunda farklı görüşler belirtilmiştir. Katılımcıların bir kısmı kaynaştırma eğitimini olumlu, ancak yetersiz

görmekte iken; bir kısım katılımcı kaynaştırma eğitiminin çocukları olumsuz yönde etkilediğini, engelli velilerini zor durumda bıraktığı gerekçesiyle sadece engellilere ait bir yerleşkede, engellilere yönelik bir eğitimin daha verimli olacağını düşündüğünü belirtmektedir. Katılımcıların böyle düşünmelerinin nedeni olarak toplumda maruz kaldıkları dışlanmanın bu şekilde önlenebileceğini düşünmeleridir. Ancak ayrıştırılmış eğitimin engelli bireylerin toplumsal dışlanmışlığını pekiştireceği ve onları toplumdan daha soyutlanmış bir hale getireceği gerekçesiyle buna karşı çıkmaktadır.

Kadın (43-Engelli Yakını)- “...Sandalyedeki kızım bundan önceki okulunda iki ay boyunca ağladı. O orada ağladı, ben kapının ağzında sesini duyarak burada ağladım. iki ay boyunca... Öğretmen hiç ilgilenmiyor çünkü yetemiyor. Çocuğun seviyesine inemiyor. ... Daha sonra müdürle, öğretmenle, psikologla görüştük. Bu çocuk buranın çocuğu değil dediler. Çocuk onların içine girince o kadar şiddetli bağılıyor ki çocukların hepsi böyle bakıyor. Sana ne oldu, niye sandalyede oturuyorsun diyorlar. Görmemişler ki hiç sandalyede böyle bir çocuğu... Çocuk bu okula geldi, bir haftada sesini kesti... Burada mutlu musun kızım dedim. Evet, anne benim orada birçok arkadaşım var, o yüzden mutluyum dedi.”

Erkek (58-Engelli Yakını)- “...Çocuklarımıza veremediğimiz cevaplar var. Okul bitiyor, eline belgeyi veriyor 18 yaşına gelince başarıyla bitirmiştir diye, çerçeveletip asıyoruz. Kanuni eğitim hakkı bitiyor. Bana okul bulun diyor. Ben niye evde duruyorum? Ben niye evlenmiyorum diyor. Cinsel yaşamı var bunların en doğal insani hakkı. Tüm gelişmiş ülkelerde korumalı evlilik yasası var. İki engelli birbirimizi seviyoruz diyorsa devlet altyapısını yapmak zorunda.”

Erkek (59-Engelli yakını)- “Milli Eğitim Bakanlığının engelli çocuklarımızı sürekli okula göndermesi lazım ve engelli çocuklarımızın da ücretsiz tedavi edilmesi lazım. Paramız yetmiyor... Yeşil kart yetmiyor... Ömür boyu eğitime ihtiyaç var... Çünkü bu çocukların zekâ yaşı 4-5. Her an öğrenmeye ihtiyaçları var. Bizim hükümetimiz çocuk on sekiz yaşına gelince

başarıyla bitirmiştir diye işe yaramaz bir belge veriyor. Bu belge git evine otur belgesidir.”

Kadın. (25-Engelli)- “...Bir EKPSS kursu var biliyorsunuz. Açan yerler var, açmayan yerler var ve engelliler memurluk sınavı için hazırlanıyorlar. Hazırlanırken de hazırlanmaları için yardım almaları gerekiyor. Engelli hazırlanan kişiler sonuçta. Etimesgut Belediyesi’nde kapsamlı halk eğitim merkezleri var ve bu konuda ciddi güzel çalışmaları da var. Diğer belediyelerin kurumları mı yok artık yoksa belediye mi haberdar etmiyor veya eğitim merkezleri mi yok bilmiyorum...”

Erkek (43-Dernek Yöneticisi-Engelli Yakını)- “Gelişmiş ülkelerde engelli eğitime sağlanan destek Türkiye’dekinden çok farklı. Biz bu konuda açılan özel eğitim merkezleri, biz vakıf olduğumuz halde vergiler, pirimler, damga vergisi, geçici vergisi, stopaj vergisi, KDV vergisi bunlar altında kırılıyoruz ve servis konusu. Arabaların tamiri, bakımı, şoförleri... son derece zahmetli bir iş. Bilmeyenler zannediyor ki çocuk başına ödenen beş yüz küsur lira o da haftada iki bireysel bir grup. Bu kadar eğitimle çocuk ne eğitimi alacak? En az haftada 3 gün ikişer saat eğitim alması lazım bu çocuğun. Devletin daha çok maddi destekte bulunması lazım. Çünkü çok emekli bir eğitim.”

Engellilerin eğitim olanaklarından mahrum bırakılmasının yanında faydalı olabilecek uygulamaların da beklendiği şekilde yürütülememesi sonucunda engelli aileleri de mağdur edilmekte olduğu görülmektedir. Kaynaştırmalı eğitime katılan engelli çocukların aileleri de çocuklarıyla birlikte aynı sınıfta yıllarca oturmaya mahkûm bırakılmıştır. Mevcut yasal düzenlemelerin de bazı engel gruplarının ihtiyaçlarına tam olarak cevap vermediği görülmektedir. Belli bir yaşa kadar olan devlet destekli eğitimlerim kesilmesinin ardından engelliler ya özel eğitim kurumlarına devam etmekte ya da bu açığı STK’ların bünyesinde karşılamaya çalışmaktadırlar.

4.1.3. İş Gücüne Katılım Sorunu: Biz Parayı Verelim, İşe Gelmesin

Yapılan görüşmeler sonucunda katılımcıların değindiği en önemli sorunlardan birinin engelli istihdamı olduğu görülmüştür. Kamuda engelliler için koyulan kotaların uygulama sorunları, özel sektör girişimleri, mevzuatlardaki engeller, işleyişteki önyargılar engelli istihdamının başlıca sorunları olarak değinilmektedir. Bunun yanı sıra engelli ailelerinin topluma karşı güvensizlikleri ve iş yerinin engellilere uygun düzenlemelerinin olmayışı ve işverenlerin engelli çalışanın sorumluluğunu almaktan kaçınması veya niteliğine uygun görevlendirmemesi gibi yan sorunlar dile getirilmektedir.

Engelli bireylerin yeterliliklerinin artması ve özgüven kazanmaları açısından çalışma ortamında bulunmasının oldukça önemli olduğu belirtilmektedir. Aynı zamanda engellilerin evden dışarı çıkması ve sosyal hayata karışmasıyla beraber engellilere yönelik toplumsal bakış açısında da değişiklikler olacağı ifade edilmektedir. Engellilerin iş gücüne katılımından mahrum bırakılması hem kendi kendine yetebilirlikleri hem de toplumla bütünleşmeleri konusunda büyük bir engel teşkil etmektedir.

Erkek (33-Engelli Yakını)- “...Bu bireyleri toplumsal hayata katmak lazım. Onların çalıştığını gördükçe mesela biz şimdi otobüste görüyoruz bastonuyla yürüyen bir engellimiz var, duymayan bir engellimiz var otobüste arkadaşıyla çok rahat konuşuyor artık biz bunları çok rahat kabullendik. Neden başka engeli olan insanları kabullenmeyelim. Down sendromlu çocuklar kafe açtık onları da kabullendik, kimse yadırgamıyor.”

Ancak burada ailelerce dile getirilen en önemli husus engelli bireylerin istismara oldukça açık olduklarıdır. Aileler açıkça bu konuda insanlara güvenmediklerini ifade etmektedir:

Kadın (50 – Engelli Yakını)- “...Ben çocuğumun çalışmasını hem istiyorum hem de istemiyorum. Şöyle istiyorum, hem çocuğumun kendine güveni gelsin. Ama tabi ki servisle, öyle kendi gidip gelemes. Çocuğum işe başladığında işyerinde bunlarla alay edilecek. En basitinden komşularımız bizim çocuklarımızı dört elle sarıyor, çocuğumu bırakıyorum. ... Senin yanında güvendiğin komşun sen yokken sen yokken, o çok merhametli gördüğün komşun senin çocuğunla dalga geçiyor ve işyerinde de bunlar olacak. Nitekim oluyor da, duyuyorum.”

Kadın (38 - Engelli Yakını)- “Benim çocuğum çalışmak istiyor. Kendine göre el becerisi çok, çalışmak, silmek, süpürmek, toplamak... Ama ben kime güveneyim? Nereye güveneyim? Ancak birinci derecede bir yakınımın olursa oraya koyabilirim. Yoksa yabancıların yanına bırakamam. Çünkü kendini ifade edemez.”

Katılımcılar Türkiye’de engelli olmayan bireylerin bile işyerlerinde ya da sokakta güvende olmadığını bu sebeple engelli çocukların korunmasının daha zor olduğunu belirtiyorlar. Hatta belediyenin adamlarının bile açılışa geldiklerinden çocukların yiyeceklerini yediklerini çarpıcı bir örnek olarak anlatıyorlar.

Erkek (43-Engelli Yakını)- “Köpeğe eşeğe tecavüz eden bir millet engellisine ne yapmaz?” Örneğin bu şekilde engelli bir genç kız kandırılabilir. Bizim toplumumuz cinsel yönden kapalı bir toplumdur. Kimi kime emanet edeceksiniz? Böbrek mafyası var, organ mafyası var. Yaşanan şeyler bizi bunları düşünmeye itiyor. Bir modeli alıp da Türkiye’ye uygulamak olmaz. Buranın dini inancını, gelenek, görenek, eğitim, kültür seviyesine bağlı bir şey.”

Özel sektörde engelli istihdamına bakıldığında işverenlerin ya engellinin yeteneği ve kapasitesine uygun iş üretemediği ya da engelli bireyin sorumluluğunu almaktan kaçındığı ifade edilmektedir. Engellinin sorumluluğunu almak ve ona uygun fiziki şartları sağlamanın getireceği maliyet yerine belirtilen cezai yaptırımını kabul ettikleri

ifade edilmiştir. Buna yönelik çıkarılan yasalarında bu gerçeklikten uzak ve sorunu masa başında çözmeye yönelik bir girişim olduğu belirtiliyor.

Erkek (48- Engelli Yakını)- “... firmalar oluyor. ...(İ)stihdamla ilgili söyledikleri şey şu oldu, beni üzen şey de. “Biz dedi sağlıklı engelli istiyoruz.” Sağlıklı engelli dediği herhâlde zekâ problemi olmayan engelliler. Böyle olunca toplumda bunu nasıl yıkabilirsin? “İkincisi de şu var biz parayı verelim gelmesin.” İşyerlerinden de bir talep var, vicdani olarak bunu yapmak istiyorlar ama ya bir şey olursa düşüncesi var. Burası mutfak burada ne yapacak diyorlar, o zaman ofiste olsun diyoruz. Sorumluluğu almak istemiyorlar. Bir emirle şu kadar kişi alınacak yoksa ceza verirsin diyor. Bunu bu şekilde çözdüklerini düşünüyorlar.”

Erkek (75-Engelli Yakını)- “...İşverenlerde de böyle bir teşvik yok. Bana maliyeti daha ağır diyor. O çocuğa göre, engelliye göre işi oluşturacak bir de onun denetimini, kontrolünü yapacak kişi yok. O yüzden cezai müeyyideyi ödemeyi tercih ediyor...”

Kadın (27-Engelli) “...Cezayı göze alıp kontenjanları doldurmuyorlar ve kamuda çalışmaya başlayan engellilere bakış açısı çok farklı. Yani senin gözün görmüyor, otur burada maaşını al git hesabı.”

Katılımcılardan bazıları son yıllarda istihdam konusunda yasaya da bağlı olarak bazı iyileşmelerin olduğu görüşündedir.

Erkek (33-Engelli)- “D.’nin söylediği kırsal yine daha var ama büyükşehirlerde duyarlılık daha artmıştır.”

Yine engelli istihdamına yönelik çıkarılan yasalarda işverene verilen teşviklerin yetersiz ya da ihtiyaca cevap vermeyecek şekilde çıkarıldığı şu örnekle ifade edilmiştir:

Erkek (58- Dernek Yöneticisi-Engelli Yakını)- “...Ben şurada 2 tane engelli çalıştıracağım. İki engelli benim işimi görür kardeşim ama yasa

8 kişiyi çalıştırırsan teşvik veririz diyor. ...(B)akış açısının değişmesine ihtiyaç var.”

Erkek (59- dernek Yöneticisi-Engelli Yakını)- “...Normal iş gücü piyasasında çalışamayacak bir engelli ben burada çalıştırayım bana biraz yol desteği, sigorta desteği verin diyorum. Hayır, sekiz kişi çalıştırırsan veririm diyor. O zaman o da evde kalsın. Mevzuatlar sorunumuzu çözmiyor... Sosyal devlet ilkesini uygulayacak bir hükümete ihtiyaç var. Değişime ihtiyaç var...”

Kamuda ise engelli kotalarının doldurulmadığı ve yapılan yeni düzenlemelerle engellilere ayrılan kadro sayılarının azaltıldığı katılımcılar tarafından ifade edilmektedir. Diğer bir husus ise bu yasaların engelli bireylerin gerçekliklerine uygun şekilde çıkarılmadığı eleştirisidir:

Erkek (43-Engelli)- “...26.000 açık kadro var, 22.000 başvuru var. Hepsini alsalar engelli istihdamı çözülecek. Engellilerde en büyük sorun şudur; mimari yapılar. İnsanların bakış açısında, çocuklarımızı biz zaten ilkokuldan sonra okula gönderemiyoruz. Açılan kadrolar da lise, üniversite mezunu istiyorlar. Çünkü o koltuklarda oturan insanlar, sağlam gördüğünüz, eli ayağı tutan, üniversite okumuş, onların asıl özrü nerede biliyor musunuz? Kafalarında, fikirlerinde...”

Kadın (43- Engelli)- “...Devlet kadrolarında engellilere ciddi haksızlık yapılıyor. Kamudaki engelli kotalarını yönetmeliklerle öyle bir kısıtladılar ki. Atıyorum, Milli Eğitim Ankara İl Müdürlüğü’nün mevcut hizmetli, öğretmen, bürokrat bunun hepsi yüzde 3 olarak öngörüliyordu önceden. Şimdi bunu değiştirdiler. Öğretmen kadrolarının yüzde üçü açılıyor. Polisin polis kadrolarına açılmıyor. Mesela engelliden polis olur mu bir önyargı, olmaz! Polisin yüzde üçü engellilere sunulmuyor. Emniyetin içindeki normal idari memur kadrolarının yüzde üçü sunuluyor. Genelinin değil. Buralarda çok büyük kayıplarımız var bizim.”

Bir katılımcı devletin engelli istihdamı konusunda attığı adımların gerçeklikle örtüşmediğini ve yaşanan durumu başından geçen örneklerle şu şekilde dile getirmektedir:

Erkek (43- Engelli Yakını)- “Devlet engelliye çalıştırma konusunda iyi niyetli değil. Bir örnek vereyim, belirli sayıda eleman çalıştıran işyerlerinin engelli çalışma zorunluluğu var. Kotaları var. Mecburlar yani. Altındağ belediyesinden beş altı yıl önce aradılar beni, B. için İŞKUR’a müracaat etmişsiniz, evrakları hazırladık işte çocuğumuz sigortalanacak falan diye, on beş gün sonra aradılar, dediler ki gelin maaşınızı vereceğiz. Gittik 278 TL vermişler sonra baktık çıkışını vermişler. Anladık ki devlet de kendi içinde kendine şike yapıyor. Yukarıya bildiriyorlar şu kadar engelli çalıştırıyoruz diye toplam on beş gün sigortasını yatırmışlar ve çıkışını vermişler. Bundan da haberimiz yok ki bu devletin yerel yönetimdeki bir kurumu. Bir de şöyle bir sıkıntı oldu, benim bir yakınım İstanbul’da özel hastane sahibi, B’yi sigortalı yapalım, emekli yapalım. Yasaya da baktık 13 yıl çalışırsa emekli olabiliyor. Tamam dedik ve üç yıl kadar sigortasını yatırdık. Fakat çocuk burada. Burada kurslar açılıyor, çocuk arkadaşlarını özlüyor. Kursu yazdıralım dedik, İŞKUR’dan demişler ki bu çocuk sigortalı, bu kursa katılamaz. Gittik dedik ki, bu zihinsel engelli, bunun işe falan gittiği yok. Biz sadece yasada on üç yılda emekli olur diyor oradan yararlanmaya çalışıyoruz ama onun bu kursa ihtiyacı var. Yok, kardeşim dediler, ya bu kurs ya da sigorta. Ben kursu tercih ettim çünkü 24 saat annesiyle beraber olunca kadıncağızın hali kalmıyor. Hiç değilse 3-5 saat buraya gelirse diye kursu tercih ettim. Sonradan geriye dönük ne kadar yatırılmış şey varsa onu geri istediler bir sürü para yatırdık. Devlet maalesef bu konuda dürüst değil. Hep yasanın arkasından dolanıyorlar. Bir devlet büyüğü çıkıyor televizyona, bundan sonra üç-beş yaşındakiler hep bedava binecekler diyor oysaki onu biz kabul ettirmişiz zaten 10 yıl önce.”

Katılımcılardan biri özel sektör tarafından uygulanan bir sosyal sorumluluk projesini örnek vererek engellilere, onların kapasitelerine uygun olarak nasıl iş sahibi yapıldığını şu şekilde anlatmaktadır:

Kadın (58- Engelli Yakını)- “...Bir dönem bir marketler zinciri bizim çocuklarımızı aldılar, eğittiler, onları tanıttılar. Hangisi ne yapabilir baktılar ve ondan fazla çocuğumuz istihdam ettiler. Hala sigortalı çalışıyorlar. Keşke bu tür projeler arttırılsa.”

Katılımcıların aktarımlarından görüldüğü üzere engelli istihdamına yönelik koruyucu yasalar çıkarılmış olsa dahi uygulama konusunda büyük eksiklikler yaşanmaktadır. Toplumsal düzeyde karşılık bulmayan yasal düzenlemelerin uygulamada da karşılık bulmadığı görülmektedir. Yine istihdam konusunda karşımıza çıkan diğer bir husus toplum tarafından engellilere uygulanan sistematik dışlanma ve ötekileştirmedir.

Medikal model yaklaşımı içinde kapitalist üretim biçiminin gerekliliklerine uygun olan iş örgütlenmesinin engelli bireyleri üretim sürecinden dışladığı üzerinde durulmaktadır. Ancak görüşmeler sırasında katılımcıların aktarmış oldukları deneyimler çerçevesinde toplumsal önyargıların, engelli personel çalıştırmaya yönelik maliyeti artırıcı unsurların ve güvenlik problemlerinin çok daha etkili olduğu görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında sosyal modelde ele alınan engelli bireylere yönelik kültürel tanımlamalar, önyargılar ve tutumların onların, iş gücüne katılım süreçlerini etkileyen belirleyici faktörler olduğu savına daha yakın görünmektedir.

4.1.4. Erişilebilirlikle İlgili Sorunlar

Katılımcıların birçoğu kamusal alanlara erişilebilirlikle ilgili sıkıntılar yaşadıklarını ifade etmektedirler. Erişim için yapılan düzenlemelerin ihtiyacı yeterli seviyede karşılayamadığı da belirtilen hususlar arasındadır:

Erkek (39- Engelli Yakını)- “...Ben çocuğumla bütünleştiğim için her tarafa gidiyoruz. Tabi onlara göre düzenlenmemiş bir şehir olunca otobüse binemiyoruz, dolmuşa binemiyoruz. Çocukları kaldırıp indirmekte, arabalara koymakta çok zorluk çekiyoruz. Metroda asansör olduğu için kullanabiliyoruz. Bir de çocuklarımız için bir şeyler umut oluyor. Cihaz çıkıyor, araba çıkıyor... Onları almak için uğraşıyoruz. Alamıyorsun, yani maddi olarak yetişemediğin çok şey oluyor.”

Kadın (47-Engelli Yakını)- “...Bir şeyler değişmedi mi... Hani diyorlar Ankara’ya engelliler için otobüs koydular ya. İki otobüs koyuyorlar o da denk gelince biniyorsun.”

Kadın (39-Engelli)- “...Yollardaki engelli çizgilerinin düzeltilmesi. Otobüslere bindiğimiz zaman duraklarda beklerken hangi otobüsün geldiğini bilemiyoruz. Onun altyapı çalışmasını istiyoruz.”

Yapılan uygulamalarda karşılaşılan aksaklıkların yanı sıra toplum içinde bu düzenlemelerin içselleştirilemediğini şöyle ifade etmektedirler:

Erkek (54- Engelli Yakını)-“Durakları söyleyen ses sistemi otobüse monte edilmemiş. Söylese bile kimi yerde söylüyor kimi yerde söylemiyor.”

Erkek (63-Engelli Yakını) - “Şoförler bu ses kaydını dinlemekten korktukları gibi dinlemek dahi istemiyorlar, rahatsız oluyorlar. Çünkü bu ses kaydı kalitesiz bir ses kaydı. Gerekli insanlara yaklaşımı çok kaba geliyor. O yüzden bu ses kaydının değiştirilmesi gerekir.” “vatandaş rahatsız oluyor diyorlar, kapatıyorlar.”

Erkek (33-Engelli Yakını)- “Bizde bu tarz ses kayıtları var. Bunlar bayan sesleri ve Söylerken itici değil, dinletici geliyor insanlara...”

Kadın (54-Engelli Yakını)- “...Yer kabartmalarının direk zemine kazılarak yapılması gerekir ki şurası söküldü burası söküldü olmasın. Milyonlarca para aktarılıyor bunlara boşu boşuna. Çoğunluğu insanlar bunları söktürüyor ya da kendileri söküyor bundan gelir elde edebilmek için kullanıyorlar. Üzerine basıp düşebiliyorsunuz...”

Bazı katılımcılar erişilebilirlikle ilgili çözüm önerilerini şu şekilde dile getirmektedir:

Erkek (27-Engelli)- “...İmar projelerinde yapılması gereken özürlülere, ortopediklere girişte çıkışta yapılması gereken şeyler var. 2005 yasasında var. Yasa çıktı ama uygulamadılar. 2011’de de uzatma istediler, yine uzattılar...”

Erkek (33- Engelli)- “İmar olarak ruhsat verileceği zaman ön koşul şartı icazetler ve harçlar vergisine vergi yatırmadan önce proje içerisindeki engellinin ulaşımı için mimarın birinci şartnamedeki 2. veya 3. Şartı olması lazım. Şartnameye koyulması lazım.”

Sosyal model yaklaşımında üzerinden durulan konulardan en önemlisi kamusal alanların engellilerin ihtiyaçlarını göz ardı edecek şekilde düzenlenmiş olmasıdır. Kentsel alanlar toplum içinde “normal” veya “standart” olana göre dizayn edilmektedir. Engellilerin ihtiyaçlarına cevap vermeyen bu organizasyon yapısı onları kent içinde tek başına hareket edemeyen aciz bireyler olarak algılanmasının en önemli nedenlerinden biri olarak görülmektedir. Bu durumun katılımcılarında deneyimlerinden aktarmış oldukları üzere, sosyal model yaklaşımı çerçevesinde engelli bireylerin dezavantajlı konumunun toplum tarafından üretildiği görüşüyle örtüşmektedir.

4.1.5. Siyasal Katılım ve Örgütlenme Sorunu: Damdan Düşenin Halini Damdan Düşen Anlar

Görüşmeler boyunca katılımcıların neredeyse tamamı engellilerin yeterli temsil hakkına sahip olmadığını belirtmişlerdir. Bunun başlıca nedeni olarak engellilik durumunun/olgusunun ne engelliler ne de sivil toplum kuruluşları arasında siyaset üstü bir yapı haline gelemediği belirtilmektedir. Eksik temsil nedeniyle engellilerin kendilerini yeterince ifade edemedikleri ve engelli olmayan bireylerin inisiyatifleri doğrultusunda birtakım kazanımlar elde etmeye çalıştıkları ve bunun da yetersiz kaldığı ifade edilmiştir.

Kadın (38-Engelli Yakını)- “...Bence biraz bizim engellilerimizde de katılım sorunu var. Ama şöyle bir şey var bizim sivil toplum kuruluşlarımızda da, kendimize öz eleştiride, bir çatışmamız var. Engelliler de birbirlerini sevmiyorlar. Böyle bir sorununuz da var bizim bu camiada. Ama gerçekten temsil hakkı veriliyor mu? O da verilmiyor. Hak istendiği zaman da verilmiyor. Çünkü yine toplumun bakışı orada da, yapabileceklerine inanmıyorlar. Hâlbuki engellinin ve yaşadığı engelli çevresi işin içinde olmadan yapılacak politikalar tamamen yanlış politikalar.”

Erkek (54-Engelli)- “...Adamın biri damdan düşmüş, doktora götürelim demişler yok demiş, bana damdan düşen birini getirin. Çünkü damdan düşenin halinden damdan düşen anlar. Sorunu yaşayan bilir. Yaşamayan bilmez. Benim şu anda yaşadığım sıkıntıyı siz bilemezsiniz. Siyasi partiler de özürölülere yeteri kadar değer ver(e)miyor.”

Katılımcılardan biri, siyasi partiler içinde engelli algısına yönelik kemikleşmiş yargılar bulunduğuna dikkat çekmekte, partilerin çoğu zaman sadece kendi içlerinde deneyimleyebildikleri engel gruplarına karşın sınırlı oranda hassasiyet geliştirebildiklerine,

bu durumun da Türkiye’deki engelli sorunlarına karşı çok sınırlı bir perspektifte kaldığını şu şekilde izah etmektedir:

Erkek (33- Engelli)- “...Bizim en büyük problemimiz içimizdeki problemi oturup da ciddi bir tarzda tartışabileceğimiz kapasitemizin olmaması. Hiçbir siyasi parti içerisinde ciddi manada engellinin problemini bilen engelli alınmadı daha. Siyasi partiler içinde tekli beyinsel güçler, örnek veriyorum A partisinden E., E. hariç hangi engelli gelirse kim gelse E. Çünkü ilk E’yi tanımış ya. E. Benimsenmiş, siyasiler (böyle) olduktan sonra bu engelli problemini aşamazsınız. Yerel yönetimler de buna dâhil. Belediye başkanları ve meclis üyeleri yalnızca bir engelliyle tanışıyorlar, o engelli üzerinden çıkıp hareket ediyorlar. ... Bir tek engelli üzerinden yola çıktıkları için siyasiler bu kapasitede kalıyorlar ve dış çevreye çok atılamıyorlar. Bugün siyasi partilerden temsili olarak kota konulması lazım her ilçeden bir tane engelli kesin girecek. Listeye girmesi değil, kazanacak! İlk sıraya yerleştirilecek... Seçimlerde X partilerde şu şahıs üzerinden gidilmeden konuya ve örgüte hâkim siyasetçilerin seçilmesi daha mantıklıdır. ”

Yapılan görüşmelerde katılımcılar dernekler ve vakıflar konusunda da özeleştiride bulunmaktadır. Sivil toplum kuruluşlarının da hala tam anlamıyla siyaset üstü davranmadıklarını bu durumunda engelli hakları kazanımı ya da siyasal temsil konusuna ket vurduğuna vurgu yapılmaktadır. Bununla beraber dernekler arası ve dernek üyeleri arasında da çekişmeler ve duyarsızlık olduğu ve bunun dayanışma ruhuna zarar verdiği ifade edilmektedir:

Erkek (48-Engelli Yakını)- “...Bu çekişmeler sivil toplum kuruluşlarının başındaki kişilerin egosu yüzünden, başka bir şey değil... STK’larda bulunan her aşamada bir olgunluk gerekiyor. Menfaatler minimuma indirilecek, toplumun refahı ön plana alınacak.”

Erkek (43-Engelli)- “...Çok acı bir tablo. Şuan Ankara’da sekiz-on tane engellilerle ilgili STK başkanı birbirlerini yerden yere vuruyor. Sebep, taraf olmak. Bu iş siyaset üstüdür.”

Katılımcılar engellilerin siyasal anlamda yeterli derecede temsil edilmediğini düşünmektedirler. Engellilerin siyasi katılımlarının artmasının onlara yönelik daha gerçekçi ve kapsayıcı çözümler üretmeye olumlu katkısı olacağını belirtmektedirler. Bununla beraber dernekler arasında ve derneklerin içinde de siyasi çekişmelerin yaşandığını belirtmişlerdir. Bu durum engellilik alanındaki sivil örgütlenmelerin siyasetten bağımsız bir yapıya bürünememiş olduğu, engelli hareketinin tabandan yükselen bir örgütlenmeden ziyade daha tepeden inmecili ve inorganik bir biçimde örgütlendiği sonucuna ulaşılabilir.

4.1.6. Yetkililere Ulaşamama ve Duyarsızlık Sorunu: Siyasiler Bize Ancak Oy İçin Gelir, Çocuğumuz İçin Gelmezler

Öte yandan dernekleşme ile gelen görünürlük artışı, toplumsal veya siyasal algıda henüz köklü bir değişimi sağlamaktan uzaktır. Özellikle politika anlamında bir algı farklılaşmasından söz etmek çok mümkün değildir. Engellilerin acınılacak ve yardım edilecek bir kesim olarak görülmesinin, engellilere yönelik faaliyetlerin ancak siyasi rant amacıyla gerçekleşmesini kolaylaştırdığı ifade edilmektedir. Dernekleşerek bir araya gelen ailelerin ve engelli bireylerin, seslerini duyurmak adına daha fazla güçlendiği, ancak halen siyasiler tarafından “oy” olarak görülmekten öteye geçemedikleri iddia edilmektedir. Katılımcılardan biri “*siyasiler bize ancak oy için gelir. Çocuğumuz için gelmezler.*”

demektedir. Dolayısıyla atılan adımları, sorunu çözmekten uzak ve samimi yetsiz bulduklarını belirtmektedirler. Bu durumu, katılımıcılardan biri Őu Şekilde ifade etmektedir:

Erkek (58-Engelli Yakını)-“Ne zaman ki insanlar bir araya geldiler, o zaman siyasiler bizimle ilgilenmeye başladılar. Siyasiler bakar, kimden ne kadar oy gelecek. Türkiye’de 10 milyonun üzerinde engelli var, bunların aileleri var. Hepsinden birer tane oy gelse 10-12 milyon oy yapar bu da bir partiyi Türkiye’de ikinci parti yapar. Engellilerden bizim partiye nasıl oy kazandırırız mantığı ile bakıyorlar. Siyasiler kendi ideolojilerini bu ailelere empoze etmeye çalışıyorlar. Sorunu çözme mantığı ile bakmıyorlar. Âmâ siyasiler zamanla bunu aşmak zorunda kalacak. Bu işin çok fazla sömürüsü oluyor. İnsanlar bundan kaçıyorlar. Yoksa insanlar anlayışsız değil.”

Azınlıkta da olsa katılımıcılardan bazıları son dönemde hükümet tarafından hayata geçirilen engellilere yönelik yasal düzenlemelerin farkındalığı arttırdığını belirtmektedirler. Katılımıcılardan biri bu durumu Şöyle belirtmektedir:

Kadın (58- Engelli Yakını)- “En azından insanlar artık engelli çocukları olduğunu gizlemiyor, bundan utanmıyor. Bu da biraz devletin desteğı ile oldu.”

Bazı katılımıcılar devletin üst makamlarındaki yöneticilerin konuya duyarlı olsalar bile aslarının bu konudaki olumsuz ya da umursamaz tavırlarının da bu alandaki kazanımları olumsuz etkilediğini ifade etmektedir. Bu durum hakkındaki gözlemlerini katılımıcılar Őu Şekilde aktarmaktadır:

Kadın (38-Engelli Yakını)- “...İcraat olmaz, neden biliyor musunuz? Ben bir gün meclise girdim, Başbakan geçiyor önümden. Başbakanı durdurdu bir kişi, anlattı. Hakikatten etkilendi de. Ama o gittiğı zaman Başbakan elindeki yazıyı verdi, o diğerine verdi, o diğerine verdi, en sondaki aldı çöpe attı. Benim gözümün önünde oldu bu yani. Mesela Engelli

ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürü Aylin Hanım, gerçekten duyarlı, empati yapıyor. Biz STK olarak gittiğimizde saatlerce zaman ayırıyor. Ben ona çok rahat ulaşırken, alttaki esas görevlendirdiği kişiye ulaşamıyorum. STK olarak da yaşadığımız bu, kişi olarak da.”

Kadın (38-Engelli Yakını)- “...Belediye Başkanının kendisi duyarlı olabiliyor, bunlardan biri mesela Yenimahalle Belediye Başkanı Fethi Yaşar, gerçekten çok duyarlı. Ama Fethi Yaşar’a ulaşana kadar... İşte bizim ailelerimiz o telefona bakan kişide takılıyor. Hep takıldığımız kişiler bunlar. Yani personelin çok iyi yetişmesi lazım.”

Katılımcılardan bir kısmı da hükümet yetkililerinin empatiden uzak olduğunu ifade etmekte ve şöyle demektedirler:

Kadın (38-Engelli Yakını)- “O insanlar, bizim yerimizde kendileri olsa... Kendi çocukları şurada olmuş olsa...”

Erkek- (67- Engelli Yakını)- “Bana dokunmayan yılan bin yaşasın diyorlar.”

Erkek- (67- Engelli Yakını)- “Türkiye Cumhuriyeti’nin şu anda en üst makamındaki bir yöneticimizin özel kaleminin çocuğu serebral palsili. Ama umuru değil, çünkü kendi çocuğuna çok güzel baktırıyor.”

Kadın (38-Engelli Yakını)- “...8 senedir okulumuzun kadrolu fizyoterapist ihtiyacı var. Benim kendi kızım skolyoz (omuriliğin olağandışı biçimde eğrilmesiyle ilgili bir rahatsızlık) oldu kontrolsüz durmaktan dolayı. Üst gövdenin sağlam olmamasından kaynaklı. Biz daha 8 senedir kadrolu fizyoterapist getiremedik buraya. Yaptıkları açıklama; her şeyin yeri ve zamanı farklı, orası eğitim kurumu, fizyoterapistin yeri başka bir yer. Yani böyle bakanlarımız, müsteşarlarımız, yöneticilerimiz var. Bütün sorunlar tek tek, çözüm önerileriyle bildiriliyor ama kendilerinde empati yeteneği olmadığı için uygulamayı.”

Katılımcıların çoğu yetkili mercilerin engellilerin sorunlarına karşı duyarsız olduğunu ifade etmektedir. Bununla beraber engellilerin oy potansiyeli nedeniyle yetkililer

tarafından kullanıldıklarını düşündüklerini belirtmektedirler. Bu alanda ifade edilen diğer bir husus ise yetkililere ulaşma ve bürokratik kademeler arasında taleplerinin kaybolduğudur.

4.2. STK'ların Engellilerin Sorunlarına Etkileri

Bu kısma kadar görüşmecilerin kendi deneyimleri çerçevesinde aktarmış oldukları sorunların çözümü noktasında STK'ların işlev ve etkinliklerini, sorunların çözümü konusunda hangi aktörlerin etkili olduğu/olabileceği görüşleri üzerinde durulmaktadır.

4.2.1. STK'ların Engellilerin Toplumsal Dışlanma/Ötekileştirme Sorununa Olumlu Etkileri

Yapılan görüşmelerde engelli bireyler ve onların aileleri için dernekleşmenin çok büyük önem taşıdığı görülmüştür. Engelli bireylerin ve ailelerinin ciddi bir toplumsal dışlanmaya maruz kaldığı, bunun sonucunda da kamusal alanda silikleşmeye mahkûm olduğunu ifade edilmektedir. Son yıllarda dernekleşme faaliyetlerinin artmasıyla beraber engellilerin toplum içinde daha görünür olmaya başladığı ve hem toplumsal anlamda hem de siyasal haklar bağlamında iyileşmelerin yaşandığı ifade edilmiştir. Bir katılımcı *Erkek (48)* bu durumu şu şekilde ifade etmektedir.

Erkek (48-Engelli Yakını)-...Sokağa çıkmaya başladığı andan itibaren kurallar işin içine girmeye başlıyor. Kurallar işin içine girdiği zaman, bu sefer işin içine STK'lar, belediyeler, şunlar bunlar giriyor. Ne kadar çok evde kaldığınızda belediye o kadar çok uğraşmaz. Yani dışarıya çıktıkça, dikkat çektikçe, kurallar işin içine girdikçe... Ağlamayan bebeğe emzik verilmez."

Görüşmelerde, engelli derneklerinin en önemli işlevinin engelliler ve engellilik konusunda farkındalık yaratmak olduğu vurgulanmıştır. Bir engelli yakını, bu durumu:

Kadın (42 –Engelli Yakını)- “X Bey gibi bu işe el atan dernekler çoğaldıkça –engelliler- daha çok ortaya çıktı. X Bey olmasaydı ne yapacaktık!” şeklinde izah etmektedir.

Neredeyse katılımcıların tamamı engellilik konusunda dernekleşmenin çok büyük önem taşıdığını düşünmektedir. Son yıllarda engellilik alanında gerçekleştirilen yasal kazanımların, toplum algısındaki görece iyileşmenin ve engellilerin toplum içinde daha görünür hale gelmesini dernekleşmenin artmasına bağlamaktadırlar. Katılımcılar bu durumun –hem bireysel hem dernekler olarak- kendi çabalarından kaynaklandığını ifade etmektedirler:

Erkek (48- Engelli Yakını)- Dernekler ortaya çıktıkça, onlar çalıştıkça önemli ilerlemeler yaşıyor...” “...Demek ki örgütlenmek gerekiyor. Bu tür derneklerin kurulması gerekiyor...”

Aynı zamanda aileler ve engelli bireyler kendilerini dernek gibi ortamlarda hem fiziksel hem de ruhsal olarak daha rahat hissettiklerini belirtmektedirler. Bu da dernekleşmenin engelliler ve engelli aileleri üzerinde olumlu psikolojik etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Pek çok katılımcı; yardım aldıkları, kabul gördükleri ve kendilerini ait hissettikleri yerlerin başında sivil toplum kuruluşlarını saymaktadırlar. Zihinsel engelli yakını bir katılımcı, üyesi olduğu derneği “kanatsız meleğimiz” olarak nitelemektedir.

Kadın (60-Engelli Yakını)- “Biz onlarla yatıp onlarla kalkıyoruz. Çocuklarımız o kadar çok mutlu ki. Tarifi olmayan bir şey. Öyle büyük bir umut ki.”

Derneklerin olumlu psikolojik etkilerine yönelik bir başka değerlendirme, görme yeteneğini kaybettikten sonra yaşadığı reddetme süreci üzerinden şu şekilde ifade etmektedir.

Erkek (54-Engelli)-“...Ben 45 yaşından sonra gözlerimi kaybettim. ... İlk çıktığında ben iki yıl depresyon geçirdim. Daha sonra bu derneği buldum. Bu derneğe girdikten sonra rehabilitasyonu yaşadım onlarla. Çünkü bana onlar yardımlaşarak, dayanışarak yardımcı oldu.”

Engelli yakınları ve engelliler, toplumda “kendileri gibi olmayan” bireyler tarafından sürekli ayrımcılığa maruz kalırken, engelli derneklerinde hem engellilerin hem de ailelerinin kabul edilmiş hissettiklerini belirtmektedirler. Bunu şu cümlelerle ifade etmektedirler:

Kadın (58-Engelli Yakını)- “Düşenin halinden düşen anlar. Buradaki arkadaşları da onun gibi olduğundan burada çok mutlu. O’na okula gitme demek en büyük cezadır.”

Erkek (75-Engelli Yakını)-“...Orada kabul görüyor. En büyük şey kabul görmek. Burada istenmek ve kabul görmek arkadaşları tarafından. Öğretmenim diyor, benim gelmediğimi farkında mı arkadaşlarım?. Bizler nasıl kendi arkadaşlarımız bizi aramadığında mutsuz oluyoruz onlarda arkadaşları onları aradığında o kadar mutlu oluyorlar.”

Dernekler hem engelli çocuklar hem de onların aileleri için aynı zamanda bir sosyalleşme mekânıdır. Yakın çevreden, toplumdan dışlandıklarını belirtmektedirler. Bu sebeple özellikle ailelerin sosyal hayatı büyük sekteye uğramaktadır. Özellikle zihinsel engelli çocukların kalabalık ortamlarda huzursuz olması gibi sebeplerden dolayı sosyal anlamda daha kapalı bir hayat sürdürdüklerini belirtmektedir. Bir katılımcı bunu “*hayattan koptuk*” şeklinde ifade etmektedir.

Kadın (48-Engelli yakını)- “Buraya gelince benim çocuğum çok mutlu. Çünkü damdan düşenin halinden damdan düşen anlar derler ya sağlam çocukların arasında benim çocuğum yapamıyor. Çünkü benim çocuğum kendinde bir şeylerin olmadığını, eksik olduğunu farkında. O yüzden buradaki arkadaşları kendi gibi ya, o yüzden çok mutlu.”

Bu noktada değinilmesi gereken diğer bir önemli husus ise engelli ailelerinin ya da engelli bireylerin kendi durumlarıyla ilgili inkâr ve kabullenme süreçleridir. Katılımcılardan biri görme yeteneğini kaybettikten sonra yaşadıklarını şöyle ifade etmektedir:

Kadın (63-Engelli)- “...19 yaşında gözlerimi kaybettim ve körlüğümü kimse görmesin diye köyde kafamı tülbentle kapatıp öyle oturuyordum. İnsanlardan kendimi saklıyordum.” Katılımcıların çoğu ailelerin ya da engelli bireylerin kabullenme sürecinin tamamlanmadığını ifade ettiği görülmektedir. “Öncelikle ailenin çocuğunun böyle olduğunu kabul etmesi. Bu çok önemli bir aşama.” Bu durumun ailenin toplum içinde kendine bir yer edinebilmesini zorlaştırdığı, sosyalleşme sürecine ket vurduğu ve özellikle engelli çocukları olumsuz yönde etkilediği vurgulanmaktadır.

İnkâr sürecinin, derneklere üyelik konusunda önemli bir engel teşkil ettiği, kişinin ya da ailenin bir engelli derneğine üye olması durumunda toplumsal dışlanma kaygısı yaşadığı belirtilmektedir. Ancak toplumsal çekincelerin engellilerin daha sıkı örgütlenmesinin önünde engel olduğunu düşünen katılımcılardan biri durumu bir örnekle şöyle ifade ediyor:

Erkek (43-Engelli)- “...Engelliliğini örtmeye çalışıyorlar. Fiziki görünüşünde bir şey yok ama engelliliğini örtmeye çalışıyor. ...kızımızın biri diyor ki mesela, ben engellilik konularını, engelli ibaresinin geçtiği şeyleri pek Facebook'ta falan paylaşmak istemiyorum diyor, o zaman

özelden yazışıyoruz. O zaman arkadaşlarım benim engelli olduğumu anlayacak diyor.”

Bu noktada yapılan görüşmelerde katılımcıların üyesi bulundukları STK’lar için “hak kazanımı” işlevini ikinci planda gördüğü görülmektedir. Katılımcıların birçoğu engellilere ilişkin STK’ların sosyal devlet ilkesinin uygulanamadığı durumların yarattığı boşluklarda alternatif bir çözüm aracı olarak gördüğü görülmektedir. Özellikle zihinsel engelli bireylerin yakınlarıyla yapılan görüşmelerde yasal eğitim süresinin dolmasının ardından bu alandaki gereksinimlerinin büyük ölçüde STK’lar bünyesinde karşılanmaya çalıştığı görülmektedir. Yine bir diğer ağırlıklı nokta engellilerin üyesi bulundukları STK’ları toplumsal kabullenmenin bir alternatifi gibi görmesidir. Kişiler toplum içinde yaşamış oldukları dışlanma ve ötekileştirmeden kaçınmanın bir alternatifi bu kurumlar içinde, birbirleri arasında sosyalleşme ihtiyaçlarının giderilmesidir.

4.2.2. Katılımcıların STK’lar ve Devlele Olan İlişkilere Bakışı: Engellidir, Yardım İsteyecek

Katılımcıların çok büyük çoğunluğunun sivil toplum/engelli birey diyalogunda belediyelere önem verdiği görülmektedir. Bazı yaklaşımlar çözümün merkezi hükümette olduğu hususunda olsa da sivil toplum-belediye işbirliğinin daha faydalı olacağı düşüncesindedir. Katılımcıların yerel yönetimlerle ilişkilere önem vermesinin nedeninin daha yüz yüze ilişkiler kurulabilmenin mümkün olması, yereldeki sorunlara belediyelerin daha çok hâkim olması, yerel yöneticilere ulaşmanın merkezi yönetimdeki yetkililere ulaşmaktan daha kolay olması gibi nedenler gösterilebilir. Katılımcılar yerel yönetimlerin önemini şu şekilde ifade etmektedir:

Erkek (58- Dernek Yöneticisi- Engelli Yakını)- “...Merkezi yönetimler bu işi zor çözerler niye? Çünkü yerel yönetimler halkla yüz yüze. Hele büyükşehirde yaşayan biriyseniz bir milletvekilini görme, tanıma ihtimaliniz yok sizin. Getiriyorlar başka illerden birini size vekil yapıyorlar. Eğitimi, sağlığı, sporu merkezi hükümetler yerel yönetimlere devretmeli.”

Erkek (63- Engelli)- “...Güncel yaşamda sorumluluk tamamen büyükşehir belediyelerinde ve ilçe belediyelerindedir. Bu yapılan uygulamaları sivil toplum kuruluşları ile işbirliği içerisinde yapılırsa bunlar işe yarar...”

Erkek (38-Engelli)- “...Yasal yönetmelik bazında bir kapı açabilir hükümet tarafından ama işin merkezinde belediyeler olmalı. Belediyeler ve vakıflar iç içe geçmeli. Her belediye olaya kendi açısından yaklaşmalı. Çünkü her belediye içerisindeki engelli sayısı bir değil. Her belediye kendi içindeki engelli düzeyi ve kategorisini belirleyip ona göre vakıflarla bir toplantı halinde olmalı. Sonuçta her belediyenin kendi içerisinde bir meclisi var. O mecliste belirli kararlar çıkartıp ona göre belirli düzenlemeler yapsa bence daha sağlıklı adımlar atılmış olur. Ama tek bir hükümetin aldığı karar Türkiye’nin geneline yayıldığında her yerde aynı uygulama söz konusu olmuyor. Aynı şekilde uygulanamıyor.”

Katılımcılardan bazıları sivil toplum kuruluşları ile belediyelerde engelli ve engelli derneği algısının yanlış olduğunu ifade etmektedir. Devletin engellilere olan yaklaşımını “...belediyelerle irtibata geçtiğiniz zaman kafadaki önyargı, engellidir yardım isteyecek zihniyeti doğuyor.” şeklinde ifade etmektedir.

Erkek (33-Dernek Yöneticisi-Engelli Yakını)- “...Belediyelerde hak hürriyet konusunda mücadele ettiğimiz zaman onlar bize sürekli yardım isteyecek niteliğinde bakıyorlar. Bu çok problem oluyor.”

Erkek (54-Engelli Yakını-Dernek Yönetici)- “Ötekileşme konumuz çok fazla var. Özellikle bu yerel yönetimlerin basınla, çevresindeki mevcut divan heyetiyle yani başkan yardımcıları ve yürütmeyle ilgili, ciddi

anlamda sıkıntıları var o da bize büyük etki yaratmakta. Bugün bir engelli derneği ya da engelli bireyi olarak belediyelerle irtibata geçtiğiniz zaman kafadaki önyargı, engellidir yardım isteyecek zihniyeti doğuyor.”

Katılımcılar çoğunlukla sivil toplum kuruluşları ve belediyeler arasında da siyasi çekişmeler yaşandığını ve engellilere yönelik gelişmelerin bundan oldukça etkilendiğini, kimi zaman basit bir görüşme talebinin bile bu sebepler nedeniyle sorun olabildiğini ifade etmektedirler. Bir katılımcı engellilere ilişkin STK’ların işlerliği ile ilgili olarak bu durumun nasıl olumsuz etki ettiğini “*seni siyasi ideoloji olarak görüyor. Özürlü olarak görmüyor.*” sözleriyle ifade etmektedir. Bir katılımcı devlet kurumlarıyla ilişkilerde alınacak sonucun siyasi görüşlerin farklılığından çok aynı deneyimi paylaşmış kişilerin yardım etmeye daha yatkın olduğu görüşünü “*...Asıl yönetici başkanın yakınında veya kendisinde engelli varsa o zaman duyarlı oluyor...*” şeklinde ifade etmektedir. Burada şahsi deneyimlerin engellilere yönelik bakış açısını olumlu yönde etkilediği görülmektedir.

Erkek. (43- Dernek Yöneticisi-Engelli Yakını)- “...Biz Türkiye’de şunu anladık; kendi kişiliğinizle gitseniz de, çok iyi bir insan olsanız da, çok güzel şeyler yapacağınıza inandırsanız da bu olmuyor. Türkiye’de şöyle bir yapı var; siz bazı şeyleri olabilecek kişiler tarafından yönlendirildiğinizde, gönderildiğinizde oluyor...”

Erkek (54-Engelli)- “...X belediyesini örnek veriyorum. Bugün bir anket veriyor bana. Özürlüye bakış açısı hep siyasi ideoloji olarak görüyorlar. Bugün git, de ki ben X derneğinden geliyorum, bizim tatil hakkımız varmış beni de yaz, yazmaz. Çünkü arada seni siyasi ideoloji olarak görüyor. Özürlü olarak görmüyor. ...(B)elediyelerin özürlüye bakış açısı farklı. Büyükşehir Belediye Başkanı... 50 sefer 100 sefer de randevu istememize karşı bir kere randevu talebimizi karşılamamıştır.”

Erkek (63-Engelli)- “...İlçe belediyelerinin hiç birinde sorun yok. CHPlı olsun ya da AK Partili olsun... Sorun, büyükşehir belediyesinde.

Bu İstanbul'da da vardır, İzmir'de de vardır, Diyarbakır'da da vardır... Hepsi aynı anlayışa sahip değil ki. Şimdi Keçiören Belediyesi'nde Ak Partili ama istediğin desteği alabiliyorsun, beraber çalışabiliyorsun ama Büyükşehir Belediyesi'nde bu yok. Asıl yönetici başkanın yakınında veya kendisinde engelli varsa o zaman duyarlı oluyor...”

Katılımcılar merkezi hükümet yerine yerel yönetimlerle ilişki kurmanın daha kolay olduğunu dile getirmektedir. Bunun temel nedeni özellikle belediyelerin yereldeki sorunlara daha hâkim olması ve yüz yüze ilişkilerin daha rahat kurulabilmesi olarak açıklamaktadırlar. Bu durum engellilere ilişkin STK'ların hala yeterli derecede örgütlü hareket edemediği ve kurumsal ilişki kurmakta yetersiz kaldığı olarak yorumlanabilir. Diğer bir husus ise yerel yönetimlerin engellilerin hak taleplerine daha çok yardım temelli olarak yaklaşmasıdır. Bu da henüz hak temelli örgütlenme mantığının yeterince yerleşmediğini göstermektedir.

4.2.3. STK'ların Toplumsal Bilinçlenmeye Katkısı

Engelli bireylerin toplum tarafından ayrımcılığa uğramaları, sıklıkla dile getirilen bir sorundur. Çoğu katılımcının, bu durumu toplumdaki bilinç düzeyinin yetersizliğine bağladığı görülmektedir. Yine devlet kademelerinde yaşanan olumsuzlukların çoğu zaman kendilerini anlayan birileri olmayışına bağlamaktadırlar. Katılımcıların çoğu bu konuda toplumun her kesiminin eğitilmesi gerekliliğine vurgu yapmakta ve bu hususun ağırlıklı olarak belediyeler ve sivil toplum kuruluşlarına düştüğü kaydedilmektedir. Hatta katılımcılardan biri “... (belediyelerin) dernek oluşturması lazım” bu durumu ifade etmektedir. Yine aynı katılımcı engellilerin sivil toplum kuruluşlarını katılımları konusunda yeterli isteği göstermemeleri durumunu “...toplumun katılımı gibi bir sorun var” diyerek ifade etmektedir. Yine toplumsal bilinçlenme, özellikle de

engellilerin hakları konusunda bilinçlenmelerinin önemine vurgu yaparak “... *Eğitimsiz olan bir toplum her zaman güdülmeye mahkûmdur.*” İfadesi önemlidir.

Erkek (43- Dernek Yöneticisi- Engelli Yakını)- “...Belediyeler toplumun bilinçlendirilmesine yönelik çalışmaları oluşturması lazım. Dernekler oluşturması lazım. Oluşturulmaya çalışılsa bile toplumun katılımı gibi bir sorun var. Bilinçlenmemekte ciddi bir sorun var. Kendi camiamız içinde de çok ciddi bir sorun var.

Erkek (58-Dernek Yöneticisi- Engelli Yakını)- “...Entelektüel adamlar, en eğitilmiş, en ben bu işleri bilirim diyen adamlar kendi kabuklarına çekiliyorlar bu ülkede. Daha cesaretli olacaksın, sen dürüstsün, sen çalışkansın, sen akıllısın, sen eğitilisin. Ama yok. Cahil cesareti denen topluma sahibiz, onlar bu işin başında ve bunlar götürüyor bu işi... Eğitimsiz olan bir toplum her zaman güdülmeye mahkûmdur.”

Katılımcılardan biri toplumsal bilinçlenme konusunda STK ve Belediye işbirliğine dikkat çekmektedir. Burada STK’ların etkinliği ve öneminden bahseden katılımcının “*Büyük STK’lar*” tabiri önem arz etmektedir. Bu ifadeden kasıt kurumsallaşmasını tamamlamış ve engellilerin haklarını kazmaları hususunda etkili olabilen STK’lardır.

Erkek (33-Engelli)- “(-Toplumsal-) eğitim problemimiz çok fazla. Bu da bizim, engelli derneklerinin büyük eksiği. Özeleştiriyelim arkadaşlar. Engelli dernekleri belediyelerle sürekli diyalog halinde olup halka engelliyle (-ilgili-) iletişim seminer dersleri düzenleyebilir. Belediyenin bu birimlerinde yapılabilir. Bu hususta da STK’lardan destek alınabilir. Büyük STK’lardan tabi ki. ...Eğitim ve potansiyel kapasitesi yüksek olan STK’lardan alındığı zaman yerel yönetimler engelli üzerinde daha çok aktif rol oynayacaktır ve hizmet kalitesi de daha fazla artacaktır.”

Toplumsal hem engelliler hem de engelli hakları konusunda bilinçsiz olduğu aktarılmaktadır. Toplumsal engelliler konusunda bilinçsizliğin temellerine değinirken bir

katılımcı “*Ailenin yaklaşımı nasılsa çocuk onu örnek alıyor.*” demektedir. Engelli hakları konusunda vatandaş olmaktan kaynaklı hakların toplumdaki her kesimi kapsadığını ifade etmeye çalışan bir katılımcı bunu ifade ederken “*toplumda ... engelli bireylerin, normal bireylerin...*” şeklinde bir ayırımdan bahsetmektedir. Bu ifade engellilerin kendilerini toplumdan farklı, normal olmayan bir insan gibi görüyor olmalarının dile yansımaları olarak görülmektedir.

Kadın (25-Engelli)- “...Eğitim ailede başlıyor başlıyorsunuz. Aileyi eğitmek lazım. Ailenin yaklaşımı nasılsa çocuk onu örnek alıyor ve o şekilde yaklaşıyor.”

Erkek (41-Engelli)- “...Hep aileler eğitilmeli diyoruz ama buna toplumdan başlamak lazım... Toplumda bu engelli bireylerin, normal bireylerin var ya yasal hakları, aslında engelli bireylerin de o hakka sahip olduğunu çoğu birey farkında değil. Asıl sıkıntı bu.”

Toplumu engelliler konusunda bilinçlendirecek, toplumsal önyargıları yıkmaya yönelik bu eğitimlerin çocukların okula başladıkları ilk yaşlardan itibaren verilmeye başlanması gerektiği belirtilmektedir. Burada katılımcının “*empati*” kelimesini kullanması dikkat çekicidir. Başka bir katılımcı toplumda “farklı” olana ilişkin bakış açısının yalnızca engelliler için geçerli olmadığını, toplum içinde var olan tüm dezavantajlı konumdaki gruplara ilişkin daha kapsayıcı bir bilinç geliştirilmesi gerektiğini ifade etmeye çalışmaktadır.

Kadın (38-Engelli Yakını)- “...Toplumsal duyarlılık için, biz aramızda da konuşuyoruz, dernekten yetkili kişiler diğer ülkelerdeki sistemi inceledi. Mesela Amerika’da küçük yaştan itibaren empati çalışmaları yapılıyor. Zorunlu bir şekilde yapılıyor, dezavantajlı bir gruba yardım etmeyen örneğin o dönem zayıf not alıyor. Ülkemizde de bu tarz bir sistem uygulanabilir. Yetişkin insanları çok fazla değiştiremiyorsunuz. Kendi

ailemizin içinde bile bunu değiştiremiyoruz ama küçük yaştan itibaren okullarda böyle sorumluluk projeleri yapılarak, çocukları eğiterek yapılabilir.”

Erkek (43- Engelli)- “...Toplumsal bilincin iyileşmesi en üst seviyeye çıkması için toplu bir uyanış lazım. Her konuda aslında, sadece bu konuda değil. Bir de vicdan konusu, insani özelliklerin insani değerlerin ön planda olduğu bir yaşam tarzı. Sonuçta böyle bir şey gerekiyor.”

Katılımcıların büyük toplumda engellilere yönelik olarak büyük bir bilgi eksikliği olduğunu belirtmektedir. Bu bilgisizliğin bireylerde engellilere karşı merak, acıma, dışlama gibi tutumları pekiştirdiği ifade edilmektedir. Önyargıları aşmanın diğer bir yolu olarak da engellileri çeşitli kampanyalarla daha görünür hale getirmekten bahsedilmiştir. Bu görüşe paralel olarak engellilerin sosyal hayata katılımın kolaylaştırılmasıyla toplumun onlara bakış açısının da değişeceği düşünülmektedir. Burada dikkat çekici nokta katılımcının “...aslında onlar korkulacak bir şey değil...” ifadesiyle toplumdaki dezavantajlı gruplara yaklaşımın “korku” olarak ifade edilmesidir. Diğer bir katılımcı ise toplumsal kabullenmenin engellilerin sosyal hayata katılımlarını arttıracak unsurlarla mümkün olacağını somut örneklerle açıklarken görünürlüğü daha az olan diğer engelli gruplarındaki insanlar için “Neden başka engeli olan insanları kabullenmeyelim...” demektedir. Başka bir katılımcı ise toplumsal kabullenme konusunda görünürlüğün yeterli olmadığını “Sanki ilk defa görüyorlar ki artık yavaş yavaş alışmaya başlamış olmaları gerekir.” şeklinde ifade etmektedir.

Kadın (38-Engelli Yakını)- “...Engelli bireylerin tanıtımının iyi yapılması lazım, topluma açılabilmesi için. Mesela düşkünler evine, gazilere nasıl topluca ziyaret yapılıyor, buralara da insanların gelmesi lazım ki aslında korkulacak bir şey değil, onlarla kaynaşıldığında çok daha iyi noktalara çekilebileceği düşüncesinin insanlara kazandırılması gerekiyor.”

Erkek (25-Engelli Yakını)- “...Bu bireyleri toplumsal hayata katmak lazım. Onların çalıştığını gördükçe mesela biz şimdi otobüste görüyoruz bastonuyla yürüyen bir engellimiz var, duymayan bir engellimiz var otobüste arkadaşıyla çok rahat konuşuyor artık biz bunları çok rahat kabullendik. Neden başka engeli olan insanları kabullenmeyelim...”

Erkek (43-Engelli Yakını)- “...Bu çocukların otobüse dolmuşa binmesinden, AVM’de gezmesine kadar her yerde her şeyle karşılaşıyoruz. Çevredeki insanların, o ajitasyon başladığı zaman bakışları... Sanki ilk defa görüyorlar ki artık yavaş yavaş alışmaya başlamış olmaları gerekir. İki dakika önce benzer bir çocuğu görmüş olsalar bile ilk defa görüyormuş gibi size bakıyorlar. Bu ciddi anlamda rahatsız edici bir şey.”

Katılımcılardan biri bu anlamda medyada yürütülecek kampanyalar veya düzenlenecek seminerlerin oldukça etkili olacağını düşündüğünü ifade etmiştir. Burada fikrini beyan eden katılımcının “kaynaşma” olarak ifadesi dikkat çekicidir.

Kadın (25-Engelli Yakını)- “...Medya en güzeli. Seminerler olabilir... Engellileri toplum içine aktarabilirsek, iş imkânı olsun, çalışma alanları olsun... Onlarla kaynaşılmasını sağlayabilirsek yaratabilirsek medyaya da gerek kalmaz.”

Katılımcılardan biri yerel yönetimlerin toplumsal bilinçlenmeyi arttırmaya yönelik çabaları olduğunu ancak bu projelerini hayata geçirebilecek uzman personele sahip olmadığını dile getirmektedir. Bu durumun STK-Yerel yönetim işbirliği ile aşılabileceğini dile getirmektedir:

Kadın (75-Engelli Yakını)- “...Belediyelerin bu konuda gayreti var ancak uzman personeli yok. Ancak bizim gibi dernek veya vakıflarla işbirliği yapabilir.”

Azınlıkta da olsa katılımcılardan bazıları son dönemde hükümet tarafından hayata geçirilen engellilere yönelik yasal düzenlemelerin farkındalığı arttırdığını belirtmektedirler. Katılımcılardan biri bu durumu şöyle belirtmektedir:

Kadın (58- Engelli Yakını)- “En azından insanlar artık engelli çocukları olduğunu gizlemiyor, bundan utanmıyor. Bu da biraz devletin desteği ile oldu.”

Bazı katılımcılar engellilerin dahi kendi hakları konusunda bilgi sahibi olmadığını ve bu konuda engelliler içinde farkındalık yaratılması gerektiğini düşünmektedirler. Engellilerin haklarını bilseler bile toplumsal bilinçsizlik nedeniyle bu haklardan yararlanılamadığını yaşadığı bir olay üzerinden şu şekilde anlatmaktadır:

Kadın (63-Engelli Yakını)- “...Kendi hakkımızı eğer bilmiyorsak en büyük suçlu gene biziz...”

Kadın (58- Engelli Yakını)- “...Çok bilmediğimiz şeyler var haklarımız konusunda...”

Kadın (58- Engelli Yakını)- “Geçen seçimde B. için kâğıt geldi, B’yi de götürdüm belki kabul ederlerse diye. Dedim seçmen kâğıdı geldi alabilir miyim dedim –görevliye-, hayıur dedi, zihinsel engelliler oy kullanamaz dedi. Zihinsel engellilerin oy kullanabildiğini şimdi duyuyorum.”

Kadın (35-Engelli)- “...Torba yasadın çıkan. Bundan yansıyanlar, Otobüslerde %40’tan fazla engeli olan engellilerde refakatçiyle binme durumu falan var. Bundan yararlanıyor engelliler şuanda. Toplumda bunu bilmeyenleri de var...”

Toplumsal bilinçlenme eksiği toplumun “farklı” kesimlerinin dışlanması/ötekileştirmesi konusunda en önemli faktörlerden biridir. Bu durum katılımcılar tarafından da dile getirilmektedir. Toplumsal bilinçlenme hem engellilerin haklarını

kazanma hem de mevcut haklarının kullanılabilir hale gelmesi açısından önem kazandığı görülmektedir. Toplumsal bilinçlenmeye, farkındalık yaratmaya yönelik projelerin geliştirilmesi gerekliliğine değinen katılımcılar, projelerin başarısını STK-Yerel yönetim işbirliklerinde görmektedirler. Aynı zamanda farkındalık yaratma konusunda medyanın da bir araç olarak kullanılabileceğini ifade eden katılımcılar vardır. Temel eğitim seviyesinde yürütülecek bilinçlendirme eğitimlerinin uzun vadeli çözümler sağlayabileceğine yönelik öneriler bulunmaktadır.

4.2.4. Örgütlenme ve STK'ların Önemine Yönelik Bakış Açıları

Katılımcıların büyük kısmı engelliler konusunda yaşanan olumsuzlukların aşılabilmesini öncelikle engellilerin kendi aralarında örgütlenmesiyle mümkün olabileceğini düşünmektedirler. Bu düşüncelerini “*Önce örgütleneceğiz...*”, “*Örgütlenip yerel yönetimlere gideceğiz.*” şeklinde ifade etmektedirler. Bu noktada örgütlenmenin öneminden bahseden bir katılımcının “*Tek başına insan bir şey yapamaz.*” ifadesi çarpıcıdır.

Kadın (58-Engelli Yakını)-“Önce örgütleneceğiz ondan sonra yerel yönetim ve hükümet.”

Kadın (63-Engelli Yakını)-“Örgütlenip yerel yönetimlere gitmeliyiz.”

Erkek (61- Engelli Yakını)-“Tek başına insan bir şey yapamaz. Birlikte olmak lazım bir dernek olmak lazım.”

Kadın (28-Engelli))- “...Bunu sadece STK'lardan beklemek doğru değil. Hükümetin de yapmadığı eksiklikler var. Belediyeler olsun, büyükşehir belediyesi olsun... Halkımızda da eksiklikler var. Engelli olup kendini geliştirmeyen, gerekli şeyleri araştırmayan çok kişi var. Genel

buluyorum ben. Sadece STK’larda aramak yanlış olur diye düşünüyorum eksikliği.”

Örgütlenme ve STK’ların varlığının önemine ilişkin diğer bir bakış açısı ise sosyal devlet uygulamalarının eksikliğinin hissedildiği noktaların STK’larca tamamlanabileceğini düşünmeleridir. Bir katılımcı dernekleşmenin kendince önemini bu konu üzerinden “...bilsem ki benim evet engelli bir çocuğum oldu, ama devlet buna sahip çıkıyor, eğitiyor. Ben olmadıktan sonra da o olacak, ona bakacaklar.” şeklinde ifade etmesi önemlidir. Yapılan görüşmelerde özellikle zihinsel engelli ailelerin kendilerinin ölümünden sonra çocuklarına ne olacağı ile ilgili kaygılarının oldukça yüksek olduğu görülmüştür. Yasal düzenlemelerin engellilerin sorunlarını çözmede yetersiz kalmasının sebeplerinden biri olarak yasa uygulayıcıların konuyla ilgili bilgi ve ilgi eksikliği olmasını ifade eden bir katılımcı sivil toplum kuruluşlarının bu eksikliği giderebilecek yapılar olduğunu düşünmektedir ve bu düşüncesini “...demek ki yasalar kötü de olsa, erdemli yönetici varsa o toplum pekâlâ yönetilebilir.” şeklinde ifade etmektedir.

Erkek (58-Engelli Yakını)- “Bir de biz niye vakıf kuruyoruz? Öyle bir sosyal devlette yaşasak, bunların güvence altına alındığı...(B)en bilsem ki benim evet engelli bir çocuğum oldu, ama devlet buna sahip çıkıyor, eğitiyor. Ben olmadıktan sonra da o olacak, ona bakacaklar...”

Erkek (67- Engelli Yakını)- “Bence sosyal devlet anlayışının bu çocuklara sahip çıkması gerekiyor. Zihniyetin değişmesi lazım, kafaların içinin değişmesi lazım. ??? bir sözü vardır, der ki; ‘Yasalar ne kadar mükemmel olursa olsun, yöneticiler erdemli bilgili olmak zorundadır’. Çıkan sonuç çok basit; demek ki yasalar kötü de olsa, erdemli yönetici varsa o toplum pekâlâ yönetilebilir. Vicdan sahibi olması lazım... Cihazlar için destek yok. SERÇEV’in gücü nereye kadar... İktidar olsun, devlet olsun sahip çıkması lazım bu çocuklara. Bu çocukların arkasında SERÇEV’in dışında hiç kimse yok.”

Katılımcıların neredeyse tamamı engelli derneklerin engelli hakları kazanımında önemli bir aktör olduğunu belirtse de hala tam olarak siyaset üstü bir yapıya bürünememiş olma, dernekler arasın çekişmeler, engellilerin örgütlenme konusundaki bilinçsizlikleri, isteksizlikleri ve korkularını sivil toplumun gelişiminde engel olarak gördüklerini belirtmektedirler. “...her türlü örgütlenmeden kaçıyoruz.”, “İnsanlar katılımcı falan değil. Menfaat için katılıyorlar” ifadeleri bu konuda dikkat çekicidir.

Erkek (33-Engelli Yakını)- “Türkiye’nin şöyle bir açmazı var: örgütlenmekten korkuyoruz. Osmanlı’dan bu tarafa jandarma devleti, polis devleti olmuşuz. İhtilaller geçirmişiz. Dolayısıyla her türlü örgütlenmeden kaçıyoruz. Örgütlenmediğimiz zaman da insanlar bizi istedikleri gibi yönlendiriyorlar. Oysaki temsilde özürlü bizzat orada olmalı.”

Erkek (58- Dernek Yöneticisi- Engelli Yakını)- “...Bizim burada kurduğumuz başka bir dernek var. 170 tane üyesi var. Siz onu güçlü dernek olarak görürsünüz, bu dernek yönetimde bulunun 3-4 kişinin çabasıyla güçlü. 170 kişiden olağanüstü genel kurul için 16 kişiyi çıkaramıyorsanız, toplayamıyorsunuz. İnsanlar katılımcı falan değil. Menfaat için katılıyorlar. Her gördüğünüz dernek 3-5 kişi tarafından yönetiliyor. Bazıları katılımcı demokrasiyi kabul etmez, hala monarşik bir yapıda yürütmek isterler. Katılımcı demokrasi olursa ancak bir dernek yürür, gider.”

Sorunların çözümüne yönelik olarak STK-Üniversite işbirliklerinin faydalı olacağını düşünen bir katılımcı bu organizasyonların işin içine dahil edilmeden yapılan uygulamalı ve çıkarılan yasaların kapsamını yetersiz görmektedir:

Erkek (59-Engelli Yakını)- “...Bir hükümet yasa çıkarıyorsa tepedekinin kafasından geçene göre yasa çıkarılmaz. Bu yapılacaksa üniversitelere, hocalara gidip sorulacak ne yapalım? Sizler de gelip bize soracaksınız. Onlar bu raporları istemek zorunda siz de sunmak zorundasınız. Ama maalesef Türkiye’de bu mekanizma çalışmadığı için

diyelim Başbakan geliyor burada bir tane anne geliyor diyor ona benim çocuğumun durumu ne olacak? O da diyor ki, tamam halledin bunu. Bir bakıyorsun halletme yasası çıkıyor. Peki, bu yasa kimi kapsıyor? Neyi kapsıyor? Gerçekten bu sorunu çözüyor mu? Çözmüyor mu? Hiçbir şey yok. O yüzden üniversiteler yüzde yüz devreye sokulmalı... Engelli derneklerinin görüşlerini yapmadığınız için yaptığınız yönetmelikler, mevzuatlar çözüm getirmiyor. Normal iş gücü piyasasında çalışamayacak bir engelliye ben burada çalıştırırım bana biraz yol desteği, sigorta desteği verin diyorum, hayır 8 kişi çalıştırırsan veririm diyor. O zaman o da evde kalsın. Mevzuatlar sorunumuzu çözmüyor...”

Katılımcıların çoğu engelli haklarının gelişimi için örgütlenmenin büyük önem taşıdığını belirtmektedirler. Ancak engelliler arasında sivil toplum kültürünün yeterince gelişmemiş olması, dernek yöneticileri arasında yaşanan olumsuz ilişkiler, dernekler arası ilişkilerin işbirliği yerine rekabet temelinde şekillenmesi ve STK’ların siyaset üstü bir yapıya bürünmemiş olmalarının engellilere ilişkin STK’ları güçsüzleştirdiğini belirtmişlerdir. STK’lar aynı zamanda sosyal devlet uygulamalarının eksikliği durumunda başka bir “alternatif çözüm” olarak görülmektedir.

SONUÇ

Araştırmada engellilik sorununa sosyal model perspektifinden bakılmış ve engellilerin karşılaştıkları sorunlar, sorunların çözümü ve hakların kazanımı konusunda STK'ların işlevleri üzerinde durulmuştur. Çalışmanın amaçlarına uygun olarak yapılan odak grup görüşmeleri sonucunda elde edilen bulgular görüşmelere katılan engelliler ve engelli yakınları gözünden yaşamış oldukları sosyal dışlanmada, sorunlarının tespiti ve çözüm önerilerinin geliştirilmesi konusunda, hakları bakımından bilinçlenmeleri ve toplumsal/siyasal hayata katılımlarında engellilere ilişkin STK'ların rolü bakımından değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bulgular dışlanma/ötekileştirme, işgücüne katılım, eğitim ve diğer sosyal haklara erişim, STK ve devletle ilişkiler, toplumsal bilinçlenmenin önemi, örgütlenme ve STK'ların hak kazanımında etkileri, STK'ların engellilerin toplumsal süreçlere katılımı bağlamında olumlu etkileri başlıkları altında verilmiştir.

Engelli bireylerin hem sosyal hem siyasal ve hem de ekonomik anlamda ciddi hak kayıpları bulunmaktadır. Özellikle engelliliğe karşı yaklaşımlar ve toplumsal önyargılar bu hak kayıplarının en önemli dayanağıdır. Bu noktada toplumsal algının değişmesine yönelik yapılacak çalışmaların oldukça önemli olduğunu belirtmek gerekir. Geçmişte otizmle ilgili olarak özellikle medya üzerinden yapılan, algı değişimine yönelik çalışmaların başarılı olduğu görülmektedir. Bu konuda devlet ve STK işbirlikleriyle etkili kamu spotları oluşturulup yayınlanabilir. Medyanın engelliler konusunda olumlu algı yaratmaya yönelik etkili bir araç olabileceği düşünülmektedir.

Engellilerin ve engelli ailelerin yaşadığı en büyük sorunun başında toplumsal dışlanma ve kabul görememe olduğu görülmektedir. Toplumun dışına itilmiş ve

ötekileştirilme işgücüne katılımından mahrum bırakılmadan uygunsuz çevre tasarımlarına, eğitim olanaklarından yararlanırlmamaktan temel vatandaşlık hakkından yararlanama ve kamusal alanın dışına itilmeye kadar pek çok sorunu kapsayan bir başlıktır. Yapılmış olan diğer araştırmalara bakıldığında farklı engel gruplarının farklı derecelerde dışlanmaya maruz kaldığı görülmektedir.

Buna yönelik olarak daha önce Çankaya Belediyesi tarafından hayata geçirilen “Çengel Kafe” gibi girişimler hem engelliler için bir istihdam olanağı yaratmakta hem de onları toplumla bütünleştirecek imkânlar yaratmaktadır. Bu tarz projeler yerel yönetim-STK işbirliklerinin ne kadar olumlu sonuçlar doğurabileceğini göstermektedir. Dolayısıyla ikisi arasındaki işbirliği ve diyalogun güçlendirilmesine yönelik girişimlerde bulunulmalıdır. Bunun için özellikle STK’ların siyasi çekişmelerin uzağında kalması, engellilerin sivil topluma gönüllü katılımlarının artması ve belediyeler için de eğitimli personelin bulunması oldukça önemlidir.

Eğitim olanaklarına ulaşma konusunda en dezavantajlı eğitim grubunun zihinsel engelliler olduğu görülmektedir. Yine toplumsal önyargılar, çevresel uyumsuzluk/yetersizlik, maddi olanaklar gibi nedenler engellilerin eğitim olanaklarına ulaşmasında bir bariyer olarak görülmektedir. Zihinsel engellilerin yakınları odak grup görüşmelerinde kaynaştırma eğitimiyle ilgili önemli sıkıntılar yaşadıklarını dile getirmişlerdir. Kaynaştırmalı eğitimin teorik olarak olumlu görünse de uygulama konusunda ayrımcılığı derinleştirici olumsuz etkileri olduğu görülmektedir. Buna yönelik olarak öncelikle okulların fiziki şartlarının düzenlenmesi, başta öğretmenler olmak üzere okul personeli ve yöneticilerinin bilinçlendirilmesi gerekmektedir. Özellikle personelin eğitilmesi konusunda hizmet içi eğitimlerin etkili olabileceği düşünülmektedir. Yine

toplumun olumsuz yargılarının değiştirilmesi hususunda müfredat içine uygun dersler yerleştirilerek bu bilincin küçük yaşlardan başlamasının sağlanabileceği düşünülmektedir.

Toplumsal dışlanmanın bir çıktısı olarak engelliler ve aileleri için STK'lar aynı zamanda bir sosyalleşme ve kabul görme alanı olarak görülmektedir. Onlar için engellilere ilişkin sivil toplum kuruluşları birer kabul görme ve sosyal rehabilitasyon alanı olarak görülmektedir. Bunun için STK'ların daha erişebilir olması altyapılarının daha fazla engelliye hizmet verecek şekilde planlanmasının önemli olduğu görülmüştür.

İstihdam konusunda yapılan yasal düzenlemelere, mesleki eğitim olanaklarının artırılmasına rağmen beklenen seviyeye ulaşmadığı görülmektedir. Özellikle zihinsel engelliler gibi bazı engelli gruplarının iş gücüne katılım açısından daha dezavantajlı olduğu görülmektedir. Özellikle bu gruplara yönelik olarak yine STK'ların katılımı ve yerel yönetimlerin katkılarıyla uygun projeler üretilebilir. Örneğin her aşaması uygun engel gruplarına bölüştürülmüş bir ürünün üretim süreci tasarlanarak satışının sağlanması ve elde edilen gelirin engelli çalışanlar arasında bölüşümü sağlanan bir proje uygulanabilir.

Elde edilen bulgularda katılımcıların engellilerin siyasi katılım düzeyinin oldukça düşük olduğu görülmektedir. Bu konuya hem engellilere ilişkin STK'ların yönetiminde yeteri kadar engellinin bulunmaması veya üye olmamaları veya direk olarak yönetime katılamama olarak bakılabilir. Siyasi katılım hem bir vatandaşlık hakkı hem de demokratik bir hak olarak Türkiye Cumhuriyeti Anayasası tarafından da koruma alınmıştır. Engellilerin doğrudan yönetime katılmaları engelliler için üretilecek politikaların gücü ve etkisi bakımından önem taşımaktadır. Çünkü bu anlamda katılımcıların belirttiği diğer bir sorun engellilere yönelik projelerin engelsiz kişilerce yapılarak sonuçları bakımından yetersiz kalmasıdır. Siyasi anlamda belirli engel gruplarına yönelik politikaların

oluşturulması da yapılan değişikliklerin kapsayıcılığını sınırlandırmaktadır. Engellilere ilişkin STK'ların içinde de özellikle yönetim kademesinde daha fazla engellinin görev almasının olumlu katkısı olacağı düşünülmektedir. Katılımcıların çok büyük çoğunluğunun toplumsal kabul görme ve siyasi katılımın artması hususunda sivil toplum kuruluşlarının büyük önem taşıdığını belirttiği görülmüştür. Sivil toplum kuruluşlarının bu alandaki en büyük katkısının farkındalık yaratmak olduğu görülmüştür. Yasal kazanımların artması içinde toplumsal farkındalığın artmasının önemli olduğu görülmektedir.

Türkiye'deki engelli bireylerin dezavantajlı konumlarını gösteren en önemli göstergelerden biri istihdam konusudur. Maddi olarak bağımlı yaşamak zorunda bırakılan engelliler için hem “aciz, işe yaramaz, bağımlı, zavallı” gibi olumsuz tanımlamalardan kurtulabilmesi mümkün görünmemekte hem de kendi öz tanımlamaları da bu yönde yeniden üretilmektedir. Bununla beraber iş gücüne katılmayarak bir kez daha toplumun dışına itilen engellilerin sosyalleşme sürecine de ket vurulmaktadır. Engelli istihdamının arttırılmasına yönelik çalışmaların STK'lar tarafından yapılarak yürürlüğe konması büyük önem taşımaktadır. Bu amaca yönelik olarak engellilere yönelik meslek edindirme kurslarının açılması, şehir içi erişilebilirliğin arttırılması, işverenin engelli çalışanlara ilişkin önyargılarının kaldırılmasına ilişkin bilinçlendirme çalışmalarının yapılması önem arz etmektedir. Katılımcılar bu sorunun çözümünde STK'ların katkısının maddi yardım yapma/bulmayla sınırlı kaldığını belirtmektedirler. Bu anlayışta Türkiye'deki engellilere ilişkin STK'larında “yardım temelli” bakış açısının yaygın olmasının bir sonucudur. İstihdam konusunda katılımcıların belirttiği diğer bir nokta engellilerin iş bulsalar dahi daha düşük konumlardaki görevlerde çalıştırılmasıdır. Bazı işverenlerin engelli personele sorun gözüyle baktığı ifade edilmiştir. Yasa gereği özel sektörde engelli istihdamı için uygulanan kota sisteminin işlevini tam olarak yerine getirmediği, engelli personele uygun

çevresel şartların maliyetinden kaçınmak için engelliye çalışmadan maaş verildiği gibi uygulamalar olduğu belirtilmiştir. Bu noktadan hareketle yasal düzlemde edinilen hakların uygulamadaki denetiminin ve işlerliğinin sağlanması STK'ların sorumluluk alanları içinde yer almalıdır.

Türkiye'de sivil toplumun gelişim sürecine bakıldığında 2000'li yıllardan itibaren hem niteliksel hem de niceliksel bir artış yaşandığı görülmektedir. Ancak bu artan STK'lar ve artan örgütsel yapı ve artan çeşitlilik ile birlikte yaratılan sivil kültür temelinin yine de içerisinde bazı sorunlar yarattığı görülmektedir. Bu STK'ların sorunlarının başında artan örgütlenme ile artan popülizm, fırsatçılık sorunlarıdır. İkincisi, STK'lar tarafından örgüt işleyişine bağlı kalmadan ve ayrıca liberal demokratik değerlerin çok fazla kabul görmemesinden kaynaklı olarak artan şekilde akrabalık, torpil, hemşerilik ve partizanlıktır. Katılımcıların da bahsetmiş olduğu bu durum engellilere ilişkin STK'ların engelli hakları bağlamındaki etkinliklerini azaltan bir durum olarak görülmektedir.

Engellilere ilişkin STK'ların nicelik yönünden artmasından ziyade hak temelli bir yaklaşım temelinde örgütlenmelerini sağlamak engelli hakları bağlamındaki kazanımların artmasına önemli etkiler yapacağı öngörülmektedir. Ancak hak kazanımlarının kağıt üzerinde kalması uygulama düzeyinde ciddi sıkıntılar yaratmaktadır. Elde edilmiş hakların bir çoğunun hem engellilerin kendileri tarafından hem de hakların uygulanması hususunda toplumun yeterince bilinçli olmaması uygulanabilirliği düşürmektedir. Bu soruna yönelik olarak başta kamu personelinin elde edilmiş haklar konusunda hizmet içi eğitimle bilinçlendirilmesi sağlanabilir. Engelliler içinse üyesi bulundukları STK'lar içinde düzenlenecek bilinçlendirme seminerleri, medyada yayınlanacak kamu spotlarıyla hakları konusundaki bilinç düzeylerinin arttırılabileceği düşünülmektedir.

Engelli dernek ve vakıf temsilcilerinin, resmi ve gönüllü tüm kuruluş temsilcilerinin ortaklaşa çalışmaları ve mutlak olarak engellilerin sürece katılmalarıyla beraber sorunların tespiti ve çözümüne yönelik merkezi ve yerel politikaların belirlenmesi oldukça önemli görülmektedir. Odak grup görüşmelerinde katılımcıların yerel yönetimlerle ilişkilerin önemine değindiği görülmektedir. Yerel yönetimler daha yüz yüze ilişkilerin kurulabildiği, STK'lar için daha ulaşılabilir, STK'ların beraberce daha rahat proje üretebilecekleri yerler olarak görülmektedir. Bu açıdan STK'lar ve belediyeler arasındaki işbirliklerinin güçlendirilmesinin büyük önem taşıdığı görülmektedir.

Son olarak, Türkiye'de engelli hakları gelişimine bakıldığında Avrupa ve Amerika'dan farklı olarak toplumsal tabandan yükselen örgütlü bir hareketten çok STK'lar temelinde kurumsallaşan bir hareketten bahsetmek daha mümkündür. Özellikle son yirmi yılda hem niceliksel hem de niteliksel yönde engellilere ilişkin STK'ların etkinlikleri artmış olup toplumsal bilinçlenme ve hakların kazanımı noktasında ciddi adımlar atıldığı görülmektedir. Bu durum engellilere ilişkin STK'ların güçlenmesinin ne denli önemli olduğunu göstermektedir. Bu güçlenme ise engellilerin de artan şekilde örgütlü yapılara katılımı, STK'ların daha bağımsız ve hak temelinde bir anlayışla hareket etmesine bağlıdır.

Engellilik tek başına bireysel bir trajedi olarak ele alınabilecek bir olgu değildir ve toplumsal, ekonomik ve siyasi boyutlara sahip çok yöne sahiptir. Toplumsal ön yargılar, engellileri dışlayan ve onların farklılıklarını dikkate almayan bir toplum/çevre inşası onları sınırlamakta ve hakları olan bir birey/yurttaş gibi yaşamalarının önüne set çekmektedir. Birbirlerini farklılıklarıyla kabullenmiş, bütünleşik bir toplum yapısı ancak engellileri ve toplumdaki tüm dezavantajlı grupları kucaklayacak bir toplumsal organizasyonla mümkündür. Dün, bugün ve yarın engelliler yaşadığımız toplumun bir parçasıdır ve parçası olmaya devam edecektir.

KAYNAKÇA

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, (2010). *Özürlülerin Sorun Ve Beklentileri Araştırması*, <https://ailevecalisma.gov.tr/media/5602/ozurlulerin-sorun-ve-beklentileri-arastirmasi-2010.pdf>, Erişim Tarihi: 10.12.2018

Arıkan, Ç. (2001). *Türkiye’de Görme Özürlü Kadınlar: Sorunlar, Beklentiler, Çözüm Önerileri*, No: 03, Ankara: Körler Federasyonu Yayınları.

Arıkan, Ç. (2002). *Sosyal Model Çerçevesinde Özürlülüğe Yaklaşım, Ufkun Ötesi Bilim Dergisi*, 2 (1), s: 11-25.

Avrupa Birliği (2000). *Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı ve Özürlüler İçin Engelsiz Avrupa Tebliği*, Erişim Tarihi: 16.11.2019, <https://www.miader.org/engelliler-icin-engelsiz-avrupa-tebliği/>

Avrupa Birliği (2000). *Erişilebilir Ulaşım Hakkında Topluluk Eylem Planı*, Erişim Tarihi: 16.11.2019, <http://www.engelsizbilisim.org/avrupa-birligi%E2%80%99nde-ozurlulere-yonelik-yasal-duzenlemeler/>

Babaoğlu, C. (2015). *Türkiye’de Engelli Politikaları Ve Sivil Toplum Örgütlerinin Kentsel Engelli Politikalarına Etkisi: Ankara Örneği*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara-2015

Babaoğlu, C. (2018). *Türkiye’de Anakentlerde Engellilere Yönelik Hizmetler Ve Sorun Alanları*, *Tesam Akademi Dergisi*, 5 (1)/Ocak- 2018, s:77-108

Başbakanlık Özürlüler İdaresi, (2002). *Özürlülük Eğitimi: Toplum Özürlülüğü Nasıl Anlıyor? Temel Araştırması*, Erişim Tarihi: 01.11.2019,

<https://www.ailevecalisma.gov.tr/media/2622/toplum-ozurlulugu-nasil-anliyor-arastirma-projesi-sonuclari.pdf>

Beyazova, A. (2012). *Ayrımcılıkla Mücadelede Sivil Toplum Örgütlerinin Rolü, Ayrımcılık: Çok Boyutlu Yaklaşımlar*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyoloji Ve Eğitim Çalışmaları Birimi (SEÇBİR), Erişim Tarihi: 25.11.2019, <http://secbir.org/images/haber/2011/01/23-ayse-beyazova1.pdf>

Bilton, T.; Bonnett, K.; Jones, P.; Lawson, T.; Skinner, D.; Staworth, M. ve Webster, A. (2009). *Sosyoloji*. (Çev. Bülent Özçelik) Ankara: Siyasal Kitabevi.

Birleşmiş Milletler (1975). *Engelli Kişilerin Hakları Beyannamesi*, Erişim Tarihi 1.08.2015, <https://humanrightscenter.bilgi.edu.tr/media/uploads/2015/08/01/EngellilerinHaklarınaDairBildirge.pdf>

Birleşmiş Milletler (2008), *Engelli Hakları Bildirgesi*, Erişim Tarihi: 12.9.2009, <https://humanrightscenter.bilgi.edu.tr/media/uploads/2015/08/03/EngellilerinHaklarınaİlişkinSozlesme.pdf>

Burcu, E. (2002). *Üniversitede Okuyan Özürlü Öğrencilerin Sorunları: Hacettepe Beytepe Kampüsü Öğrencileri Örneği*. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 19 (1), s: 83-103.

Burcu, E. (2006). *Özürlülük Kimliği ve Etiketlemenin Kitlel ve Sosyal Söylemleri*. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 23 (2), s: 61-83.

Burcu, E. (2011) , *Türkiye’de Engelli Bireylere İlişkin Kültürel Tanımlamalar: Ankara Örneği*, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 28 (1), Haziran, s: 37-54.

Burcu, E. (2015). *Türkiye’de Yeni Bir Alan: ‘Engellilik Sosyolojisi’ ve Gelişimi*, Sosyoloji Konferansları, 52 (2015-2), s: 319-441

Burcu, E. (2017), *Türkiye’de Engelli Bireylerin Dezavantajlı Konumlarına Engellilik Sosyolojisinin Eleştirel Tavrıyla Bakmak*, *Toplum ve Demokrasi*, 11(24), Temmuz-Aralık, ss:107-125

Braddock, D. L. ve Parish, L. S. (2012). *Sakatlığın Kurumsal Tarihi, Sakatlık Çalışmaları*, Derleyen: Şentürk, Y., Bezmez, D., Yardımcı, S., Koç Üniversitesi Yayınları, s: 101-109.

Çaha, Ö.; Çaylak, A. ve Tutar, H. (2013). *TR42 Bölgesi Sivil Toplum Kuruluşları Profili*, Kars: SERKA Yayınları.

Çelebi, N. (2004), *Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları*, Ankara: Anı Yayıncılık, 2. Baskı.

Çevikbaş, R. (1995). *Yerel Yönetimler, İşlevi ve Türkiye’deki Durumu*, *Türk İdare Dergisi*, Yıl: 67, 407, s: 69-97.

Çokluk, Ö.; Yılmaz, K. ve Oğuz, E., (2011), *Nitel Bir Görüşme Yöntemi: Odak Grup Görüşmesi*, *Kurumsal Eğitim*, 4 (1), s: 95-107.

Davis, L.J .(1995), *Enforcing Normalcy: Disability, Deafness, and The Body*, London; New York: Verso.

Demir, A., (2014-2015). *Türkiye’nin AB’ye Uyum Sürecinde Engellilerin Değişen Konumu*, *Sosyoloji Dergisi*, s: 59-83.

Devlet İstatistik Enstitüsü. (2002). *Özürlüler Araştırması*. Erişim Tarihi: 17.09.2019, <https://kutuphane.tuik.gov.tr/pdf/0014899.pdf>

Doğan, Ç. (2008). *Engelliler: Postmodern Kapitalizmin Sakatları*, *Birikim Dergisi*, 229, s: 31-44.

Durkheim, E. (2005). *Sosyolojik Yöntemin Kuralları*, Ankara: Dost Kitapevi Yayınları, 2. Baskı.

Dünya Engelliler Vakfı (2010). *Engelsiz Şehir Raporu Bilgilendirme Formu*, (Hazırlayan: C. Koca), Erişim: 09.11.2018, www.devturkiye.org/upload/files/engellilericintasarim.pdf.

Enez, S. C. (2001). *Özürlü Ailelerin Eğitiminde Sosyal Hizmet Mesleğinin Yeri ve Önemi*, *Sosyal Hizmet Dergisi*, 39, Ekim–Aralık, s: 31-40.

Foucault, M. (2005). *Özne ve İktidar*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2. Baskı.

Genç, Y. ve Çat, G. (2013). *Engellilerin İstihdamı Ve Sosyal İçerme İlişkisi*, *Akademik İncelemeler Dergisi*, 8 (1), s.363-393.

Giddens, A. (2008). *Sosyoloji*, (Yayına Hazırlayan: Cemal Güzel), İstanbul: Kırmızı Yayınları, 5. Baskı.

Gül, I. İ. (2006). *Fiziksel Engellilerin Uluslararası Hukukta Korunması ve Uluslararası Standartların İç Hukuka Yansıması*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul: Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Gültekin, T. ve Sezer, S. (2017). *Engelli Ailelerin Yaşadıkları Sosyal ve Ekonomik Sorunlar*, *Aydın İktisat Fakültesi Dergisi*, 2 (2), s: 81-100.

Güngör, F. ve Güler, G. (2012). *Dünyadaki Gelişmeler Paralelinde Türkiye’de değişen Özürlülük Politikaları*, *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 3, Ekim 2011- Mart 2012, s: 25-44.

İçduygu, A. (2011). *Interacting Actors: The EU and Civil Society in Turkey*”, *South European Society and Politics*. 16 (3), September 2011, s: 381-394.

İnce, H. O., Karataş, K. ve Akkaya Yaralı, A. (2014). *Engelli Hakları Bağlamında Belediyeler: Ankara İl Merkezi Üzerine Bir Değerlendirme*, Ankara: TÜBİTAK

Kalyon, H., (2012). *Bülent Ecevit Üniversitesinde Engelli Öğrenci Biriminin Yeniden Yapılandırılması*, *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 2 (1), Nisan, s: 63-68.

Karataş, K. (2002a). *Özürlülere Yönelik Ayrımcılık ve Ayrımcılıkla Savaşım*, *Ufkun Ötesi Bilim Dergisi*. 2 (1), Türkiye Körler Federasyonu Yayını.

Karataş, K. (2002). *Engellilerin Toplumla Bütünleşme Sorunları. Bir Sosyal Politika Yaklaşımı*, *Ufkun Ötesi Bilim Dergisi*, 2 (2), s: 43-55.

Kayacı, E. (2013). *Türkiye’de Engelli İşçi İstihdamı*, *İstihdamda 3İ Dergisi*, Sayı:9, Nisan-Mayıs-Haziran, s:58-61, Erişim Tarihi: 16.11.2019, <https://media.iskur.gov.tr/15357/istihdamda-3i-sayi-9.pdf>

Kesik, Ozan Arif; Demirci, A. ve Karaburun, A.(2013). *Büyükşehirde Yaşayan Engelli Yayılar İçin Kaldırımların Analiz Edilmesi: Şişli Örneği*, *Doğu Coğrafya Dergisi*, 18 (30), s: 135-154.

Keane, J. (1993). *Despotizm ve Demokrasi: Sivil Toplum ile Devlet Arasındaki Ayrımın Kökenleri Ve Gelişimi*, 1750-1850, iç. Sivil Toplum ve Devlet, Avrupa’da Yeni Yaklaşımlar, (Edt: John Keane) (Çev. Levent Köker), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Keane, J.(1998). *Sivil Toplum ve Devlet*, (Çev. Erkan Alan, Aksu Bora), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1. Baskı.

Keyman, F. (2015). *Avrupa'da ve Türkiye'de Sivil Toplum*, Erişim Tarihi: 14.11.2018.<http://panel.stgm.org.tr/vera/app/var/files/a/v/avrupadaveturkiyedesiviltoplum.doc>,

Meşe, İ. (2014). *Engelliliği Açıklayan Sosyal Model Nedir?*, *Sosyal Politikalar Çalışmaları Dergisi*, 33, Temmuz- Aralık 2014, s: 79-92.

Okur, N.ve Erdugan, E. F. (2010). *Sosyal Haklar ve Özürlüler: Özürlülük Modelleri Bağlamında Tarihsel Bir Değerlendirme*, iç. II. Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu Bildiri Kitabı, Denizli: Pamukkale Üniversitesi Yayınları, s: 245-263.

Oliver, M. (1996). *Understanding Disability*. Hampshire: Basingstoke Macmillan.

Quinn, G. ve Degener, T. (2002). Human Rights and Disability – The Current Use and Future Potential of United Nations Human Rights Instruments in the Context of Disability, United Nations, Erişim Tarihi: 10.06.2018, <http://www.ohchr.org/Documents/Publications/HRDisabilityen.pdf>.

Oran, B. (2012-2013). *Siyasal Yaşama Katılımda Yeni Bir Perspektif Önerisi: Engellilik Bakış Açısı*, *Ufuk Ötesi Bilim Dergisi*, 12/13 (1), Aralık 2012/2013, s: 19-36.

Özdemir, M. (2010). *Nitel Veri Analizi: Sosyal Bilimlerde Yöntem Sorunsalı Üzerine Bir Çalışma*, 11 (1), s: 323-343.

Özgül, H., Polat, G. ve Akbulut, S. (2012), *Engelli Ayrımcılığını Önleme ve Mücadele Platformu*, Görme Özürlüler Derneği, Erişim Tarihi: 15.11.19, http://www.sabancivakfi.org/i/content/4854_2_Engelli_Ayrimciligi_Arastirmasi_ve_Engelli_Ayrimciligina_Karsi_Cozum_Onerileri_Raporu.pdf

Ünal, V. (2018). *Toplumsal Değişim Sürecinde Engelliler*, *Turkish Studies*, 13(18), s: 1323-1342.

Wendell, S. (1996). *The Rejected Body: Feminist Philosophical Reflections on Disability*, New York: Routledge.

Yentürk, N.ve Yılmaz, V. (2012). *STK'lar İçin Engellilere Yönelik Harcamaları İzleme Kılavuzu*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Mevzuat:

2828 Sayılı Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Yasası, (SHÇEK), <http://www.shcek.gov.tr/2828-sayili-sosyal-hizmetler-ve-cocuk-esirgeme-kurumu->

5378 Sayılı Özürlüler ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun'un, http://www.ozurluveyasli.gov.tr/upload/mce/eski_site/yenimevzuat/mevzuat.

5825 Sayılı "Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşmenin Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun" www.tbmm.gov.tr/kanunlar

5272 Sayılı Belediye Kanunu, www.tbmm.gov.tr/kanunlar/

5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu, <http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Asp?MevzuatKod>

5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi, <http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Asp?MevzuatKod>

İnternet Siteleri

www.bedd.org.tr, Bedensel Engelliler Dayanışma Derneği,

www.yasadikca.com Engelliler Haber ve Bilgi Portalı Yaşadıkça

www.engelliler.net, Engelliler ve Dostları Kulübü,

www.fev.org.tr Fiziksel Engelliler Vakfı,

www.tesyevev.org.tr Türkiye Engelliler Spor Yardım Eğitim Vakfı

www.tsd.org.tr Türkiye Sakatlar Derneği,

www.ovev.org.tr, Türkiye Özürlüler Eğitim ve Dayanışma Vakfı,

www.who.int/ Dünya Sağlık Örgütü

www.yerelnet.com

EKLER

EK-1: GÖRÜŞME FORMU

ENGELLİ HAKLARI BAĞLAMINDA BELEDİYELER:ANKARA İL MERKEZİ

ÖRNEĞİ

Bu form, Hacettepe Üniversitesi tarafından yürütülmekte olan “Engelli Hakları Bağlamında Belediyeler” projesi kapsamında hazırlanmıştır. Katılımınız bu önemli konunun daha iyi anlaşılabilmesi için büyük önem taşımaktadır. Veriler bir bütün olarak değerlendirilecek ve kişisel bilgileriniz hiçbir şekilde üçüncü şahıslarla paylaşılmayacaktır. Saygılarımızla.

Doç. Dr. Hilal ONUR İNCE

Yaş	Cinsiyet	Eğitim Durumu	Meslek	İsim

EK-2: SORU FORMU

1. Toplum ve diğer bireylerle ilişkilerde kendinizi nasıl algılıyorsunuz?
2. Engellilere yönelik hizmetlerdeki aksamaların sorumluluğun kim ve neresi olduğunu düşünüyorsunuz?
3. Engellilere ne tür haklar tanınmalı, şimdiye kadar neler yapıldı neler eksik kaldı?
4. Belediyeler sizin görüşlerinize başvuruyor mu?
5. Günlük yaşamda ne tür sorunlar yaşıyorsunuz?
6. Özel engelli türleri için yapılabilecek engelli hizmetleri var mı?
7. Belediyelerin beğendiğiniz uygulamaları var mı?
 - a. Belediyelere hizmetler için ne tür standart çalışmalar önerilebilir?
8. STK'ların çözüm önerileri neler, sizin yaptığınız çalışmalar?
9. Vatandaş ne yapabilir sorunlar konusunda?
10. Toplumdaki algı nasıl? Toplumla ilgili sorunlar var mı? (Ayrımcılık??)
 - a. Ayrımcılık varsa nasıl engellenebilir?
11. Son yıllarda bir değişim oluyor mu toplumda, hizmetlerde?
12. İstihdam için yeterli imkan bulabiliyor musunuz? Niteliklerinize uygun mu?
13. Engelli çalışmalarına katılanlar genelde hangi yaş ve eğitim aralığında oluyor?
14. Siyasal sistemde temsil edilebiliyor musunuz?
15. Belediyelerde fikirlerinizi beyan edip, karşılık bulabiliyor musunuz?
16. Ne tür maddi – manevi destekler var engellilere yönelik?
17. Belediyeler – STK'lar – merkezi hükümet işbirliği var mı engelli sorunlarına yönelik?
18. Entegrasyonla ilgili çalışmalar?
19. Engellilere yönelik hizmetler nasıl sunulabilir? (Taşımacılık, e-hizmetler, eve hizmet, engelli merkezi)
20. Sizin eklemek istediğiniz noktalar var mı?

EK – 3: TÜBİTAK PROJE BELGESİ

Sayı : B.14.2.TBT.0.06.03.11-604-GU-284 – 21630
Konu : Desteklenen Araştırma Projeleri

22/11/2012

Doç Dr. Fatma Hilal ONUR İNCE
Hacettepe Ünl.
İİBF.
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi B.
Beytepe, ANKARA

Kurumumuza önerilen "112K149" no.lu ve "Engelli Hakları Bağlamında Belediyeler: Ankara İl Merkezi Üzerine Bir Değerlendirme" başlıklı projenizin, Araştırma Grubu ve panel değerlendirmeleri çerçevesinde desteği uygun görülen kalemler üzerinden yapılan değerlendirme sonucu nihai bütçesi belirlenmiştir. Sonuç olarak projenin 15 ay süre ve toplam (Kurum Hissesi ve Proje Teşvik İkramiyesi dahil) 129.819.TL ödenekle desteklenmesine karar verilmiştir.

Belirlenen bu bütçeye göre hazırlanan proje sözleşmesi ekleri ile birlikte ilişikte sunulmaktadır. Projenin yürürlüğe konularak harcamaların başlatılabilmesi için aşağıdaki işlemlerin yapılarak istenen tüm belgelerle birlikte en geç 10/12/2012 tarihine kadar Müdürlüğümüze iade edilmesi gerekmektedir. Bu süre içinde gönderilmediği takdirde, proje başvurunuzdan vazgeçmiş sayılacağınıza bilgilerinize saygılarımla sunarım.

Kemal TAN
Mali Denetleme ve
Sözleşmeler Müdürü Vekili

YAPILACAK İŞLER:

1. Sözleşmenin her sayfası yürütücü tarafından paraflanarak son sayfa ilgili kişilerce imzalanacaktır.
2. Proje Öneri formunun ve eklerinin her sayfası yürütücü tarafından paraflanacaktır. (Gönderildi ise.)
3. Onaylanan bütçenin yıl ve dönem bazında dağılımını gösteren tablonun her sayfası yürütücü tarafından paraflanacaktır.
4. Ekte gönderilen Taahhüt Sözleşmelerindeki her sayfa yürütücü tarafından paraflanarak imza yerleri hak sahiplerince imzalanacaktır.
5. Ekte sunulan "İş Yükü Taahhüt Belgesi" Proje yürütücüsü tarafından doldurularak imza yerleri ilgili kişilerce imzalanacaktır. (*)
6. Gerekli yerlere parafları ve imzaları atılan yukarıdaki belge ve evrakların tamamı aşağıdaki adrese iletilecektir. Sözleşmede TÜBİTAK imzası da tamamlandığında, sözleşmenin onaylı bir sureti ile ekleri tarafınıza iletilecektir.

- EKLER:**
1. Proje Destekleme Sözleşmesi
 2. Onaylanan bütçenin yıl ve dönem bazında dağılım tablosu (3 adet)
 3. PTİ Ödeme Tablosu (3 adet)
 4. 2 adet Taahhüt Sözleşmesi
 5. 1 adet İş Yükü Taahhüt Belgesi (*)

(*) Bu belgeye "http://www.tubitak.gov.tr/tubitak_content_files/tts/formlar/Is_Yuku_Taahhut_Belgesi.doc" adresinden word doküman olarak ulaşabilirsiniz.

ADRES: TÜBİTAK- Mali Denetleme ve Sözleşmeler Müdürlüğü Atatürk Bulvarı No: 221 Kavaklıdere 06100 ANKARA	Ayrıntılı Bilgi İçin İrtibat: Gökçe UYSAL Tel: 0312 468 53 00 / 2351 Faks: 0312 427 74 91 E-posta: gokce.uyisal@tubitak.gov.tr
--	--

EK – 4: ODAK GRUP KATILIMCILARININ BAZILARINA AİT BİLGİLER¹

YAŞ	CİNSİYET	EĞİTİM DURUMU	MESLEK
54	E	Lise	Emekli
62	K	Lisans	Emekli
64	E	İlkokul	Emekli
60	K	Ortaokul	Emekli
33	E	Üni Öğrenci	Memur
48	E	İlkokul	Emekli
39	E	Lise	Memur
27	E	Lise	Çalışmıyor
22	K	Üni Öğrenci	Öğrenci
52	E	Yüksekokul	Emekli
-	-	-	-
54	E	Lise	Emekli
62	K	Lisans	Emekli
64	E	İlkokul	Emekli
60	K	Ortaokul	Emekli
33	E	Üni Öğrenci	Memur
48	E	İlkokul	Emekli
39	E	Lise	Memur
27	E	Lise	Çalışmıyor
54	K	Lise	Çalışmıyor
22	K	Üni Öğrenci	Öğrenci
55	E	Yüksekokul	Emekli
¹ Katılımcıların kimliklerinin gizli kalabilmesi için bazı bilgiler gizli tutulmuş, dernek bilgileri verilmeden liste karıştırılarak sunulmuştur.			

50	E	Üniversite	Kamu
48	K	Üniversite	Emekli
42	E	Lise	Kamu
53	K	Ortaokul	Emekli
41	E	Lise	Özel Sektör
33	K	Lise	Özel Sektör
30	E	Özel Eğitim	Çalışmıyor
58	E	Lise	Kamu
56	K	Üniversite	Çalışmıyor
-	-	-	-
35	E	Üniversite	Özel Sektör
75	K	İlkokul	Çalışmıyor
58	K	Lise	Emekli
29	K	Üniversite	Kamu
30	K	Lise	Çalışmıyor
63	K	Ortaokul	Emekli
35	K	Üniversite	Çalışmıyor
34	K	Lise	Çalışmıyor
38	K	Üniversite	Kamu
-	-	-	-
46	K	Üniversite	Çalışmıyor
31	K	Üniversite	Çalışmıyor
52	E	Üniversite	Serbest Meslek
46	E	Üniversite	Kamu
67	E	Üniversite	Emekli
43	K	Lise	Özel Sektör

42	E	Üniversite	Kamu
50	E	Üniversite	Kamu
-	-	-	-
25	K	Yüksekokul	Çalışmıyor
59	E	Lise	Emekli
30	E	Üniversite	Özel Sektör
42	K	Üniversite	Özel Sektör
48	K	Lise	Çalışmıyor
61	E	Lise	Emekli